

He 80

ÁKÓCZI ALBUM

M

A PESTI NAPLÓ KIADÁSA

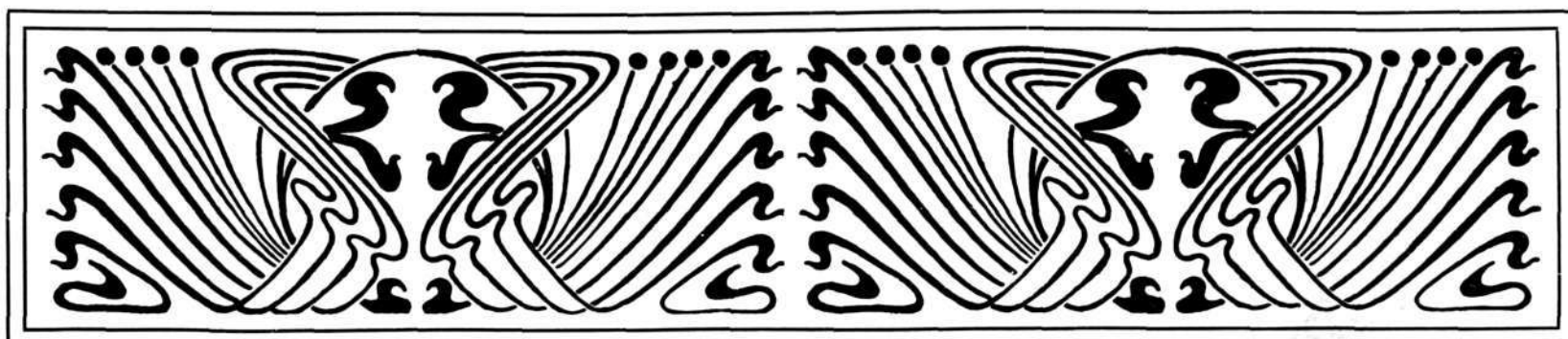
RÁKÓCZI ALBUM

II. RÁKÓCZI FERENC
ÉS KURUCAI

A PESTI NAPLÓ
ELŐFIZETŐINEK
KÉSZÜLT KIADÁS

HORNÝÁNSZKY V.
CS. ÉS KIR. UDVARI
KÖNYVNYOMDÁJA

TARTALOM.

	Lap		Lap
Rákóczi. Írta Gerő Ödön	5	Rákóczi végnapjai. Írta Londesz Elek	63
Rákóczi ifjúsága. Írta Londesz Elek	11	Asszonyokról. Írta Krúdy Gyula	71
A kuruc-hadjárat. Írta Seress László	21	A kuruc-költészet. Írta Gagyhy Dénes	87
Rákóczi hadserege. Írta Bányai Elemér	35	A kuruc-világ dala és muzsikája. Írta dr. Fabó Bertalan	117
Rákóczi városa. Írta Lengyel Menyhért	43	A bújdosó kuruc. Thaly Kálmán verse	136
A kurucok Versaillesban. Írta Pekár Gyula	49	Thaly Kálmán. Írta Gerő Ödön	137

KÉPEK.

	Lap		Lap
Rodostó. Festette Sávely Dezső	5	II. Rákóczi Ferenc és Rákóczi László kardja	36
II. Rákóczi Ferenc ifjúkori festménye	7	Kuruc-előørs. Festette Pataky László	37
II. Rákóczi Ferenc születési háza Borsiban	8	Trencsén vára a csatatérrel	39
Zrínyi Ilona	9	Kuruc-hadnagy	40
II. Rákóczi Ferenc 8 éves korában	10	Sugárágyú	40
Zrínyi Ilona	12	A kistapolcsányi kastély udvara	41
II. Rákóczi Ferenc bölcsője	12	Esze Tamás egykorú képe	42
I. Rákóczy Ferenc. Kupeczky János műve	13	Késmárk vára	43
Rákóczy György, erdélyi fejedelem	15	A kassai tiszti kaszinó terme	44
Neuhaus	16	A kassai tiszti kaszinó ebédlője	45
Zrínyi Ilona imádságos zsámolya	17	Dobos András, Rákóczi Ferenc lovas dobosa	46
II. Rákóczi Ferenc abc könyvének címlapja	18	A nagysárosi kastély udvara és lépcsője	47
II. Rákóczi Ferenc abc könyvének első két lapja	19	II. Rákóczi Ferencnek a vallásszabadság emlékére vert érme	48
Zrínyi Ilona kincses ládája	20	Bronzágyú a kraszna-horkai várból	50
Regecz vára	22	XIV. Lajos levele II. Rákóczi Ferenchez	50
Páter Bárkány János ajánló sorai II. Rákóczi Ferenc abc könyvébe	23	XIV. Lajos francia király	51
Zászlóbontás a Beszkiden. Festette Reinfuss-Lengyel Ede	24	A nagysárosi kastély terme, melyben II. Rákóczi Ferencet elfogták	52
II. Rákóczi Ferenc menekülése Német-Ujhelyből	25	Bécs környékén elfogott kuruc-vitéz	53
II. Rákóczi Ferenc tizpozturása	26	Az ónodi gyűlés törvénykönyvének bevezetése	54
II. Rákóczi Ferenc levele 14 éves korában	27	A nagysárosi templom	55
Kuruc-hadnagyok	28	Rákóczi-korabeli kelyhek	56
Érsekújvár a XVII. században	29	Kuruc-huszártámadás	57
Gróf Bercsényi Miklós	30	II. Rákóczi Ferenc erdélyi fejedelmi előterjesztésének címlapja	58
Vak Bottyán	31	Károlyi Sándor	59
Kuruc-ostrom. Festette Rugendas	31	Rákóczi-korabeli ereklyék	60
A nagysárosi kastély	32	A Mercurius első lapja	61
Sáros vára	33	Kuruc-vitéz. Holló Barnabás szoborműve	62
II. Rákóczi Ferenc fejedelmi pecsétje	34		

	Lap		Lap
Az ónodi vár romjai. Cserna Károly rajza	63	A fölkelés megkezdésének emlékére vert érem	98
Rodostó. Látkép a magyarok telkéről	64	A zágoni Mikes-émlék	98
A kassai székesegyház	65	A Mercurius Hungaricus első lapja	99
II. Rákóczi Ferenc drinápolyi levele	66	Zólyom-Lipcse vára	100
A zágoni Mikes-ház	67	Portyázás előtt. Rugendas műve	101
A rodostói tengerpart	67	Szórakozó kurucok	102
II. Rákóczi Ferenc sírja a konstantinápolyi St.-Benoit-templomban	68	Búsuló kuruc. Festette Jászay József	103
Zrinyi Ilona sírja a konstantinápolyi St.-Benoit-templomban	69	„II. Rákóczi Ferenc fogsága“ megcenzurázott kézírata	104
Rodostó. Rákóczi ebédlőházának helye	70	„II. Rákóczi Ferenc fogsága“ előadási engedélye	105
Rodostó. Gróf Bercsényi Miklós háza	72	A zsákmány szétosztása. Rugendas műve.	106
Zágon. A Mikes-ház kiásott romjai	72	Kuruc-ezredes indulásra hadiparancsot kap. Rugendas műve	107
Az eperjesi Rákóczi-kastélyok	73	„Hej, Rákóczi, Bercsényi“ kézírata	108
Zrinyi Ilona tükre	74	„Hej, Rákóczi, Bercsényi.“ Festette Stettka Gyula	109
II. Rákóczi Ferenc forintosa	74	A kecskeméti kupa	110
II. Rákóczi Ferenc neje	75	Magyar katonák tánca a XVIII. század elején	110
Zrinyi Ilona himzett pénzes erszénye	76	Csatajelenet	111
Rákóczi Julianna	76	Árva vára	112
Szegénylegény Rákóczi táborából	77	Buga Jakab éneke	113
Zágon, a Mikes-ház helye az ásatás előtt	78	Kuruc és török fegyverek	114
Zágon, Mikes Kelemen kertje	78	Rodostói utca	115
Gróf Bercsényi Miklósné	79	II. Rákóczi Ferenc egykorú képe	115
Bajmóc vára	80	A kassai régi székesegyház	116
Vak Bottyán a soproni sáncoknál	81	Kuruc-tárogató. Festette Kupeczki János	119
Kuruc-tiszt	82	A Rákóczi-korabeli Lócse. Márkus Géza színpadi díszlete	122
József herceg, II. Rákóczi Ferenc fia	83	Mulató kurucok	123
György herceg, II. Rákóczi Ferenc fia	83	Hasonmás az Esterházy-féle tabulaturás énekeskönyvből	124
A kraszna-horkai vár udvara	84	Léva vára	126
Vak Bottyán gúnyképe	85	„Egyedül hallgatom tenger mormolását!“ Festette Tornyay János	127
Ungvár vára	86	Munkács vára	131
II. Rákóczi Ferenc zászlója	87	A vásárhelyi daloskönyvből	132
A huszti vár	88	Mikes Kelemen tölgyei	132
A Rákóczi-dal. Festette Iványi-Grünwald Béla	89	II. Rákóczi Ferenc mentegombja	135
A szatmári békeokmány záradéka	90	Kuruc bújdosók. Festette Reinfuss-Lengyel Ede	136
A brunóci kastély	92	II. Rákóczi György díszkardja. II. Miklós cár ajándéka	136
A nagysárosi vár ma	93	Lovascsata kurucok és labancok közt. Rugendas műve	137
Rodostói utca	94	Thaly Kálmán arcképe	138
Kuruc-könyha	95	Magyarok kútja Rodostóban	139
A Rákóczi-induló. Festette Greguss Imre	96	Kuruc-zászlótartó. Holló Barnabás szoborműve	140
Kuruc-vitéz	97		

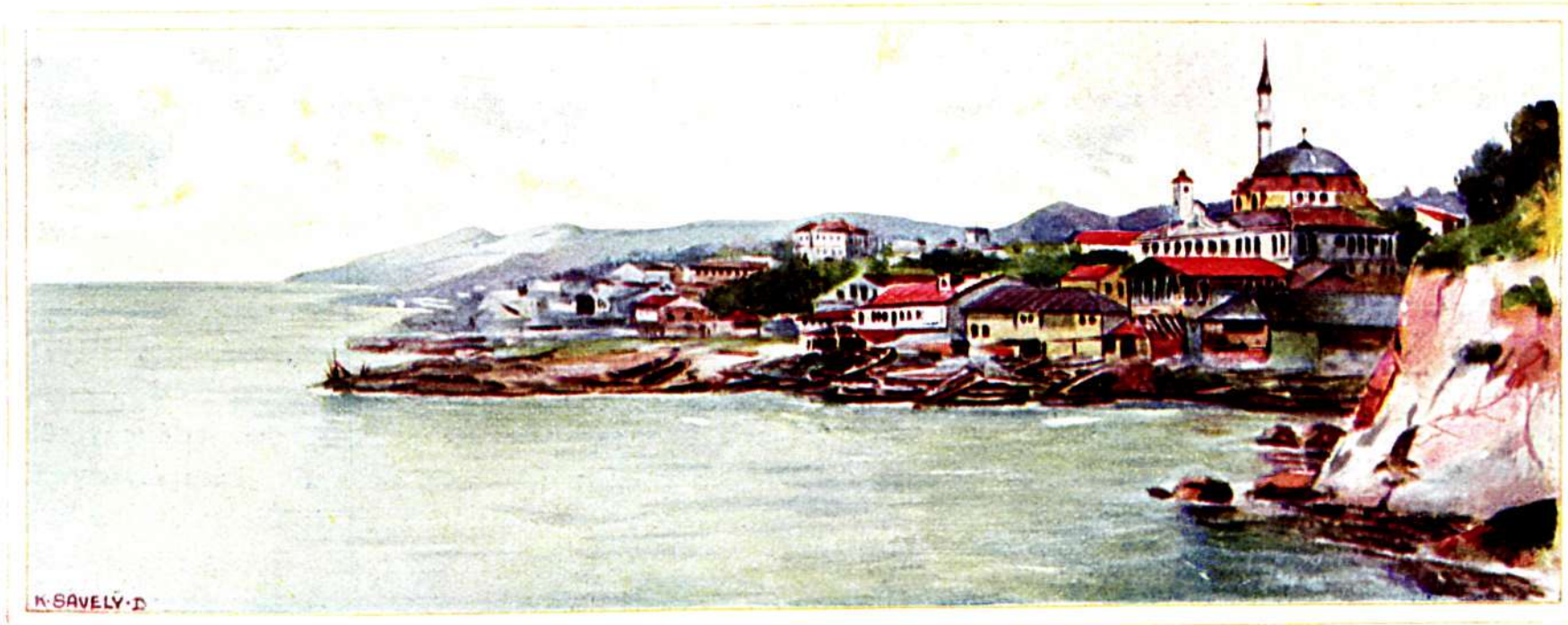
SOKSZÍNŰ MŰMELLÉKLETEK.

SÁVELY DEZSŐ: Kuruc-fegyverek s hadijelvények (Cimlap).
MÁNYOKI ADÁM: II. Rákóczi Ferenc arcképe.
BENCZUR GYULA: II. Rákóczi Ferenc elfogatása.
BRUCK MIKSA: Rákóczi Ferenc zborói száz hársfája.
MADARÁSZ VIKTOR: Az ónodi országgyűlés.
VAJDA ZSIGMOND: Kuruc-nóta.

RUGENDAS GYÖRGY FÜLÖP: Kuruc-előörsök.
RUGENDAS GYÖRGY FÜLÖP: A zsákmány.
RUGENDAS GYÖRGY FÜLÖP: Csatajelenet.
RUDITS ANDOR: Az ónodi országgyűlés.
STETTKA GYULA: II. Rákóczi Ferenc fejedelmi díszben.
SÁVELY DEZSŐ: Fejezetkezdő öt kép.

Rodostó

Festette Sávely Dezső

Rákóczi.

Pro patria et libertate! . . . Életét a hazának s a szabadságnak, élete tanúságait az „örök igazságnak“ ajánlotta föl. Pro patria et libertate vitte harcba a nemzetet, s a harcok tanulságait megírván, megírta a magyar szabadságharc bölcsészetét. A maga hadakozását és minden előtte és utána lefolyt szabadságharcát. „Isten eszköze volt“, hogy fölébressze a magyarokban a szabadság szeretetét, és Istennek ajánlott lelke ennek a szeretetnek öre maradt századokon keresztül. A lelkesedésnek ő volt a forrása s a reménykedésnek ő volt a biztatója haló poraiban is. A nagy küzdelmekben nemes vezér, s a hosszú megadásban vezércsillag volt. Lobogója köré sereglett az ellentálló nemzet, s emléke köré gyűlt az elnyomott, a tengődő magyarság. A nemzet eszménye volt mint hadverő és mint kétségbeesést legyűrő hős. „Isten eszköze“ maradt, hogy ébren tartsa a nemzetben a szabadság vesztén érzett keserűséget. Ez a keserűség hatalmas nemzeti energia. Negyedfél századon által a magyarnak élettereje volt. Néha megadatott neki, hogy büszke hősiességben kitorjón, mint a vulkán tüze. És földindulás támadt a kitorés nyomában. Máskor az rendeltetett neki, hogy mint büszke fájdalom égesse a magyar lelket. Rákóczi Ferenc annak a hősiességnek éltetője s ennek a fájdalomnak őrizője volt. Míg csillaga az égbolton uralkodott, beragyogta a magyar földet, világot gyújtott az elnyomottak lelkében. Sötétség oszlását hirdető hajnalcsillag volt, amelyet a világosságot rajongva áhító nemzet úgy követett, mint a napkeleti bölcsek az ő szentséges égi jelüket. S mikor csillaga letűnt, a nemzet bizakodó vágyakozással leste, figyelte a sötét ég alját, nem gyullad-e ki újból az a tündöklés? Nem ragyog-e ki a csillag útja, hogy hadak csillogó útja legyen? A szabad hazát áhító szentjükké avatták Rákóczi Ferencet. S ennek a nemzeti szentnek nem a naptári esztendőnek egyik napja szenteltetett, hanem a messze időnek, a rejtelmes jövőnek az a napja, amikor majd megint meglobog a pro patria et libertate zászlója. S addig minden perc és minden pillanat ezt a napot kereste. Feléje vonzódtak, mint a dagály hullámai a holdhoz. Az a csudatékony erő, a büszke fájdalom mozdította őket.

*

Hazatér Rákóczi nagy Törökországból nagy Magyarországra. Amelyben a „pro patria et libertate“ már nem harci riadó. A munka jelszavává lett az ő jelmondata. S a munkás magyarság diadallal köszönti

a megtérő fejedelmet. Nyugat Magyarországa lelkesen ünnepli a nagy nyugati magyarnak hazajöttét Keleten bújdosásából. Hunyadi Mátyás óta a nemzet vezérei közt nem volt hozzája fogható nyugati szellem. Korának tudásán, műveltségén, érzésén felsőségesen uralkodott. Egyesítette őket magában és nemesen harmónikus volt tőlük a lelke. A legmagyarabb vezér s a legműveltebb magyar volt. Kurucok vezére és kulturánk büszkesége volt. Ha megadatott volna neki, hogy kivívja nemzete igazát, kiragyogtatta volna nemzete újabb fénykorát. Megint a tudományok és művészetek híres hazájává lett volna Magyarország, mint ahogy az volt Mátyás király alatt. És a nép joga, a nép igaza is úgy érvényesült volna, mint akkor, amikor még nem halt meg az igazság. Hiszen első zászlóit az elnyomott népnek küldte és fájlalta, hogy „a törvények szerint a paraszt csakis a lelkét tarthatta tulajdonának“. Fájlalta a jobbágyok elnyomatását, a rajtuk ülő jog korlátlanágát s megértette a nép keserűségét. És úgy érezte, hogy egyesegyedül „az ő személye egyesíthette volna a hazafias törekvéseket“. A nemzetté egyesülés volt a politikája, s az egyesült nemzet volt az ereje. Nem rajta mult, hogy politikája nem érvényesülhetett s hogy az az erő, amelyben bizakodott, elzüllött. Csakis maga értette meg és érezte át korát, de a nemzet mögötte elmaradt. Egy más kor maradék-szenvedelmei lenyűgözték s nem követhette Rákóczi lánglelkét.

A nemzet egyesítése! . . . Minden vezérünknek, aki hadba szállt igazainkért, vagy munkára serkentett javainkért, ez volt a politikája. „Concurrunt ut alant!“ Valamennyinek ez volt a jelszava. Rákóczi ezt a jelszót vésette arra az emlékéremre, amelylyel „a szabadságtól lelkesített vallásos egyetértést“ ünnepelte. A hithű, a buzgón katolikus fejedelem, aki akkor, amikor a multakon töprenkedett, kolostorba akart vonulni, hogy ott vallásának éljen, a vallásszabadságot nemzeti erőnek vallotta. S a protestánsok jogainak biztosítását elsőrangú magyar érdeknek tartotta. Nemcsak politikai belátása, hanem megingathatlan jogérzése nyilvánul ebben a politikájában. A magyar nyugatiság ugyanúgy eszménye volt, mint ahogy Szent Istvánnak és Mátyás királynak is az ideálja volt. S a nyugatiságban akkor már derengeni kezdett a jogegyenlőség és szabadság gondolata. Még uralkodott az államot helyettesítő korlátlan fejedelem eszménye, s uralmát a filozófia és XIV. Lajos gyakorlata biztosították is, de már is meghódította a lelkeket a jogra- és szabadságra való vágyakozás. És Rákóczi Ferenc, XIV. Lajos barátja, a francia udvar ünnepeltje, nyugatibb volt a nyugaton uralkodó Napkirálynál. A sors pedig úgy akarta, hogy Rákóczinak, a szabadság és hazaszeretet, a jog és kultúra rajongójának a keleti kényúr becsülete juttatott menedéket, mikor reményeiben, a nemzet erejében és érettségében csalatkozott s a nyugati hatalmak álnokságát elkeseredetten megértette. A nagy európai magyar kénytelen volt a keleti pogány becsületet a nyugati államrezonnal szembeállítani. „Te öntéd, Istenem, azt az erőt a török miniszterbe — így fejezi ki azt a nagy tragikumot — amilyenre keresztény fejedelmekben nem találtam. Ezek ilyen esetekben azt szokták mondani, hogy az állami érdekek nem engedik meg nekik, hogy szavukat megtartsák.“

Nem legendák remeklése a Rákóczi képe, hanem régi megismerésnek emléke. Ezt az emléket nemzedékek nemzedékekre örökül hagyták. Bűbajos kincse volt az örökhagyóknak és örökösöknek is. A világot eltemető homokrétegek alatt életben tartotta a magyar lelkesedést. A homoktenger alá eltemetett kuruclelkületet. Azt a sajátságos összetett lelket, amelynek akárhányszor a gyász az éltetője s a fölbuzdulás a sorvasztója. Amelynek akárhányszor a kesergés a nemes virága s az elszántság a gyümögyomja. Mert amabból gyümölcs érik, míg emez vagy eszelősséggé züllik, vagy kishitűséggé poshad. Csak az érti meg a magyart, aki a kurucot érti, mert a magyar csak a kuruc erők eredője. Mindig is az volt, már a Scythiából kijötteknél is. Régi időknek is voltak kurucok. Rákócziék kurucainak elődei ők. A magyar lelkület erőinek, hangulatainak, sajátosságainak, fogyatékságainak ősi gazdái. Katona „Bánk bán“-ja is a kuruc ősök közé visz: Bánk, Petur és Tíborc világába. Ők hárman együttvéve a kuruc. Az ő lelkületük a kuruc lélek összetevői. Az ő sajátosságaik a magyar lelkület alkotói. És évszázadokon által a különféle összetevők különféle érvényesülése formálta ki a magyar történelmet. És évszázadok multán jött egy hatalmas komplex jellem, akiben harmoniába olvadtak a kuruc lelkület alkotó sajátságai. A millióje pedig a nemzet elnyomatása volt. A simplex kuruc jellemekben más erők már nem is működtek, csak a keserűség és a gyűlölet. Régi tüzek kialudtak, csak parázs pislogott a hamu alatt. Hogy lobot vetett a parázs, amikor a nemzeti tűz apostola megjelent és „élesztette a szent tüzet“! A nagy komplex kuruc jellem bűbájával hatott a simplex lelkületekre. Vonzotta őket, mint a nap a meteorokat. Így lett Rákóczi Ferenc „Isten kegyelméből“ a kurucero sáfárja.

Rákóczi Ferenc ifjúkori festménye

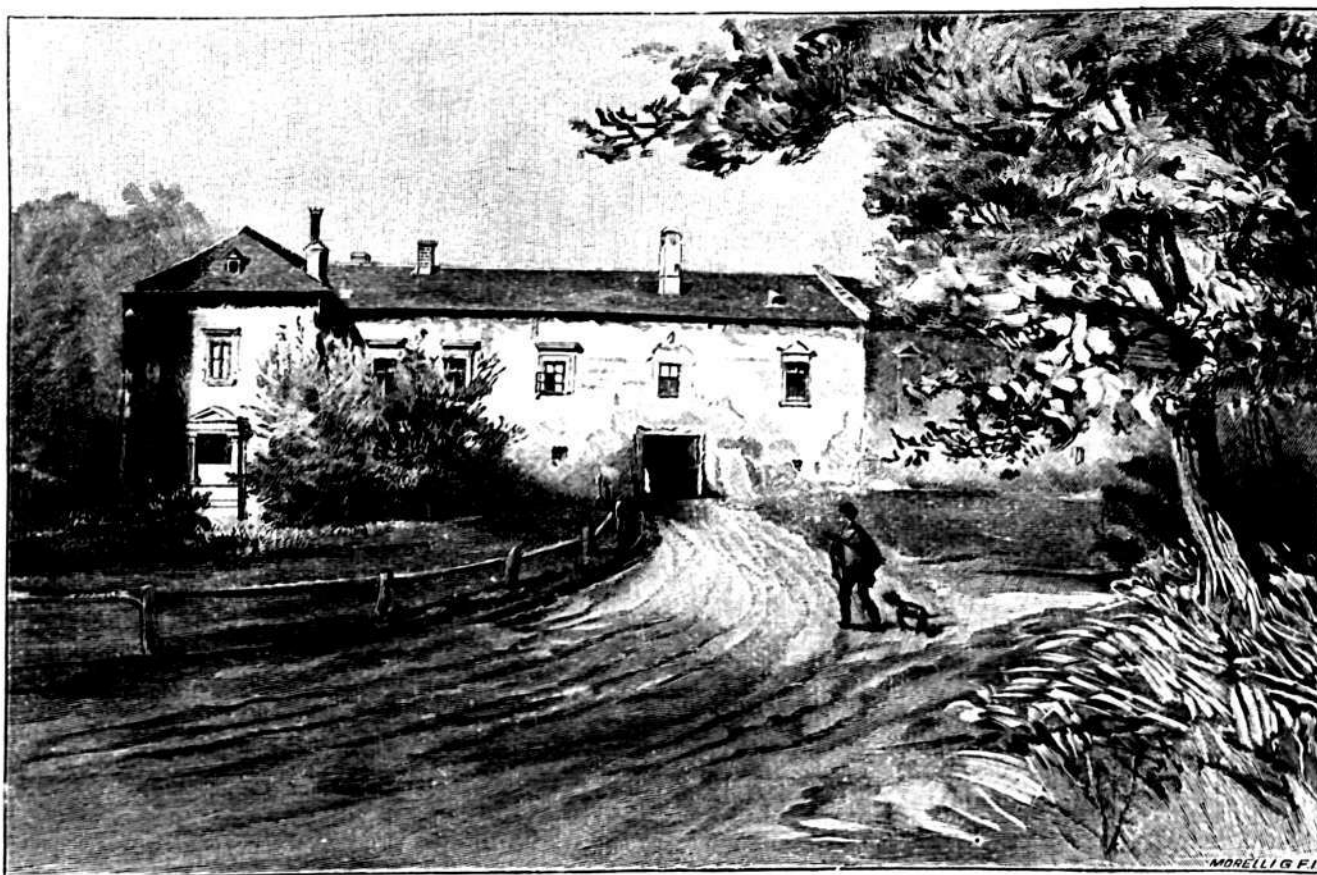
Thaly Kálmán gyűjteménye

Nem legendák remeklése a Rákóczi képe. Régi megismerésnek emléke. A kortársak formálták meg, nem a legendát-regélők költötték. Nem a kétszáz esztendő képzelte el, hanem a küzdelmek s harcok népe a maga véres hétköznapijaiban, a politika mesterei és mesterkedői a maguk fáradozása közben festették meg számunkra. A hívek, akik a diadalában bizakodtak és leveretésén kétségbeestek, a diplomataik, akikkel tanácskozott, nevelői, akik lelkét meg akarták mételyezni, még ellenségei is, akik bukásán mesterkedtek, egy-egy ecsetvonást festettek az ő képén. Mégis egységes az a kép. Az igazi történelmi nagyság ábrázolata. A hőse, akit lelke minden sajátsága elsövé avat. Érzésének tisztasága, elszántságának bölcsesége és törhetetlensége, céljainak nemessége, megjelenésének varázslatos volta, férfiasságának fensége, tudásának, műveltségének felsősége. Íme elsősége jogának elemei. És családi hagyományai, hatalmas vagyona, fejedelmi ősei, a bécsi udvar ijedelme tetézik elsőségre való jogának elemeit. Ha van Isten kegyelméből való fejedelem, Rákóczi az volt. Mert az a világok és emberek sorsát intéző kegyelem megadta neki a sokaságból kiemelkedésnek, a mindenki fölé emelkedésnek, a mindenki reménységét egybegyűjtésnek, a nemzet lelkét megindításnak tehetségét. E tehetségek a fejedelmi zseni alapkellékei. Nélkülük a fejedelem „Isten kegyelméből“ csak az elődje örökösévé születik. Isten kegyelméből való feje-

delem csakis az, akinek megadatnak az elsőségre jutásnak ugyanazok a jogai, amelyektől hajdanában az első fejedelmek népek élére kerültek. Kell, hogy az első elsejének vallják az első és az utolsó és a közből valók. Rákóczi Ferencet annak vallották. Meghódoltak sajátosságainak és tehetségeinek harmóniája előtt és megbecsülték őket külön is. Nagyságának minden összetevőjét. A neuhausi kolostor jezsuita nevelője már az ifjú Rákócziról azt írja, hogy „egész valójában semmi közepszerű, szavai, magatartása, járása, csupa méltóság, úgy hogy minden fejedelemre emlékeztet benne, de kevélység nélkül“. És a francia udvarban nemzete csalódottságát számonkérő fejedelemtől, hódoló tisztelettel a lelki nagyság képét festi Saint-Simon herceg. De a megfigyelő barát és a jellemképet festő herceg tanuságtételénél beszédesebb maga a történelem. A küzdelmek, a hadjáratok, a tárgyalások, a hadakozások s a politika történelme. A nagy reménységek és a szertelen csalódások. Ők Rákóczi fejlődésének mérőföldmutatói. Közöttük virágoztak ki azok a bűbajos virágok, amelyek évszázadokon át a futó homok alatt is ébren tartották a kuruc lelket, a magyar lelket.

*

Az osztályozó irodalomtörténet nem tudott megállapodni benne, hogy Rákóczit, az író, hová sorozza. Melyik rubrikába. Művei javarészt latinul vagy franciául írta. Emlékiratainak magyar eredetije

II. Rákóczi Ferenc születési háza Borsiban

elveszett, csak francia fordítását ismerjük. De ő maga írta meg őket franciául is. S az irodalomtörténet nem tudja, hogy irodalmi művek-e a levelek, a szózatok, a fölhívások és az imádságok, amelyeket szerzőjük nem mint önálló munkákat írt meg. Ez írásművek irodalmi taksálása ellentmond az iskolai szabályoknak. Pedig e levelek, e szózatok, ez imádságok jórésze mesteri lírai költészet. Hangulatok, érzések, sejtelmek, töprengések szólalnak meg bennük. Egy nagy lélek csudásan beszédes dokumentumai. A magyar irodalomtörténet büszke lehetne rájuk. De azok az önálló művek se okozzanak neki gondot. Nagyon könnyű dolog Rákóczi Ferenc helyét a magyar irodalomban megállapítani. Ha rubrika kell hozzá: sorozzák be legnagyobb íróink rubrikájába. Azok közé, akiknek írása bölcsesség és szépség, mélység és nemesség, Akik az írásnak művészei, s akik az írást az életről, a világról való fölfogásuk nyilvánításának szánták. Rákóczi, az író, tanuságot tesz róla, hogy Rákóczi, a vezér és fejedeleme, a katona és politikus, a maga és nemzete, környezete és kora pszichológiáján gondolkozott. Meg akart benne állapodni. A lelkeket akarta meghódítani, s a lelkek ismerete alapján indult hódításra. Tévedhetett és tévedett is, hiszen tenger imponderabilitásokkal számított, de tévedéseinek tanulságait levonta írásaiban. Ezért a politikai bölcseségnek elsőrendű művei az ő könyvei. Azok az Emlékiratok, az Istennek, az örök

igazságnak szentelt vallomások, amelyeknek két első kötetét („Confessio Peccatoris“ s „Medetationes in forma soliloquiorum“) latinul, két másik kötetét („Aspirationes principis Christiani“ és „Reflexions sur principes de la vie civile et de politesse d'un chretien“) franciául és latinul írta, s az hatalmas politikai végrendelete is. Beszámolások a nagy küzdelemről, leszámolások az élettel. Tanuságok és tanulságok a küzdelemre teremtett nemzet és a magyar probléma elé állított Európa számára. Öszinteségük szinte

Zrinyi Ilona

Egykorú kép

megdöbbentő, logikájuk megingathatatlan, hangulatuk monumentális. És nagyszerűek, mint írásművek, mert egy egész kor lelkét, emberek egyéniségét, a történelem mechanizmusát mesterin ábrázolják.

Mi késő utódok, mikor elolvassuk őket, megrendülten kísértetek járását érezzük. Mint Ibsen híres tragédiájának hősnője, aki újból megtörténni látja azt, ami egyszer, régen, földúlta az életét. Tudunk más emlékiratokat, Kossuth Lajoséit, amelyekben megdöbbentően megelevenedik Rákóczi küzködése. Amelyekben fölélednek a régi nemes, elszánt, bölcs politikai és diplomáciai igyekvések, s a csalódások

is. Mintha részleteiben is megújult volna a szabadságharcban és az emigrációban a nagy kuruchadjarat és a kuruc-emigráció! A nemzet mozgósítása, a lelkesedés lobogása, az elszántság fanatizmusa, a félreértések dúlása, a féltékenység pusztítása, az erők széthullása, a hatalom átszarmaztatása, a fegyverletétel, az emigráció, Ausztria ellenségeinek mesterkedése, a velük való szövetkezés, becsületükben való bizakodás, a csalódás tragédiája. Mind a két szabadságharc vezére a genie hatalmával, akaratával, szuverén egyéniségével és nemes bizalmával intézi a harcot és keresi a legyőzetés reparálását. A fejedelem és a kormányzó ugyanazoknak a történelmi energiáknak hőse és vértanúja. S a fejedelem és a kormányzó egyformán filozófusává lesz a hősiességnek és a vértanuságnak. Megírják emlékirataikat végrendeletül a nemzet számára. És mind a kettő egyforma gondot okoz az iskolás irodalomtörténetnek. A szegény nem tudja, hogy irodalmi művek-e Rákóczi levelei, szózatai, beszédei, alázatos imádsága, és irodalmi művek-e Kossuth vezércikkei, proklamációi, beszédei, levelei. És a könyveiket sem tudja osztályozni. A tanító irodalomtörténet, amely az ifjúságnak számol be irodalmunk alakulásáról, úgy segít magán, hogy nem vesz tudomást róluk. Megfosztja a köztudatot attól a tudástól, hogy Rákóczi, a fejedelem, és Kossuth, a kormányzó, legnagyobb íróink közül való. Talán azért van ehhez bátorsága, mert úgy tudja, hogy nem csorbul meg tőle sem a fejedelem, sem a kormányzó nagysága. A köztudatban olyan hatalmasok, hogy a nagyságuk megtoldása olyan volna, mint a matematikában a végtelennek egységekkel való növesztése.

*

Hazajön Rákóczi a török emigrációból. Jó volt hazahívni, már csak azért is, hogy kitöröljük törvénykönyvünkéből azt a róla szóló törvényt, amelyet senki sem tartott meg. Amely felségsértés terhe alatt tilalmazza, hogy vele az ország lakók közlekedjenek, érintkezzenek. Hiszen egyebet se tett a magyar lélek, csak vele „közlekedett“. Nem jó, ha törvényről azt tudja a nemzet, hogy a megtartása bűn. Az ilyen törvényt ki kell lökni a törvénytárból. Az ilyen törvényt el kell égetni. Azoknak a fáklyáknak tüzen égessük el, amelyeket Rákóczi hamvainak hazatérő útján gyújtottunk. Lehet olyan törvény, amely rossz; a törvényhozó tévedésének dokumentuma. De nyoma se maradjon az olyan törvénynek, amely a törvényhozó gyalázatának okmánya. Az a törvény a haza nyilvános ellenségének és az igazi szabadság feldúlójának mondta Rákóczi Ferencet. Őt és híveit, hies magyarok vezérit. És kétszáz esztendőn át minden magyar azt tudta, hogy a törvény hazudik. Pedig a magyar a törvényesség népe. Szabadságharcait a törvény szentségeért vívta, küzdötte. Rossz törvények átkát sínylette, mégis helyt állott értük. Nem is forradalmi nép a magyar, hanem kuruc. A kuruc pedig még szíve vére árán is, könnyeit hullajtva is, szenvedését kesergésbe fojtván a törvényt védi. A rosszat is, az igaztalant is, mert ez is a nemzeti akarat fenségét fejezi ki. De a gyalázatos törvény a forradalom nevelője. A törvényesség ellen lázit. Az érzületet függetlenségre tanítja. Kétszáz éven keresztül honarulónak mondta a törvény azt, aki a fejedelemmel közlekedett. Minden magyart, minden kurucot. Mert mindegyik hozzája küldte gondolatait és vágyait, hogy épüljenek a vele való érintkezéstől.

Hazatérő Rákóczi Ferenc dicsőségének szenteljük e könyvet. És szenteljük annak a büszke öröme- nek is, amelylyel a nemzet a „haza atyját“, pater patriae, hosszú bújdosása után idehaza köszönti.

GERŐ ÖDÖN

II. Rákóczi Ferenc nyolc éves korában

Rákóczi ifjúsága.

hősregekre emlékeztet Rákóczi ifjúságának története. Nagyszerű volt ifjúsága is, mint férfikora és bujdosásának tragédiája. Születésével rabbá lett hazájának reménysége született újjá. Világra-jötte eloszlatta szüleinek és a Rákóczi-ház híveinek abbeli félel-mét, hogy a Rákóczi-család fi-ágban ki fog halni. Az elsőszülött Rákóczi György ugyanis néhány hónapos korában meghalt, 1672-ben pedig leány születése örvendeztette meg a szülőket. Ekkor született Rákóczi Julianna. Négy év múltán — 1676 március 27-ikén — egyszerre elszlott az aggodalom: a borsói Rákóczi-kastélyban megszületett II. Rákóczi Ferenc. A nagy öröm után nemsokára nagy gyász érte a Rákóczi-családot: I. Rákóczi Ferenc alig negyedfél hónap múlva — július 8-ikán — meghalt erejének teljességében, harmincegy éves korában. Makovica várába utaztában valami rohamos hülés hirtelen betegge-tette és megölte. Haldoklásában aggódva gondolt gyermekei sorsára s végrendeletében különös oltalmába ajánlotta az árvákat I. Lipót császárnak. Nem sejtette, hogy épen ez a kérése fog nagy veszedelmet hozni az árván maradt családra. A császár furfangos tanácsosai ugyanis azt magyarázták ki ebből a kérés-ből, hogy az elhunyt fejedelem I. Lipótot óhajtotta gyermekei gyámjául. Az volt a tanácsadók rejtett célja, hogy a császári gyámság révén jogot nyerjenek a II. Rákóczi Ferenc sorsának intézésére s rátehessék kezüket a Rákóczi-ház dús kincseire is. Zrínyi Ilona csak nehezen tudta azután kieszközölni, hogy reá bizzák aprói-nak gyámságát; de ekkor is kikötötték Bécsben, hogy Lipót császár fentartja magának a főgyámság jogát. Később élt is a császár ezzel a kikötéssel, de legalább addig nem aka-dályozhatták meg a Rákóczi-ház bécsi ellenségei, hogy a feje-delmi gyermek hazájának földjén, nagylelkű anyja mellett sze- rezze meg azokat a benyomásokat, amelyekből később olyan

hatalmasan fejlett ki szabadságszeretete. Gyermekkorának emlékei közül feljegyzi Vallomásai-ban: „Te tetted (Isten), hogy ifjú koromban előljáróimmal szemben igen engedelmes voltam; Neked pedig ártatlansá-gomban szolgálva és Téged szeretve, amennyire visszaemlékezem, a lehető legkevésbé voltam ellen-szegülő az ájtatosságnak koromhoz mért gyakorlatában. Sokszor megvigasztalódom, amikor gyermek-koromra és ifjúságom kezdetére gondolok; erősen hiszem ugyanis, Uram, hogy ártatlan voltam a Te szemedben; mert gyakran mondották nekem, hogy semmi gonosz hajlam sem volt bennem, mégis gyakran megbüntettek, mert rest voltam a tanulásban és inkább a fegyvereknek s a gyermeki játékoknak, külö-nösen a háborúsdínak adtam magamat.“ A hűséges Körössy György kamarás és Badányi János voltak a gyermekkori nevelői, de Zrínyi Ilona állandóan maga irányította nevelését. A kis Ferkó-t — így

Zrínyi Ilona

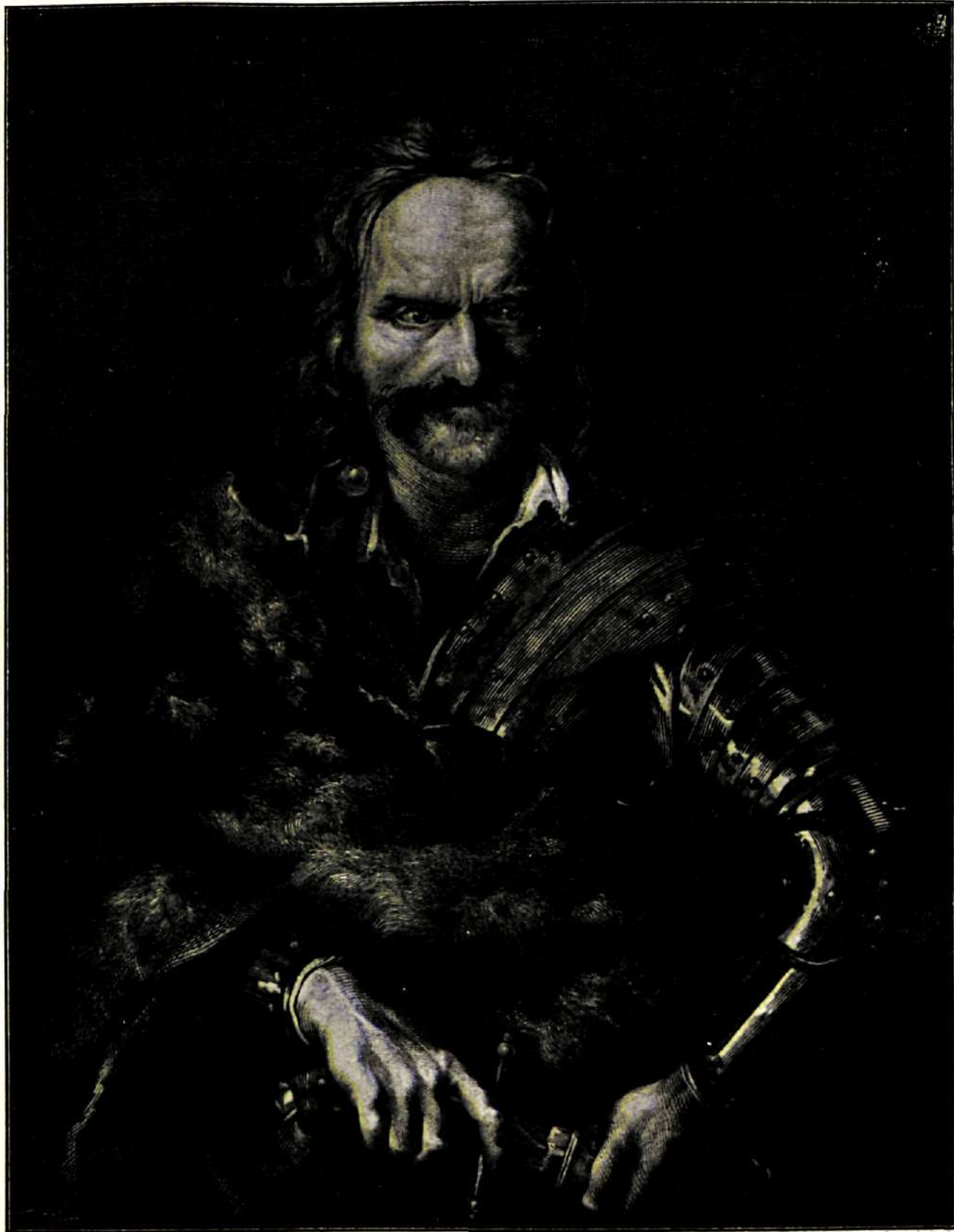
nevezte az anyja — már hároméves korában lóra ültették; a szerencsi tisztartó idomított számára egy kecskenagyságú, törpe lovat. Jellemző az akkori viszonyokra, hogy mennyire féltették a gyermeket a Rákóczi-ház ellenségeitől. Mikor az erőteljes fiúcska Regécen hirtelen megbetegedett, mindenféle holmi megbabonázásról és mérgezésről kezdtek suttogni. Intették Zrínyi Ilonát, hogy nagyon vigyázzon gyermekére és ne higgyen senkinek. Érdekes, amit Hindy Györgynek a fejedelmasszonyhoz írt levelében olvashatunk erről: „(Bécsben) — írja — az a híre, hogy mícsoda babonasággal környékezték (a gyermeket) s bölcsőjét is mint babonázták volt meg s kicsodátul esett? Csak világosan beszéltek és több nagy rendek tudakozódtak tüllem s az embert is neveztek, kítül esett a dolog. Ugyan Cancellárius Uram tudakozó tüllem, hogy Ngod kít tartana az úrfi ő Nga mellett s ételére is legjobban közelebb ki viselne gondot? Én ő Ngának mondám, hogy Ngod (Zrínyi Ilona) az úrfira ő Ngára való nagyobb s közelebbvaló gondviselést másra nem bízza, hanem mind fektetésére, étele készítésére maga Ngod visel gondot. Melyre Cancellárius Uram is mondá: hogy ő Ngának, igenis magának légyen vigyázása kiválóképen ételire s italára s ő Nga igen megvigyázza: kít fog közel hozzá tartani.“ Az erős gyermek hamarosan leküzdötte a betegséget s rendkívül gyorsan fejlődött napról-napra, mindenkinek gyönyörűségére.

Nagy esemény történt 1682-ben a Rákóczi-családban. Zrínyi Ilona letette az özvegyi fátyolt s férjhez ment gróf Thököly Imréhez, a kuruc-király-hoz. A Rákóczi-árvák sorsát ez a házasság még nehezebbé tette, mert sok viszontagságnak lett az előmozdítójává. Rákóczi maga írja, hogy egy izben rejtelmes látomány riasztotta fel anyját. Nagy kigyó tekergődzött hálósobájában s amikor a komorna ezt meglátta, felriasztotta álmából Zrínyi Ilonát, aki első rémületében ölébe kapta leánykáját és kirohant vele. Sikoltozására azután az udvari cselédek berohantak a hálósobába, ahol kis urok nyugodtan aludt bölcsőjében. A kigyó ekkorra eltűnt. „Azonban nem sok idő múlva — írja Rákóczi, visszaemlékezve a rejtelmes esetre — anyám csakugyan befogadta azt az ágyába: mostohaapám, Thököly Imre személyében. „Anyjának sok viszontagságára s a maga sok csalódására és keserűségére való visszaemlékezésében írhatta ezt Rákóczi, mert egyébként nem ítélte volna meg ilyen keményen a kuruc-király-t, aki mindig szerette őt s gonosz szándékkal sohasem igyekezett ártalmára lenni.

Thököly kevés ideig maradhatott neje mellett. Visszament a csataterre s útjában neje Léva váráig kísérte el gyermekeivel együtt. Innen csak leánykájával tért vissza, mert a hét-nyolc éves Rákóczi Ferencet magával vitte mostohaapja a véres hadjáratra; hadd szokja meg a hadi életet már gyermekkorában. Rejtett célja azonban alkalmasint az volt, hogy mostohaafiának jelenlétével is lelkesíteni akarta híveit. Egészen a pozsonyvármegyei Cseklészig vitte magával a fejedelmi gyermeket, aki ott nagy veszedelembe került. Mikor Kara Musztafa vereséget szenvedett Bécs alatt, a megriasztott török-tatár had Cseklész irányában menekült vad futással, a sötétben neki rontottak a kurucok sátor-táborának és keresztül gázoltak rajta. Az egyik fejevesztett csapat épen a kis Rákóczi sátorán rontott keresztül. A hűség

II. Rákóczi Ferenc bölcsője

Rákóczy pinax.

L. Waldmayer sc.

FRANCISCUS RAGOCZY,
Transilvaniae Dux, Pater Francisci Leopoldi, ex Capite Criminis Perduellionis
LEOPOLDO I^{mo} Imperatore regnante post supam Neostadii 30ta Apr^{is} 1703 damnatus. Natus 1641
vita privata obiit 1681.
In Hung. et Slav. Compagnia

Kupeczky János műve

I. Rákóczy Ferenc

Körössy ekkor ölébe kapta a gyermeket és szerencsére idejében kimentette az összeomló sátorból. Thököly hadi szerencséje ezután rohamosan fogyott; még egyszer megkísérelte, hogy a török segítségével győzelmet arasson. Minthogy a török már bizalmatlankodni kezdett vele szemben, kezesül Konstantinápolyba akarta küldeni mostohafiát, a szépen fejlődő fejedelmi gyermeket. Zrínyi Ilona azonban ebbe nem egyezett bele, habár nagy szerelmében férjének minden kérését teljesíteni szokta volt. Nemsokára Thököly török fogóságba került Nagyváradon. Párthivei ezért bosszút akartak állani és a császári sereggel együtt kezdték pusztítani a hűtlen törököt. Egész Felsőmagyarország Lipót hatalmába került, Munkács várának kivételével. Ezt a Rákóczi-birtokot példátlan hősiességgel igyekezett megvédelmezni Zrínyi Ilona. Már ekkor a császári csapatok elfoglalták Regéc- és Patak-várat is, elkobozva onnan több milliónyi értékű aranyat és drágaságot, a Rákóczi-ház családi kincseit. Munkács ellen nagy erővel indultak s a várat 1685 november közepén vették zár alá. Előbb Caraffa, majd maga a felsőmagyarországi tábornok, gróf Caprara Aeneas ostromoltatta a várat. Az ostrom előtt megadásra szólította fel Zrínyi Ilonát, aki azonban ezt válaszolta neki: „Én, mint I. Rákóczi Ferenc fejedelem árváinak anyja vontam meg magamat gyermekeimmel ezeknek várában, melyet mint örökségüket köteles vagyok számukra megoltalmazni, ha megtámadtatik. Sem én, sem kiskorú ártatlan gyermekeim nem vétettünk semmit a császárnak; miért foglalják el mégis várainkat egymás után? Én nem ellenségeskedem senkivel, de a bántóknak ellenállok; s ha a császár fegyvereit egy nő és gyöngé árvák ellen fogják fordítani: nem hiszem, hogy az ilyen harc akár Ő Felségének, akár tábornokainak valami nagy dicsőségére válnék!? Kérem tehát a tábornagy urat: szűnjék meg háborgatni Munkácsot; ha pedig e kérelmemre nem hallgat: hát tudja meg, hogy engemet, bár gyöngé asszonyt, sem többi várainknak eleste, sem az ostrom félelme nem képes arra kényszeríteni, hogy megfelejtkezsem arról, amivel gyermekeimnek tartozom.“ A bátor válasza az volt a felelet, hogy Caprara egész erejével ostromolni kezdte a várat. A fejedelemasszony maga lelkesítette hiveit s a golyózaporban is ott volt a bástyákon, nem egyszer a fiával együtt. Egyizben mellette szakította szét a fejét egy ágyúgolyó gróf Nádasdyé fiatal nőcselédjének. „Senki engemet — írja a hőslélekű nő — sem két gyermekemet megijedjt állapottal bizony nem láta; valamint eleim, úgy voltunk készek fejünk fenálltaig a várat megoltalmazni.“ Az ostrom alatt érte meg a gyermek Rákóczi a tizedik születésnapját. Már ekkor megszokta a harc borzalmaait s órákig nézegette a bombák röpülését s a harcosok küzdelmeit; tanítója alig bírta visszavinni a könyvei mellé. A rettenetes ostrom napról-napra folyt s április 27-ikén Rákóczi Julianna is nagy veszedelemben forgott; a várra lőtt kétmázsás bombák egyike beszakította szobájának boltozatát. A hős Zrínyi Ilonát nem rettentették meg az ostromnak napról-napra megújuló borzalmasságai s Caprara végre kénytelen volt abbahagyni a küzdelmet; megszegyenülten vonult el a vár alól. Nagy örömnapja volt ez a győzelmes várbelieknek. Április 28-ikán hálaadó istentisztelet volt, mely után az egész hadnép díszbe öltözve gyűlt össze a vár udvarán s kis urok, a tiz esztendő Rákóczi Ferenc kócsagtollas, gyémántforgós kalpaggal a fején, fejedelmi buzogánnyal a kezében lelovagolt velük a vár elé, hogy megnézzék az ostrom nyomaait. Odalent a hadi nép háromszoros dísztüzet adott a tiszteletére. Ez volt a fejedelmi sarj első nyilvános szereplése. Másnap a vár alatt levő réten győzelmi áldomást csaptak s az asztalfőn ott ült a kis úr a vitézek között. Zrínyi Ilona hősiességének dicsőítésére nevenapján újból nagy ünnepség volt a várban. Rákóczi Ferenc és nénye, Julianna üdvözlő verset mondtak anyjuknak. A fejedelmi fiú lelkesülten szavalta:

Rabság bilincseit kerülő magyarság:
 Egy Munkács várába szorult a szabadság,
 Két Zrínyi-szívű tartott meg asszonyság,
 Hol vagy s hálát nem adsz az egész magyarság?

A békekés ideje nem sokáig tartott. 1687-ben másodsor, majd a sikertelen küzdelem után harmadszor is hozzáláttak a vár ostromlásához. A harmadik ostrom előtt Absolon kancellárnak a kezébe jutott Thököly levele, amelyben arra kérte nejét, hogy valami ürügy alatt küldje Rómába Bárkányi Ferenc szentferencrendi szerzetest, aki azután ajánlja fel a pápának Thököly áttérését arra az esetre, ha ügyeit kívánsága szerint elrendezi a bécsi udvarral. A maga részéről megígérte — így írja Rákóczi Ferenc — hogy nem kisebb buzgalommal fog az eretnekek megtérítésén munkálkodni, mint amilyen kemény háborúval működött a katolikusok ellen. A protestáns Absolon megrettent erre a levélre s elhatározta, hogy a hazai protestantizmus megmentése végett kijátsza Thökölyt. Addig mesterkedett ezután, amíg Zrínyi Ilona is meggyőződött arról, hogy a várat tovább nem tarthatja meg, mert sehonnan semmi segítséget nem várhat.

Az élelem is fogytán volt már a várban 1688 január 7-ikén megadta magát Munkács vára az ostromló Caraffának. A megadás feltételei között volt az is, hogy a Rákóczi-árvák vissza fogják kapni vagyonukat, de anyjukkal együtt Bécsbe kell menniök s a fejedelemasszony ott fog lakni. Kikötötték azt is, hogy a Rákóczi-árvák — atyjuknak félremagyarázott végrendelete értelmében — a császár gyámsága alá kerülnek s maga a császár fog rendelni számukra gondozót. A hős anya el is ment gyermekeivel Bécsbe, Munkács vára pedig a benne összehalmozott tömérdek Rákóczi- és Thököly-kincscsel a Caraffa prédájává lett. A többi közt csak magának Thökölynek tizenkét láda kincset kobozták el. A kincs egy részét a tisztek osztották szét maguk között, más része az udvari kincstárba került, a megmaradt részt pedig Nagybányán beolvasztották és pénzt verettek belőle.

Bécsben váratlan veszedelem érte a Rákóczi-árvákat és nagy gondban évődő anyjukat. A császár Kolonics Lipót bíbornokot, a magyarok önállóságra való törekvésének nagy ellenségét rendelte az árvák gyámjaul. Kolonics, aki Magyarországot előbb rabbá, azután koldussá, majd katolikussá akarta tenni, azt tűzte ki céljául, hogy Rákóczi Ferencből kiöli a nemzeti érzést s megakadályozza őt nagy történelmi hivatásának teljesítésében. A Rákóczi-árvákat nem mint fejedelmi sarjakat, hanem mint az ő hatalma alá rendelt gyermekeket fogadta s durván, ridegen bánt velük. Kocsiba ültette a fejedelmi gyermekeket s Rákóczi Juliannát elvitte az Orsolya-szüzek zárdájába. Míkor a leányka belekapaszkodott öcscsébe s nem akart bemenni a zárdába, a bíbornok megragadta őt és berugdosta a kapun. Ezzel azonban nem érte be: Rákóczi Ferencet a neuhausi jezsuiták kolostorába vitette nevelés végett. Az volt a célja, hogy ha lehet, jezsuitát neveljenek ott belőle s majdan a jezsuitákra szálljon a nagy Rákóczi-vagyon. A kolostorban elszakították Rákóczitól kedves, hű tanítóját, Badinyit is, hogy még magyarul se beszélhessen többé senkivel. Rákóczi ezt írja Vallomásai-ban életének erről a szomorú epizódjáról: „Az atyák szindarab előadásával fogadtak és utána az ebédlőben bőséges, bár böjtös lakomával tiszteltek meg. Az asztal után az engem kísérő prépost kijelentette nekem, hogy e kollégiumban kell időznöm tanulmányaim folytatása végett, de mint-hogy meg van parancsolva, hogy tanítomat, Badinyit elvigye, ezért ha valami üzenni valóm van anyámnak, még ez éjjel közölnöm kell vele, mert másnap reggel el fog menni. Oh, Uram, valóban csak te tudod egyedül, mekkora fájdalommal és záporként hulló könnyekkel fogadtam szavait. Hiába való volt minden panaszkodás, hivatkozás a bíbornok ígéretére, ki azt mondotta, hogy tanítóm pár hónapig nálam fog maradni. Nem indultak meg sem a kérésekre, sem a könnyekre, sem a panaszkodásokra. Ezek folyama közben elvittek a lakóhelyemül kijelölt szobácskámba, mely közös volt két más fiúéval, nevezetesen Kolonics és Volkra grófokéval, akikhez nemsokára az elsőhöz hasonló nevű harmadik jön. Beléptem ide, a spanyol fal mellé vonultam, mely fekhelyemet körülvette és folytonosan növekedő sóhaj-tások, zokogás és könnyek között kértem tanítomat, hogy ne hagyjon el engem. De míg a fájdalomtól és bútól elbágyasztva elaludtam, hű nevelőmet elragadták. Másnap, reggelre kelve, míkor felébredve őt hívám: észre vettem, hogy eltávozott. Te látod, Uram, hogy még most is mennyire elszomorodom, midőn visszaemlékezve ezeket írom.“ A jezsuiták csakhamar nagyon megkedvelték a kiváló észbeli és jellembeli tulajdonságokkal megáldott fejedelmi ifjút. Nem bánhattak ugyan vele mint fejedelmi sarjjal s felsőbb

Rákóczy György, erdélyi fejedelem

Rákóczi Juliannát elvitte az Orsolya-szüzek zárdájába. Míkor a leányka belekapaszkodott öcscsébe s nem akart bemenni a zárdába, a bíbornok megragadta őt és berugdosta a kapun. Ezzel azonban nem érte be: Rákóczi Ferencet a neuhausi jezsuiták kolostorába vitette nevelés végett. Az volt a célja, hogy ha lehet, jezsuitát neveljenek ott belőle s majdan a jezsuitákra szálljon a nagy Rákóczi-vagyon. A kolostorban elszakították Rákóczitól kedves, hű tanítóját, Badinyit is, hogy még magyarul se beszélhessen többé senkivel. Rákóczi ezt írja Vallomásai-ban életének erről a szomorú epizódjáról: „Az atyák szindarab előadásával fogadtak és utána az ebédlőben bőséges, bár böjtös lakomával tiszteltek meg. Az asztal után az engem kísérő prépost kijelentette nekem, hogy e kollégiumban kell időznöm tanulmányaim folytatása végett, de mint-hogy meg van parancsolva, hogy tanítomat, Badinyit elvigye, ezért ha valami üzenni valóm van anyámnak, még ez éjjel közölnöm kell vele, mert másnap reggel el fog menni. Oh, Uram, valóban csak te tudod egyedül, mekkora fájdalommal és záporként hulló könnyekkel fogadtam szavait. Hiába való volt minden panaszkodás, hivatkozás a bíbornok ígéretére, ki azt mondotta, hogy tanítóm pár hónapig nálam fog maradni. Nem indultak meg sem a kérésekre, sem a könnyekre, sem a panaszkodásokra. Ezek folyama közben elvittek a lakóhelyemül kijelölt szobácskámba, mely közös volt két más fiúéval, nevezetesen Kolonics és Volkra grófokéval, akikhez nemsokára az elsőhöz hasonló nevű harmadik jön. Beléptem ide, a spanyol fal mellé vonultam, mely fekhelyemet körülvette és folytonosan növekedő sóhaj-tások, zokogás és könnyek között kértem tanítomat, hogy ne hagyjon el engem. De míg a fájdalomtól és bútól elbágyasztva elaludtam, hű nevelőmet elragadták. Másnap, reggelre kelve, míkor felébredve őt hívám: észre vettem, hogy eltávozott. Te látod, Uram, hogy még most is mennyire elszomorodom, midőn visszaemlékezve ezeket írom.“ A jezsuiták csakhamar nagyon megkedvelték a kiváló észbeli és jellembeli tulajdonságokkal megáldott fejedelmi ifjút. Nem bánhattak ugyan vele mint fejedelmi sarjjal s felsőbb

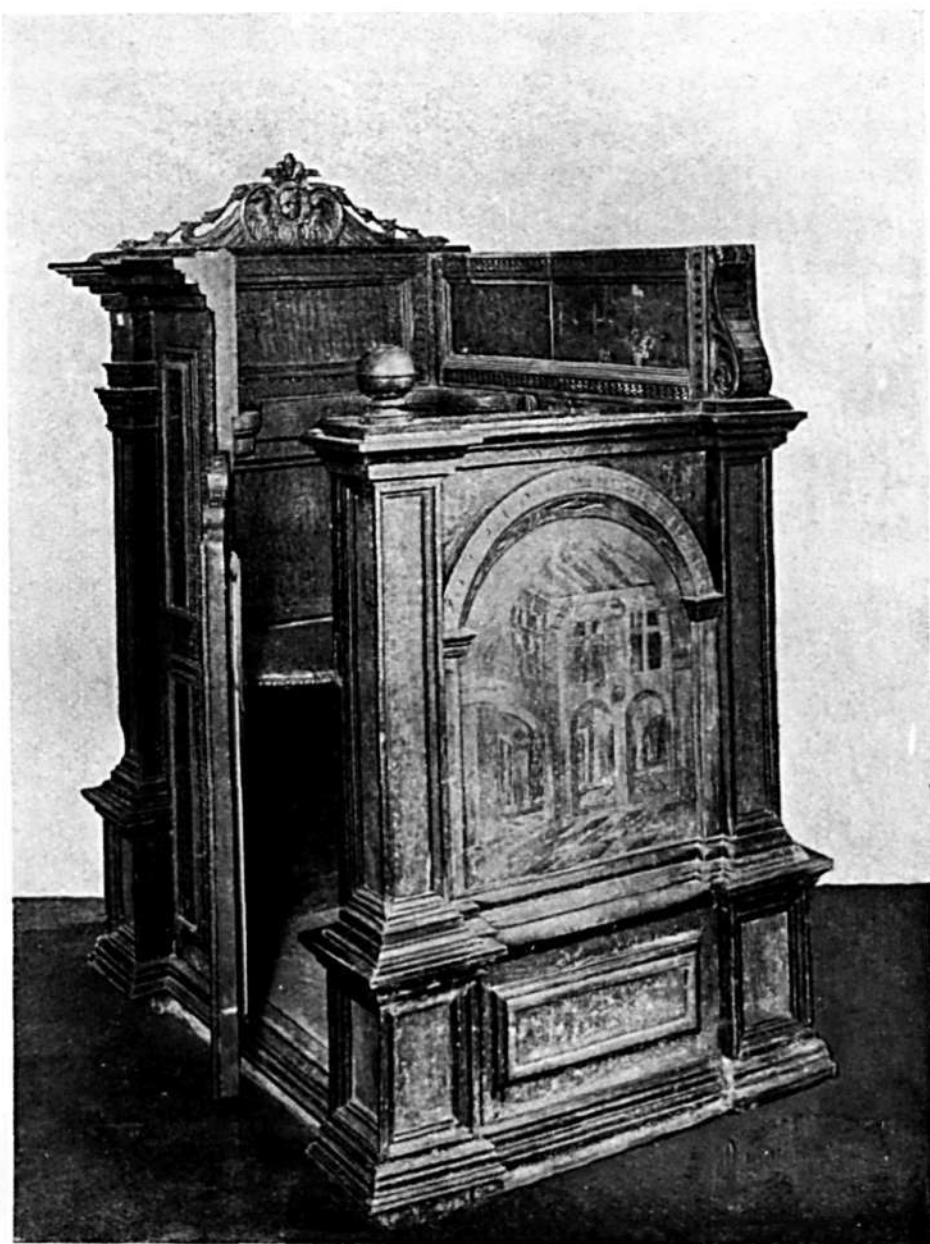
rendeletből csak gróf-nak kellett őt címezniök, a különös tisztelet mégsem tagadták meg tőle. Az egyik akkori neuhausi jezsuita a többi közt ezt írta róla: „Egész valójában semmi sem középszerű, szavai, magatartása, járása csupa méltóság, úgy hogy benne fejedelemre emlékeztet minden, de kevélység nélkül való, mert amilyen nemes, épen olyan emberséges, ámbár tekintélyét mindig megőrízi“. Ugyanez a jezsuita írja még azt is, hogy egy ízben Rákóczi a neuhausi vár meglátogatásakor megpillantotta a falon Magyarország térképét. Azonnal odarohant a térképhez s hevesen lüktető mellel kereste meg rajta Munkácsot s tele lett a szeme könnyel. Az egyik jezsuita páter megkérdezte tőle, hogy mi bántja? „Nem lehet olyan hamar felejtetni!“ — felelte sóhajtva. Mikor a jezsuiták domine comes-nek kezdték címezgetni, eleinte azt hitte, hogy tévedésből történik, majd kitört belőle az önérzet, mondván: „Miért címeznek önök engem gróf úr-nak? Hiszen én fejedelem vagyok! Engem grófok szolgáltak“. Még akkor nem sejtette, hogy mi a célja Kolonicsnak s hogyan akarnak elpusztítani benne mindent, ami nagy történeti hívatására emlékeztetné. Még hazája nyelvét is el akarták vele felejtetni s valóban, ez majdnem sikerült is nekik, mint Rákóczi maga írja. Később, amikor nővérével találkozott, egy ideig csak nehezen tudta magát megértetni. S nővérének írt egyik levele is arról tanuskodik, hogy sokat felejtett a magyar nyelvből a jezsuiták között. A levélben a többi közt ilyen grammatikai hiba van: „Talán haragud nekem kglđ...“ Persze, amikor a jezsuitáktól megszabadult, hamarosan visszatért emlékezetébe, amit elfelejtett hazája nyelvéből. A jezsuiták annál jobban megtanították latinul s ezen a nyelven klasszikus tisztasággal írt és beszélt. A tudományok közül különösen a matematika, a hadi és építészeti tudományok érdekelték. A tanítás szelleme azonban nem elégítette ki a már akkor önállóságra törekvő Rákóczit. Maga írja: „Ismertem a betűt, de nem értettem a szellemet“. A neuhausi kolostorból 1690-ben a prágai egyetemre vitték s itt nagy szorgalommal folytatta különösen a matematikai, építészeti és hadtudományi művek tanulmányozását. A következő évben nővére férjhez ment gróf Aspremont-Rockheim Góberthez s Kolonics, minthogy az esküvő az ő tudta és beleegyezése nélkül, Rómában való időzése alatt történt meg,

Neuhaus

II. Rákóczi Ferenc neveltetési helye

nagy felháborodásában mindent elkövetett, hogy bosszút álljon a fiatal páron. Bosszúja azonban nem sikerült, sőt nemsokára teljesen megszabadultak gyámsága alól a Rákóczi-árvák. Zrínyi Ilona, aki a maga kívánsága szerint együtt lakott a kolostorban leányával, a házasság után rövid időre elhagyta Bécsét s Törökországba ment férjéhez. Fiát is magával akarta vinni, de ezt nem engedték meg neki, sőt még azt is megtiltották, hogy az anya és a fiú elbúcsúzzanak egymástól. Rákóczi nem is látta többé soha valósággal bálványozott anyját, akiről mindig így ír emlékirataiban: „Az én dicső Anyám“. Gróf Aspremontban, szerencsére, hű segítőjére talált Rákóczi. Az erélyes és okos gróf jól ismerte Kolonics fufangját s jól tudta, hogy milyen nagy veszedelemben forog Rákóczi a jezsuiták között. Az esküvő után neje örökségének kiadását kérte Kolonicstól, de ez megtagadta kérését azzal a kijelentéssel, hogy Rákóczi nagykorúságáig semmit sem ad ki kezéből. A gróf erre azzal felelt, hogy császári pátenst eszközölt ki Rákóczinak Bécsbe való visszatérésére és nagykorúsítására. Rákóczival eleinte elhittették, hogy néneje és a gróf ki akarják őt játszani az osztzkodásnál, de e vád hamisságáról hamarosan meggyőződött, amikor visszatért Bécsbe és találkozott nénejevel és sógorával. A békés osztzkodás megtörtént; sőt Rákóczi

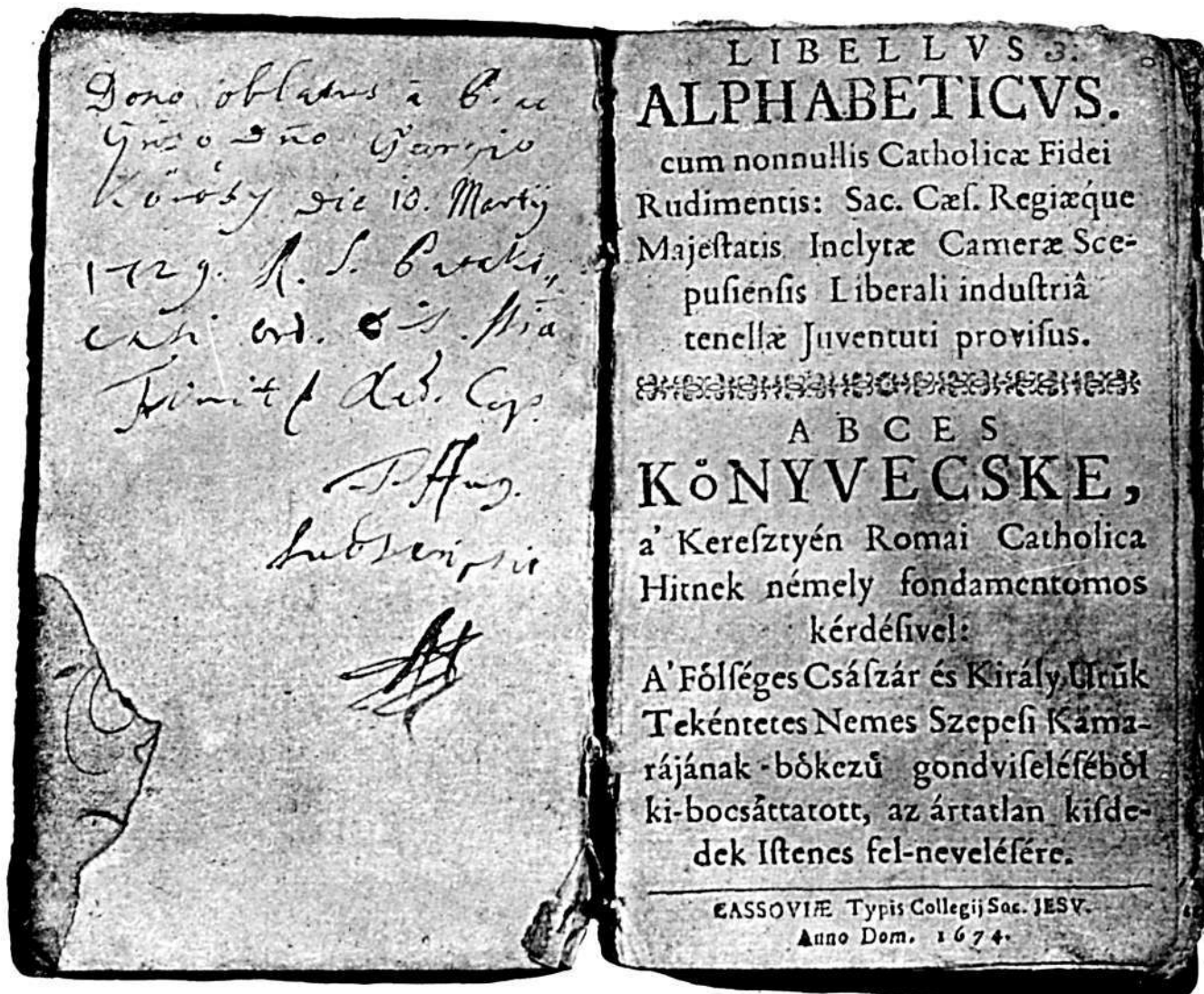
Zrínyi Ilona imádságos számolya

olyan nemesen viselkedett nénejevel szemben, hogy a leánynegyed helyett fél-osztályrészt engedett át számára. Hiábavaló volt ezután Kolonicsnak minden fondorkodása: Rákóczi ott maradhatott Bécsben. A főúri társaság, különösen a magyar arisztokraták nagy szeretettel rajongták körül. A magyarok egyébként már Neuhausba való utazásakor is tüntetően adtak kifejezést a fejedelmi sarj iránt való ragaszkodásuknak. Az ifjú arisztokraták fényes bandériumot alkotva, díszkíséret gyanánt vették körül a kocsiját. Mikor ennek híre eljutott a Burgba, lovas testőrökkel hamarosan visszaparancsolták a hazafias bandériumot. Az ifjú Rákóczi lelkéből gyorsan elszálltak a jezsuiták között szerzett benyomások. Önállósággal megáldott lelkén nem fogott az erőszakos idomítás. Kolonics nem érte el célját; az sem sikerült neki, hogy Rákóczi vagyonából holmi hamis végrendelet segítségével nagy összeget szerezzen a jezsuiták számára. Zrínyi Ilona átadta vejének az örökségre vonatkozó eredeti okmányokat s Kolonics praktikái kudarcot vallottak. Rákóczi ennek ellenére 20,000 forintot adott a jezsuitáknak: bőkezűen fizette meg nekik, amivel köztük való tartózkodásakor ellátták.

Az Aspremont-palotában élt az ifjú Rákóczi s itt dobogtatta meg szívét az első szerelem. Hogy ki volt ideális szerelmének tárgya: nem árulja el vallomásaik között. Sógora észrevette szerelmének ébredését s meggyőzte őt arról, hogy le kell mondania a szerette nőről, aki már úgy sem lehet az övé. Meggyőzte őt arról is, hogy nagy történelmi hivatása kötelesség gyanánt rójja rá a családalapítást. Rákóczi lemondott szerelméről s nemsokára jegyet váltott Magdolna hessen-darmstadt-i hercegnővel, aki rokonságban volt a császári házzal. Az udvarban nagy zavart okozott ez az eljegyzés; veszedelmet láttak abban, hogy Rákóczi olyan közeli rokonságba jusson a császári házzal. Kényelmetlen lett volna ez a viszony, ha a Rákóczit nagy történelmi hivatása esetleg szembe állítaná a császári házzal. Igyekeztek is megakadályozni ezt a házasságot s a császár beleegyezését kérő Rákóczi azt a feleletet kapta, hogy egyelőre menjen hosszabb tartózkodásra Olaszországba. Rákóczi engedelmeskedett s 1693 tavaszán útnak is indult. Olaszországban, leginkább Rómában művészi tanulmányokkal töltötte idejét s egy évi ottléte után azt

a hírt kapta, hogy menyasszonya meghalt. Ugyanezt a hírt kapta róla a menyasszonya is. Eleonora császárné csele volt ez; így akarta elválasztani egymástól a jegyeseket, akik pedig már megszerették egymást és várva-várták az egybekelés idejét. Rákóczi ezután hazatért s előbb Bécsbe ment, majd 1694 május 25-ikén elfoglalta sárosmegyei főispáni székét. Újból foglalkozni kezdett ezután a családalapítás tervével s minthogy menyasszonyát holtnak hitte, jegyet váltott Mária Amáliával, Károly hessen-rheinfelsi uralkodó gróf leányával, aki leszármazottja volt az Árpádoknak. Ez alkalommal óvatosabban cselekedett s nem kérte ki megelőzően a császár beleegyezését. Az udvarnál csak akkor értesültek házasságáról, amikor már megtörtént s nem lehetett többé megakadályozni. Károly fejedelem azonnal értesítette a házasságról a rokon-udvarokat s ekkor tudták meg a darmstadti udvarnál, hogy Rákóczi nem halt meg. A volt hercegi menyasszony azonnal szemrehányó levelet írt Rákóczinak, aki épen hazatérőben volt ifjú nejével.

II. Rákóczi Ferenc á-b-c könyvének címlapja

Útközben kapta meg a levelet s ekkor tudta meg ő is, hogy milyen fondorkodásnak lett az áldozatává. Most már belenyugodott kegyetlen sorsába, annál is inkább, mert ifjú feleségét rajongó szíve egész hevével megszerette.

Sorsa ezután napról-napra közeledett a nagy fordulóhoz. A gyöngédlelkű, tapasztalatlan ifjú erőselkű, nemzete sorsán aggódó s történeti hivatását ismerő férfivá fejlett. Mődjában volt most már, hogy megismerje hazájának sok baját. Maga írja Vallomásai-ban: „A császári katonaságnak bánásmódja a pénz kicsikarásában hasonló volt a pogány zsarnokéhoz, amit még más bűnökkel is tetéztek. A fizetni nem tudók feleségeit meggyalázták, másokat addig vertek, míg a vesszőzések alatt ki-nem adták lelküket; csekélyebb sértések is, sőt olykor a nyomor által kisajtolt panaszok is, halálos büntetésnek voltak okai. Ez és ezekhez hasonló kínzásokat a közkatona a népen, a tiszt a nemességen gyakorolt.” El volt keseredve az egész ország a császáriak nyomása alatt s mindenki várva-várta a megszabadítót — s ez ki lehetett volna más, mint II. Rákóczi Ferenc fejedelem, az ország reménysége. A rémuralom ellen hasztalan volt a hirtelen támadt kuruc-felkelés: leverték a felkelőket s nyilvánvaló volt, hogy csak egyöntetű s Rákóczi vezérlete alatt való szabadságharc segíthet a bajon. Sorsában nagy fordulóhoz jutott

Rákóczi gróf Bercsényi Miklóssal való eperjesi találkozása után. Birtokaik szomszédosak voltak s gyakran volt módjukban az egymással való érintkezés. Barátságuk bensőségessé, bizalmassá vált s kitárták egymás előtt titkaikat: a haza felszabadításának óhajtásait. „Vadászataink közben — írja Rákóczi — egyre bizalmasabbak lettünk egymás iránt. Őszinte barátságunk nőttön-nőtt, úgy hogy én az én keserűségeimet tártam föl előtte, ő viszont az övét én előttem, kölcsönösen orvoslást keresvén. Csodálkozva s megvigasztalódva tapasztalta, hogy keblemben a német köntös alatt is igaz magyar szív dobog; míg a nemzet másként vélekedett“.

Rákóczi Ferenc ugyanis bölcs óvatosságból azt a látszatot keltette eddig a bécsi udvarnál, hogy nem zajognak keblében forradalmi érzelmek; nem akarta idő előtt kitárni szívét, nehogy még idő előtt elébe vágjanak a terveinek. Rendkívüli okossága és a viszonyok ismerése nyilatkozott meg ebben az óva-

II. Rákóczi Ferenc á-b-c könyvének első két lapja

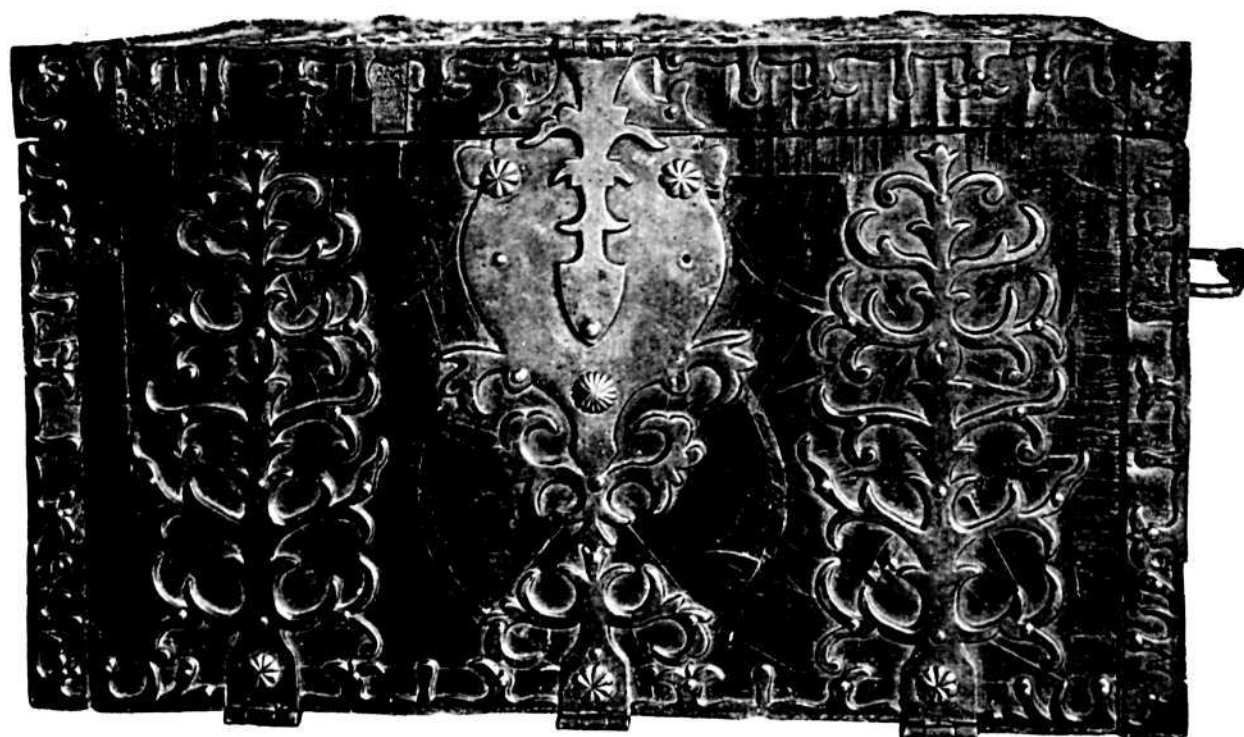
tosságban, amelyre valóban nagy szükség volt, hiszen mindenfelől kémektől volt körülvéve. Nemsokára megjött az ideje annak, hogy megszólaljon a rézdobja:

Aki él, meghallja,
Sőt az is, ki hallva
Fekszik s felriassza:
Rajta! Rajta! Rajta!
Egy végső nagy harcra!

II. Károly spanyol király, az utolsó spanyol Habsburg halála után, Rákóczi és Bercsényi érkezettnek látták az időt arra, hogy a Bourbon- és osztrák ház vetélkedését hazájuk javára felhasználják. Rákóczi levelet írt XIV. Lajos francia királynak és miniszterének. „Franciaország jóléte és érdeke — írta — azonos Magyarország jólétével és érdekeivel; a rendek elégedetlenek a bécsi udvar törvénytelen eljárásával; most inkább, mint bármikor célt lehet érni, ha Franciaország a magyaroktól meg nem vonja segítségét“. A Rákóczi-kor megbecsülhetetlen munkásságú kutatója, Thaly Kálmán, akinek munkái forrásul szolgáltak nekünk, felosztásában e levelek elküldésének idejére teszi Rákóczi ifjúságának határát.

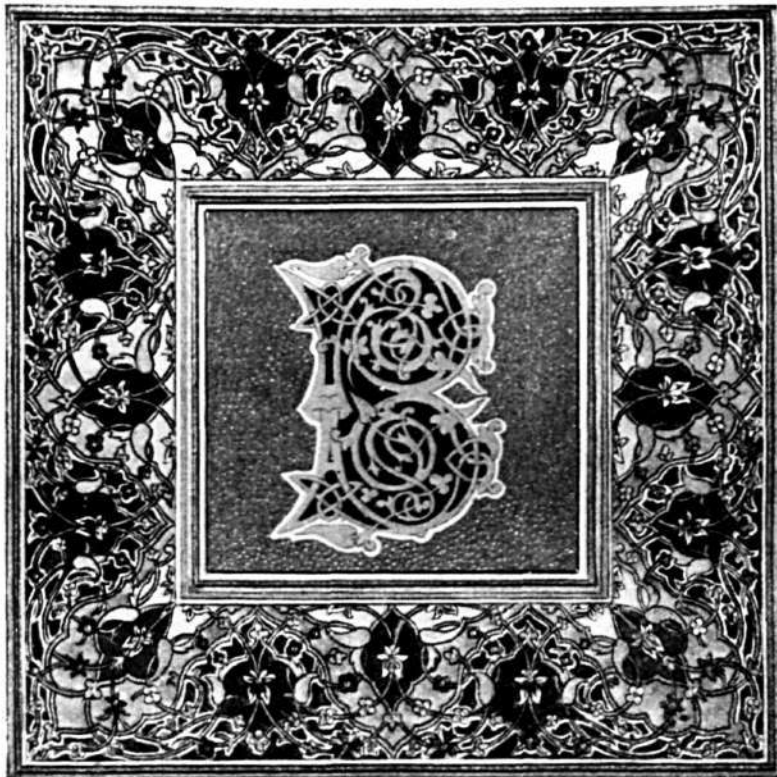
Ezekkel a levelekkel Rákóczi rálépett az akció útjára s ezután már a férfi életének mozgalmas szakasza következett. Tudjuk, hogy Longueval, belga származású császári hadnagy, aki a levelek kézbesítésével meg volt bízva, rútol visszaélt Rákóczi bizalmával s közölte a titkot a bécsi kormányval. Rákóczit elfogták, fogságba vetették, amelyből azonban sikerült megszabadulnia. Lengyelországba menekült s találkozott ott Bercsényi Miklóssal. Az események ezután gyorsan követték egymást s Rákóczi 1703 június 15-ikén már az országban fogadta Esze Tamásnak elébe ment kuruc-csapatait s Vereckén át bejött az országba, hogy megkezdje a nagyszerű szabadságharcot. „Átléptem — írta — Magyarország határát, mint Caesar a Rubikont“.

LONDESZ ELEK

Zrínyi Ilona kincsesládája

A kuruc-hadjárat.

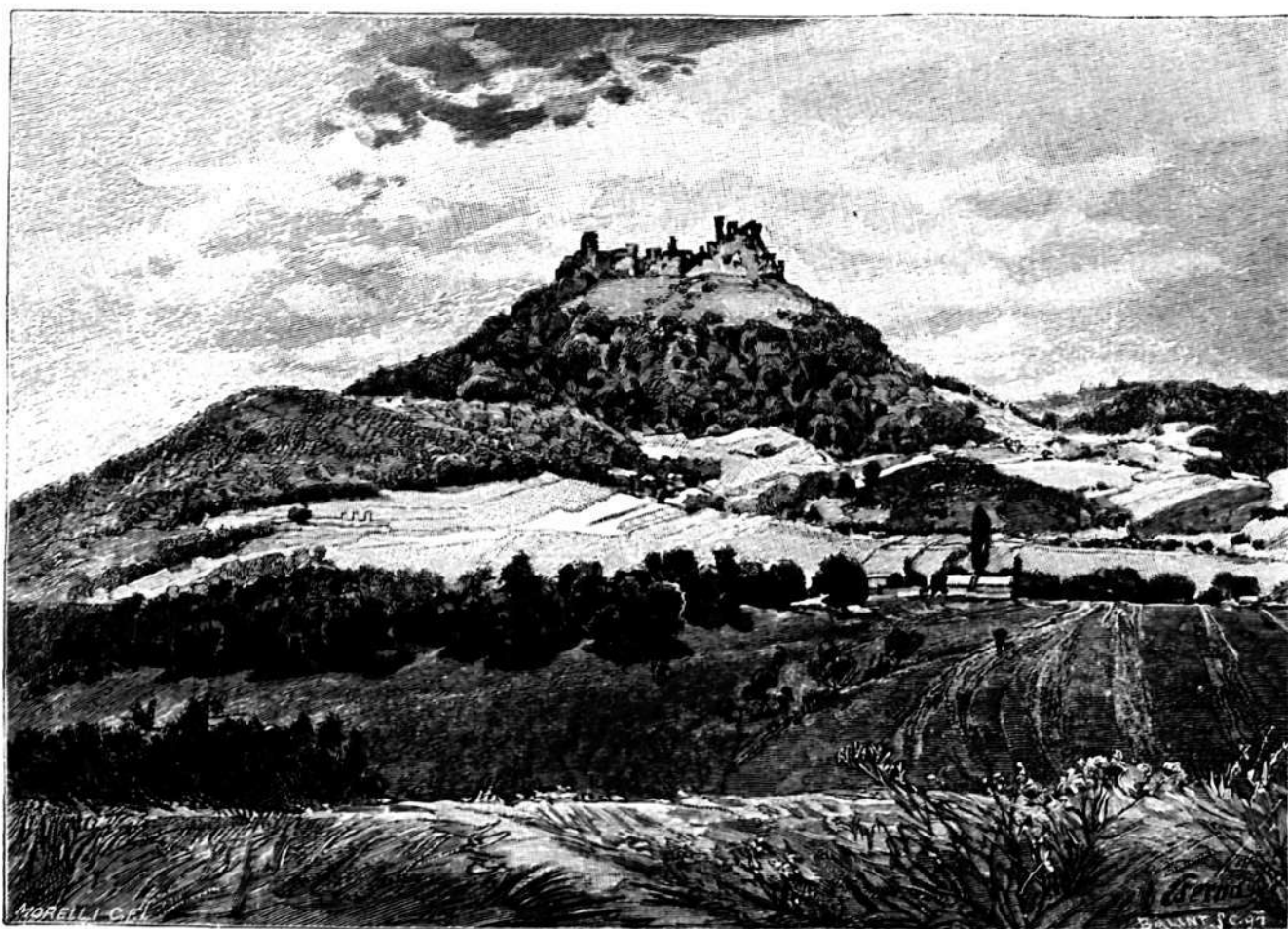
écsben mulatoztak a földesurak, népükkel nem törődtek. A hoppmester hordta utánuk a pénzt a birtokról. A főúr Bécsben tartott palotát, ott neveltette francia vagy német nevelőkkel a gyermekeit, és észre sem vette, hogy nemzete nyelvétől és szokásaitól egészen elszokott. Csak a dinom-dánomnak élt. „Felhagyok — írja gróf Forgách Simon, az ország egyik leggazdagabb földesura — a becsületkereséssel, csak a nagy gazdálkodásban fogom magamat foglalni; 100 kopót, 20 agarat, 30 paripát tartok, jóakaróimmal eszem, iszom, „denique bene oeconomisabo“. Így élt az úr, és nyöszörgött, kinlódott, éhezett a jobbágy . . .

1697-ben lángba borult a Hegyalja. Akik lángba borították, azt sem tudták, hogy mit akarnak. Lopnak, raboltak, zúztak, gyújtogattak mindent ész nélkül. Szegénylegények kezdték a fosztogatást. Kóbor, földönfutó nép csatlakozott hozzájuk. Kenyeret akartak, és mert sehol sem kaptak, loptak maguk. Így volt Szatmárban, Szepesben, Hevesben. A jobbágy-

ság meggondolás nélkül a szegénylegényekkel tartott. Sőt a vármegyei hajdúk is az ő soraikba léptek. Nem szólva a császári kormány zsoldos katonáiról, rácokról és magyarokról egyaránt, akik zsoldjukat nem kapták, és bizony megörültek, hogy szabadon garázdálkodhatnak a földesúr birtokán.

Hegyalján kitört a szegénylegények forradalma. Szervezetlenül, előkészületlenül „mentek neki a szabadságnak“. A császári zsoldosok hamar elbántak velük. Esze Tamás, a későbbi kuruc-brigádéros volt a lázadás vezére. „Szegénylegény volt Esze Tamás“ — mint a kuruc-nóta mondja, de bátor, élelmes és katonasorra termett. Mikor először tanácskozott barátaival, a vitéz Kiss Albert (később szintén kuruc-vezérrel), vezetőt keresett, akit a lázadás élére akart állítani. Rákóczira gondolt, aki ugyanaz időtájt vadászott ifjú nejével Szerencs körül. Még küldöttség se ment érte, árulás révén már is mindent tudott a kommandans, és nehogy Rákóczi egyesülhessen Esze Tamás legényeivel, lovascsapatot küldött a fejedelem elfogatására. Azonban Rákóczinak besúgták a készülő veszedelmet, mire a fejedelem, hogy a gyanút magáról elhárítsa, azonnal Bécsbe ment. Önkényes megjelenése az udvarnál lefegyverezte ellenfeleit. Azonban csak rövid időre. A lázongás Sáros-, Szepes-, Szatmármegyékben egyre terjedt. A bécsi udvarba egyre veszedelmesebb zavargásokról szóló hírek érkeztek. Nem sokat tartottak ugyan e zavargásoktól, és senki sem hitte, hogy a szegénylegények és a sanyargatott jobbágyok forrongásának komolyabb jellege is lehet. De Rákóczit gyűlölték. Félték a nevétől, félték e név hagyományaitól. Minél jobban terjedt tehát a forrongás, annál inkább gyanúba vették, hogy ő szítja az elégtelenedőket. Rákóczi ismerte az udvar hangulatát. Tudta, hogy Zrínyi Péter unokáját, Zrínyi Ilona fiát, Thököly Imre mostohafiát a bécsi szemek született összeesküvőnek tartják. Azt is érezte, hogy a forrongás előbb-

utóbb őt is magával ragadja, és a végzete könyörtelenül beteljesedik. Elhatározta, hogy elhagyja Magyarországot. Ajánlatot tett Lipót királynak, hogy magyar javait átengedi neki hasonértékű ausztriai vagy németországi birtokért. A király azonban Kolonics tanácsára nem fogadta el az ajánlatot. Rákóczi sorsa eldőlt. Bécsben nem lakhatott, a külföldre nem engedték, csak Magyarország lehetett tehát az ő hazája. A 21 éves ifjú érezte, hogy a sors e földön nagy szerepet szánt neki. De nem érzett magában hivatást a nagy nemzeti feladat megoldására. Elutasított magától minden kísértést, minden csábítást. Nem vette

Regesz vára. Rákóczi Ferenc gyermekkorában egy részét itt töltötte

komolyan Franciaország bécsi követének bizalmas figyelmeztetését, hogy királya kész megsegíteni, ha Erdély trónját netalán visszaszerezni óhajtaná. Nem állott szóba Bercsényivel sem, mikor ez a forrongó nemzeti lelkiismeretről kezdett neki beszélni. Elidegenített magától minden nemzeti törekvést. Szántszándékkal német udvarral vétette körül magát, sőt maga is német módra öltözködött. De végzete ellen nem küzdhetett. Szívének érzelmeit nem tudta elnyomni és a magára erőszakolt modor alól is kikandikált a heves, kuruc-akarát. Bercsényi örvendve tapasztalta, mint fog egyre erősebben Rákóczin a szív indulatja, és mint mélyed egyre jobban és jobban elnyomott népe ügyének vizsgálatába.

Végre az akció következett. Rákóczi külső segély után nézett és XIV. Lajos francia királyhoz fordult. Levelet írt neki és Barbesieux miniszterének. Mindkét levelet Longueval kapitányra, az eperjesi német helyőrség francia származású parancsnokára bízta, akivel bizalmas barátságot tartott, és aki épen akkor volt hazájában visszatérendő. Longueval vállalta a megbízatást, azonban a leveleket az udvar kezébe juttatta. Rákóczit elfogták és vele együtt letartóztatták néhány meghitt emberét, és mindnyájukat Bécsbe szállították. Bercsényinek még épen annyi ideje volt, hogy Brunócon át Lengyelországba menekülhetett.

Rákóczi azonban csak néhány hónapig volt fogoly. Egy önfeláldozó százados, Lehmann Gottfried segélyével megszökött börtönéből és neje segítségével Lengyelországba menekült, ahol Bercsényi már várta és a francia diplomácia időközben megszerzett protekciójával is oltalmazta. Majd egy esztendőt töltött Rákóczi lengyel földön, anélkül, hogy honfitársakkal közlekedett volna. Azonban Esze Tamás nem nyugodott. Meghitt embereivel egyre kerestette a bujdosó Rákóczit, míg végre előbb Szalontay János, majd Bige László és Papp Mihály hosszú vándorlás után Sziniavszi lengyel nemes Brzezán várában rátalált. Rákóczi Bigével és Pappal beküldte egy emberét Magyarországra, és amikor ez azzal a jelentéssel tért vissza, hogy a nép alig tudja már túrtörtetni magát és legalább zászlókat kér Rákóczitól, a

fejedelem elhatározta, hogy visszatér hazájába. Az ő és Bercsényi nevének kezdőbetűivel ellátott zászlókat küldött haza azzal az utasítással, hogy csak akkor bontsák ki, ha erre tőle újabb utasítást kapnak.

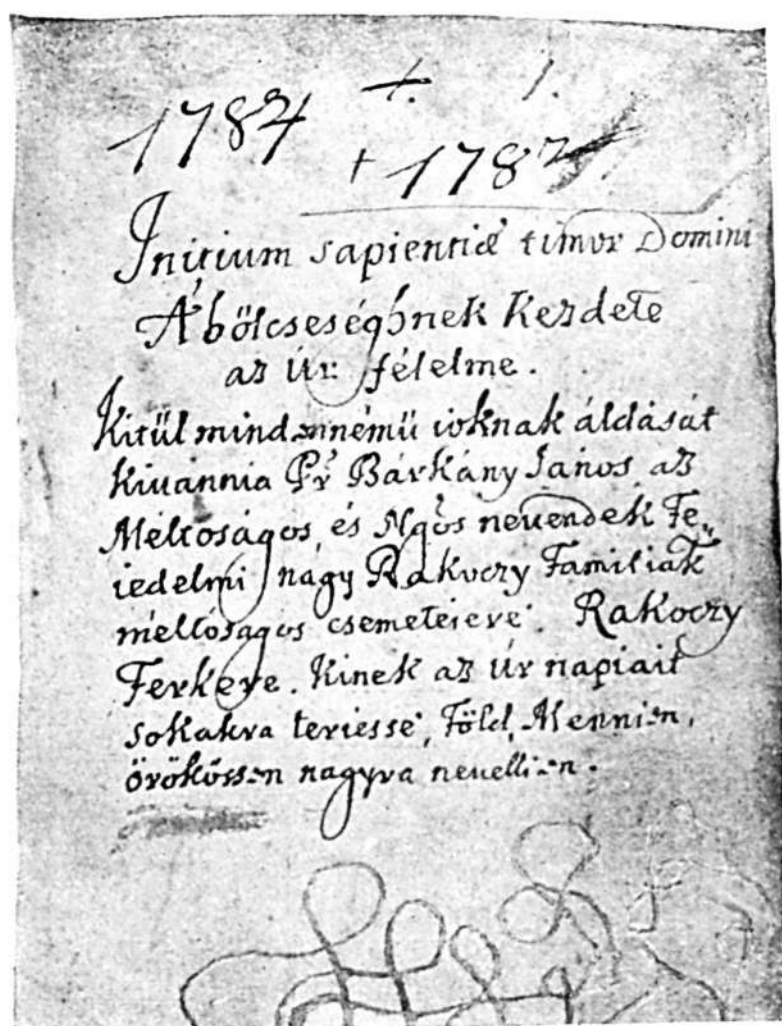
Papp Mihály „az én kegyelmes uramnak, Rákóczi Ferenc, Magyarország fejedelmének plenipoten-tiárusa“ alig érkezett a Beszkidek alján várakozó tömeghez, a türelmetlen nép Rákóczi utasítása ellenére Tarján és Váriban, majd a következő napon Beregszászban, ahol ekkor országos vásár volt, kítűzte Rákóczi zászlóit. A nép lelkes csapatokban tett esküt a zászlóra. Fegyvert fogott mindenki és egyes csapatok maguk választotta vezérekkel az élén, ellepték Szatmárt, Bereget, Ugocsát, később Mármarost. A föld népe mindenütt hozzájuk állt, ahol megjelentek, míg a távolabbi megyékben „mindenütt úgy várja a szegénység, mint a Messiást“. Kisebb-nagyobb zavargások keletkeztek mindenütt s a német katonák, valamint a velük tartó magyarság a várakba menekültek. A vármegyék nem tudták a népet féken tartani. Csak báró Károlyi Sándor, Szatmármegye főispánja próbált az áradattal szembeszállani. Szervezte a nemességet, a hajdúkból portyázó csapatokat alakított és a szatmári német helyőrséggel a felkelőkre akart törni. Azonban nagy előkészületei gyanút keltettek Bécsben és ezért öngazolása végett gróf Nigrelli császári kapitányhoz utazott Kassára. Szatmár sem állt már ellen, a nemesség mindenütt megfutamodott, és ahova az egyre szaporodó kurucság eljutott, elvitte Esze Tamás figyelmeztetését, hogy senki se fegyverkezze a kurucok ellen, mert azok „nem másért, mint a szegény nép elnyomásáért“ lázadtak fel.

1703 június havában már 6000 ember állt Rákóczi zászlói alatt. Papp Mihály újra kiment Lengyelországba a fejedelemért, és mivel ez belátta, hogy nélküle az összegyűlemlt kurucság szét fog oszlani, elhatározta, hogy Pappékkal Magyarországra tér. Még is indult, azonban már útközben hallotta, amitől a legjobban tartott: a kurucok egy részét, amely Esze Tamás vezetése alatt Mármarosba tört, Károlyi Sándor a maga és mások hadaival Dolhánál megtámadta és szétugrasztotta. Rákóczit a szomorú hír már nem tartotta fel útjában. Ment Magyarországra. Károlyi Sándor pedig Bécsbe sietett a Dolhánál elfoglalt Rákóczi-zászlókkal, és jelentette, hogy „a forradalmat csírájában elfojtottam“.

Így született Rákóczi szabadságharca. A szociális forrongás, a nyomorgó nép lázongása szülte; a nemzeti eszme, a politikai függetlenség gondolata csak később nyomult előtérbe. Az elsők, akik fegyvert ragadtak a jobbágyság, a szegénylegények és a kis nemesség soraiból kerültek ki. Amikor azonban a felkelés meseszerű gyorsasággal terjedt és alig néhány hónap alatt egész Felső-Magyarország Rákóczi zászlói alatt állott, a küzdelem jelszava az ország függetlensége, harcosa az egész ország vala. Pór, jobbágyság, nemes, főúr egyaránt.

Rákóczi 1703 június 14-ikén lépett ismét magyar földre. Ott fogadták „vezérei“, Esze Tamás, a szegénylegény, Kiss Albert, a híres zsvány, Möricz István egykor munkácsi katona, Horváth, a német seregben kiszolgált őrmester. Katonai fogalmak szerint csupa újonc. Azonban a nép imádta őket, és mert nem hitt a nemes embernek, nem is választott volna a világeért se más vezért magának, mint a hasonfajtáját. Fegyvere alig volt a Rákóczi elé vonuló kuruc seregnek. Bottal, kaszával, vasvillával és csak némelyek karddal felfegyverkezve álltak előtte. Rákóczi nem nagy bizalommal szemlélte végig ezt a sereget. De nem kesergett, hanem elkezdte szervezni, és Lengyelországból hozott tanult embereivel gyakoroltatni. Néhány nap alatt 3000 gyalog és 300 lovas állt már hadirendben.

Mikor pedig a Beszkidek alján elszállt a hír, hogy Rákóczi hazajött „a portiót az országból kiüzni s a söt felszabadítani“, a szívek mind leborultak előtte. Követek érkeztek mindenfelől Rákóczi táborába.

Páter Bárkány János ajánló sorai II. Rákóczi Ferenc a-b-c könyvébe

Ghilányi József tulajdona

Zászlóbontás a Beszkiden

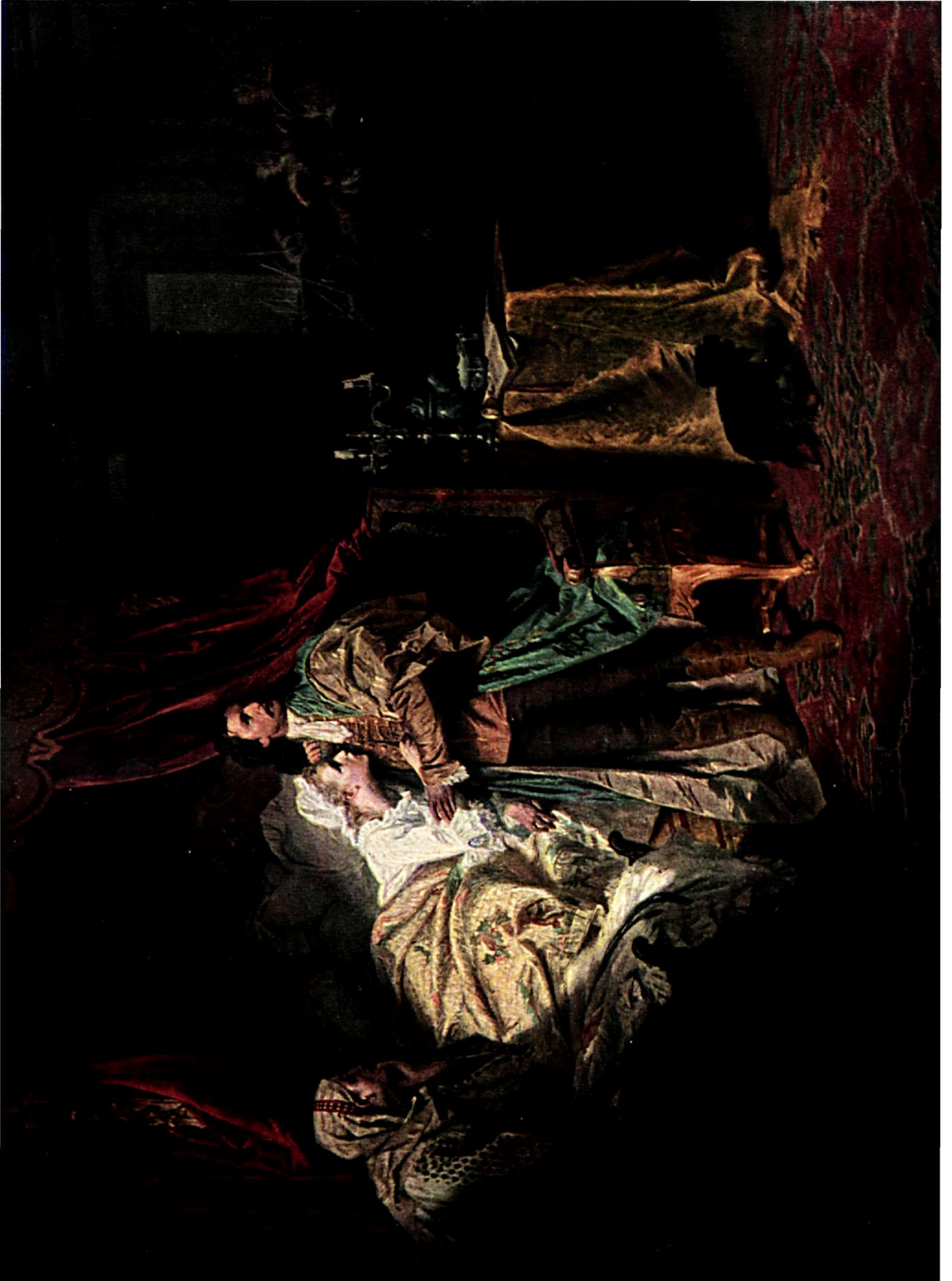
Festette Reinfuss-Lengyel Ede

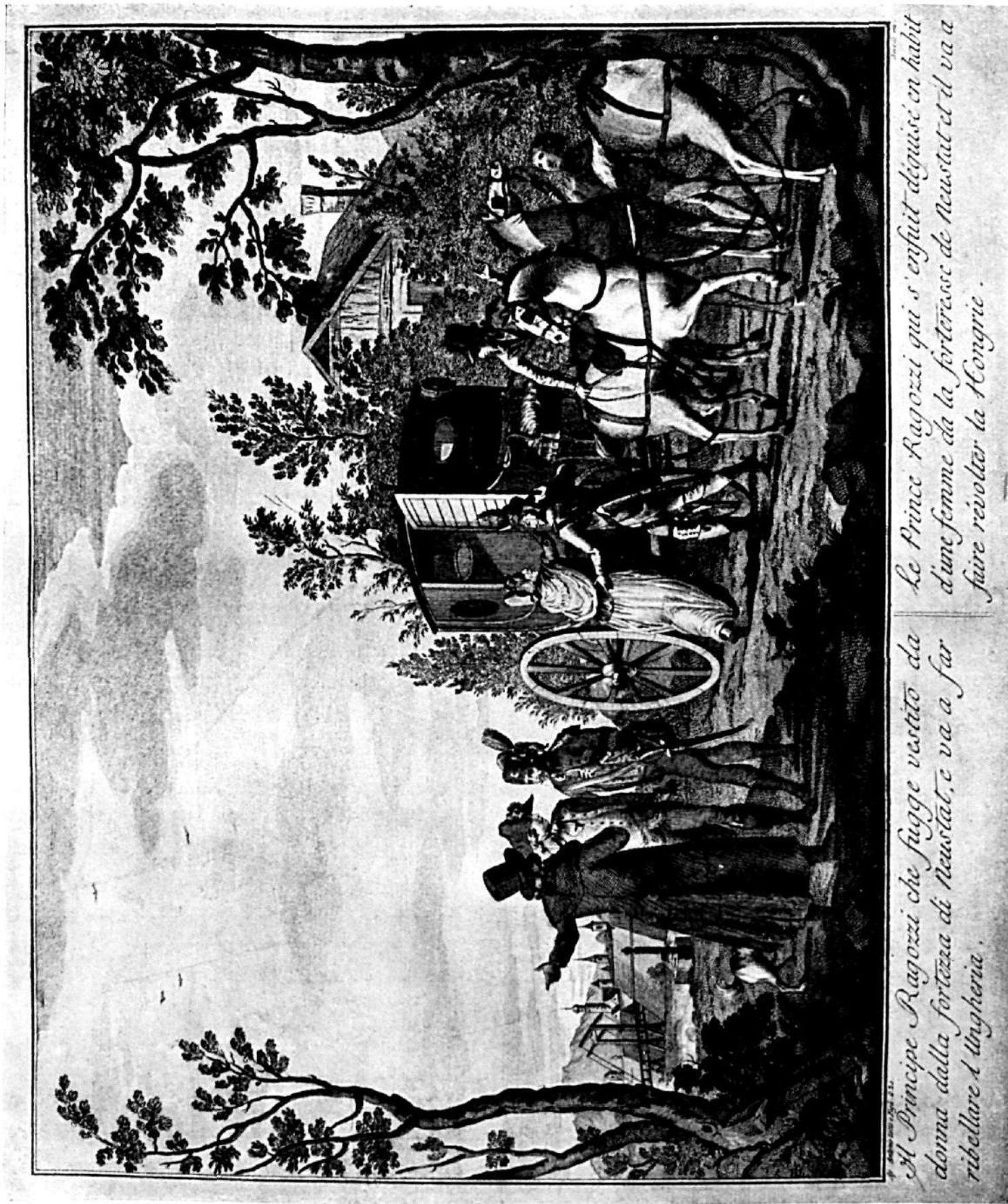
Szálljon le a Tisza síkságára is, és eskesse fel a tiszai magyarságot is, amely szintén ég a vágytól, hogy „a szabadságért cselekedhessen“. Rákóczi előrenyomult, könnyű szerrel bevette Munkács várát, portyázó csapatai pedig leszáguldtak a Tiszáig. Az első hódítás azonban nem volt tartós. A vasas németek éjnek idején rátörtek Rákóczi munkácsi táborára, és a meglepett kuruc-sereget kizavarták a városból. Rákóczi is csak nagy ügygyel-bajjal menekült.

A hegyek közé vonult és ott várta meg Bercsényit, aki 800 fegyveressel, lengyel, orosz és tatár zsoldossal, jól gyakorolt, katonailag kiképzett csapattal jött. Bercsényi egyesítette a két sereget, ismét előrenyomult, és ki is erőszakolta Tisza-Becs-nél az átkelést, amely alkalommal vitéz Ocskay László, a későbbi áruló brigadéros tüntette ki magát feltűnő bátorságával és nagy ügyességével.

Átkelvén a Tiszán, Rákóczi élelemben és segítőeszközökben gazdag vidékre jutott. Jobban felszerelhette csapatát, gazdagon elláthatta magát eleséggel, és a jobbmódú magyarság köréből ezekkel gyarapíthatta seregét. Az udvarnak több mint tízezer katonája állt Magyarországon fegyverben; épen elég arra, hogy kellő gyorsasággal összegyűjtve tönkresilányítsa a felkelő kuruc-sereget. Bécsben azonban lekicsinyelték a mozgalmat. Parasztfölkelésnek tartották, amelynek éle a földesurak ellen irányul. Eleintén úgy is volt, és Bécsben tényleg nem rosszul ítélték meg a mozgalom célját. Azonban nem vették kellően figyelembe a mozgalom növekedését, a későbbi fejleményeket, és nem ismerték fel, hogy a kezdetben tényleg csak szegénylázadás mint növekszik országos szabadságharcná, és hogy a jobbágyság forrongása mint egyesült később a nemesség harcával. Nem ok nélkül írja ekkor már Bercsényi: „Üres kézzel és nagy fundatum nélkül felbolondítani az országot nem kívánjuk. Pénzünk, hadunk, királyokkal kötésünk, minden készületeink megvannak“. Ez igaz volt, de Bécsben nem tudták.

A kuruc-felkelés könnyen terjedt tehát tovább. Rákóczi hamarosan elfoglalta a kállói várat, meghódítván vele seregének az első ágyúkat, és bizalmat öntve az ingadozó, habozó szatmári és szabolcsi nemességbe, amely „nem tudván, hányat ütött tulajdonképen az óra“, azt sem tudta persze, Rákóczi vagy a német mellé álljon-e. A kállói diadal hírére azonban csapatostul jött a nemesség jobbágyságával

Al Principe Ragozzi che fugge vestito da donna dalla fortezza di Neustat, e va a far ribellare l'Ungheria.

Le Prince Ragozzi qui s'ensuit déguisé en habit d'une femme de la forteresse de Neustat et il va a faire révolter la Hongrie.

Ernst Lajos gyűjteményéből

Rákóczi Ferenc menekülése Német-Ujhelyből

Egykorú metszet után

egyetemben. Rákóczi egy percet sem késlekedett. Bevonult Debrecenbe és innen nyomban követséget küldött Biharba. Bóné István fogta fel elsőnek Rákóczi hívó szövegét; maga köré gyűjtött 3000 gyalogost, 400 lovast és a diószegi várból kiűzte a német vasasokat. Azonban a rácok a németiség védelmére keltek, és Olaszinál a magyar sereg egy részét megverték, némely vezéren pedig kegyetlen bosszút álltak.

II. Rákóczi Ferenc tíz-polturása

Biharország birtoka lényeges dolog volt, és ezért az olasz vereség hírére Bercsényi egész seregével nyomban útra kelt és Bóné Istvánnal két oldalba kapva a német-rác sereget, azt majdnem utolsó emberig lekaszabolta. Hétezer ember lelte halálát az olasz csatában. Ez volt a kurucok első, igazán véres, de diadalmas csatája.

Bihar egészen kuruc-kézre kerülve, a felkelés lángjai már Erdély határait perzselték. A nagy sikerek híre villámgyorsan terjedt el, és a húzódozó főnemesség egyre nagyobb számban tért Rákóczi zászlói alá. Báró Melíth Pál volt az első főúr, aki a szatmári főnemességet Rákóczi táborába vitte.

Csakhamar követték ezt a példát a Sennyei bárók, az Andrássy bárók, úgy hogy augusztus végével már a felvidéki várak Rákóczi kezén voltak, a nemesség és a főnemesség pedig Rákóczinak esküdt hűséget. Gyors egymásutánban következtek a nagy hadi sikerek. Rákóczi Bercsényi bihari csatározásával egyidejűleg megvette Tokaj, Szatmár várát, Szolnokot és szeptember 21-én a Duna-Tisza közén is megjelentek Rákóczi seregei.

A felkelés így terjedt tovább a Duna mentén, a Dunántúl és északon a bányavárosok vonalán. Selmecen a lakosság elzavarja a német bányatiszteket és Ocskay László felhívására Rákóczinak hűséget esküszik. A hűségesküt letette Ocskay kezébe báró Hellenbach János, császári kamarai tiszt, aki az egész kuruc-hadjárat alatt Rákóczi leghívebb embere volt. Ocskay László szédületes gyorsasággal nyomult előre, megszerezte az összes felső vármegyét és hamarosan a morva határra jutott. Karácsonykor morva földön lakmározott Ocskay serege. „Amely dolgot Kiss Albert 70 talpassal kezdte áprilisban, — írja Bethlen Miklós önéletrajzában — májusban 700, júniusban 7000, decemberben 70,000 számra nőtt“. És így is volt. Félesztendő alatt az ország háromnegyed részében Rákóczi zászlaját lengette a harci szél.

Károlyi Sándor sem sokat teketóriázott. Bécsben megszerezve magának a dolhai győzelemért Majthényt és „némely csengeri birtokrészeket“ — amit Lipót annál szívesebben ad vala neki, mert hisz „Károlyi nem csupán ennyit, hanem még több kegyelmet érdemel“ — egyideig hűségesen szolgálta meg a bőkezű jutalmat. De éles esze hamarosan felismerte a dolgok fordulatját, és mivel az udvar közérdekből tett egynémely javaslatára hónapok óta sem adott választ, külső okot is talált arra, hogy az áradathoz csatlakozzék. Október 9-én önként jelentkezett Bercsényi tokaji táborában, ahová Rákóczi is nemsokára megérkezett. Bercsényi ajánlatára a fejedelem Károlyit, akit addig nem ismert, tábornokká nevezte ki és a Duna-Tisza közére, Kecskemétre küldötte, hogy a fölkelést ott is szervezze és a magyarságot megvédje a rácok folytonos betörésétől.

A rácok sok kellemetlenséget okoztak a kuruc-seregnek. Rákóczi mindent elkövetett, hogy megnyerje a rácokat és zsoldjába fogadja. De az udvar megelőzte őt és megvásárolván a rác papságot, később pedig 20,000 pengő forintért a szerb patriarchát, a nép mint a barom követte pásztorait és harcolt a magyarság ellen. Kegyetlen, kártevő csapatokkal lepték el a magyar földet, és ahol megjelentek, sivatag lett a föld lábuk alatt. Rákóczi irtó bosszút esküdt ezért ellenük, és kurucaival a Dráván túl, a Maros táján és a déli megyékben kegyetlenül visszaadatta a kölcsönt. Hiteles feljegyzések szerint 120,000 rác esett el a kurucok fegyvereitől.

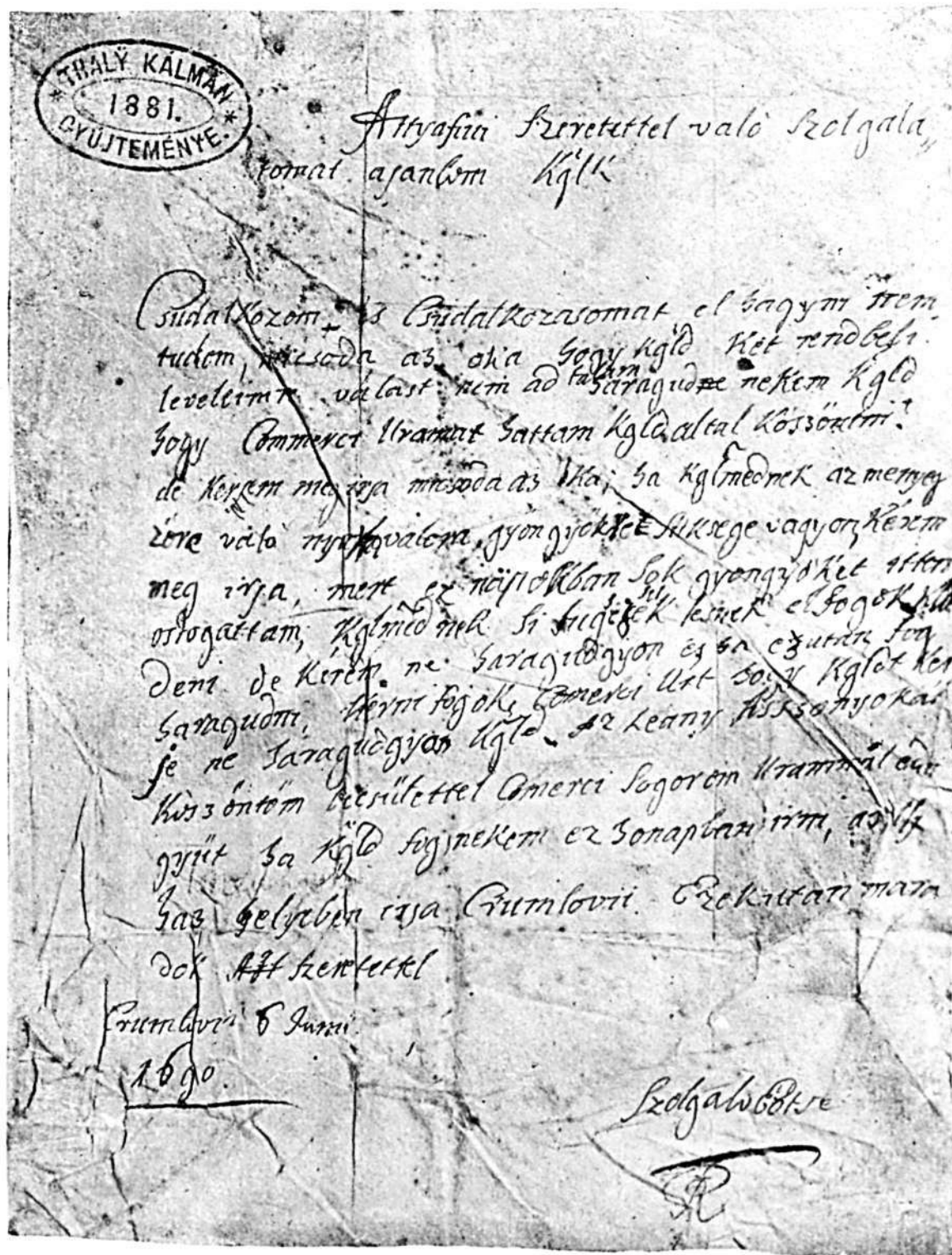
A kegyetlenkedéseket maga az udvar szította. Rákóczi és Bercsényi fejére nagy vérdíjat tűzött ki és utasította hadvezéreit, hogy „a gonosz pártütöket, akiket elcsípnék“, irgalmatlanul kivégeztessék. Azoknak, akik a lázadók közül egyet vagy kettőt megölnek, első sorban azon kurucoknak, akik pártütő társaikat levágják, a király a legyilkoltak vagyonát, de legalább is e vagyon felét biztosította, „még pedig nyomban, minden peres eljárás mellőzésével“. A kuruc-táborban nem voltak orgyilkosok, de hogy az ilyen kiáltványok milyen hatást keltettek a csapatok között, azt mindenki elképzelheti.

Kegyetlenkedést és lelkesedést szültek. A kuruc-sereg elkeseredett dühvel ment előre. Bercsényi és Károlyi Lévánál megverik Schlick tábornokot, Zólyomnál gróf Forgách Simont, aki akkor még az

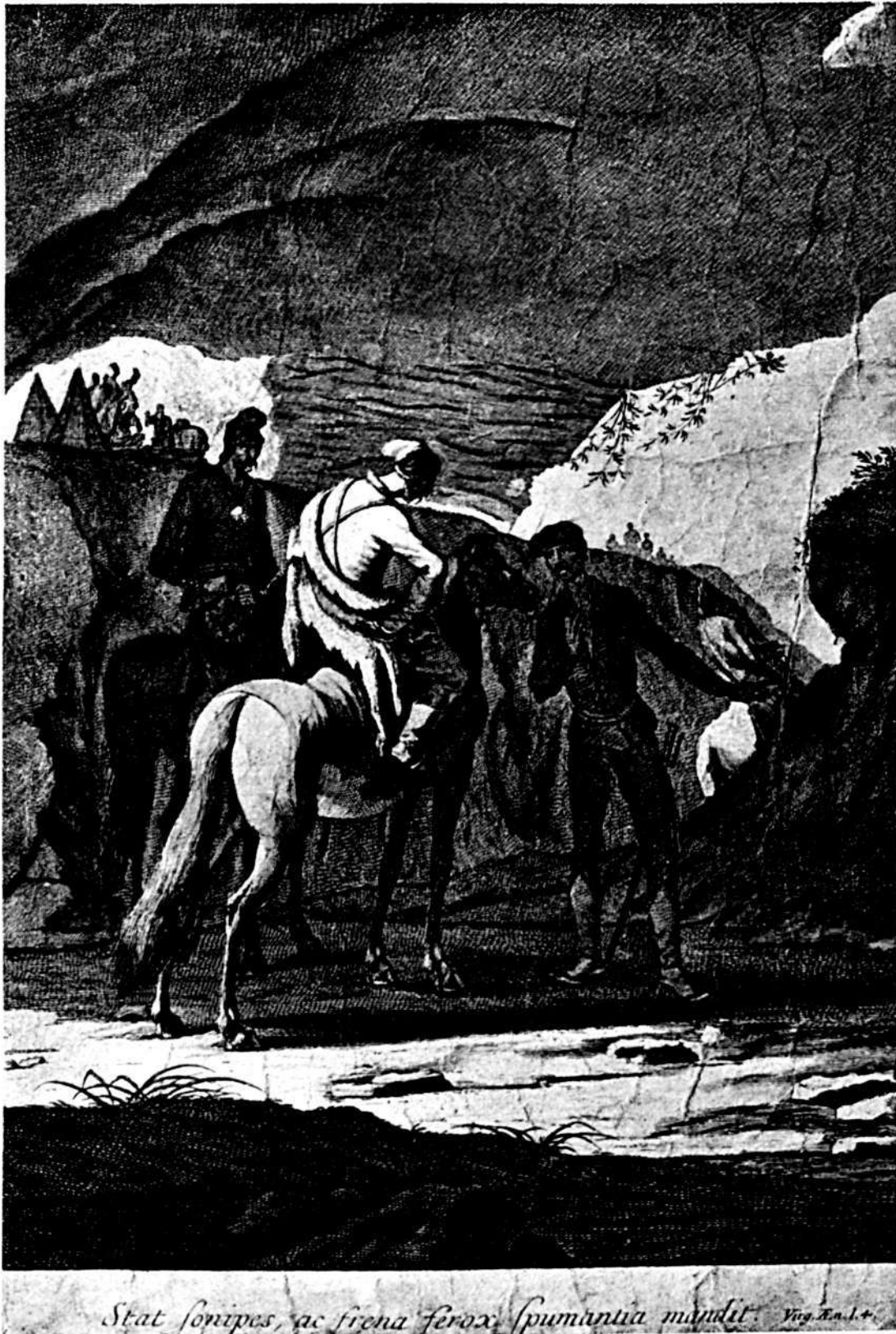
udvarral tartott, egy másik német hadosztály pedig, amely Ricsán tábornokkal az élén akart egyesülni Schlick szétvert hadtestével, fogságba került. Bercsényi, Károlyi egyre előre nyomult. Schlick elhagyta Pozsonyt, a hova Bercsényi nyomban bevonult és portyázásaival az osztrák határig jutott, amíg annyira megijedt az udvar, hogy a koronát Bécsbe vitette. Morvaországon pusztított Károlyi és Ocskai, a Csallóközben nyomult előre Bercsényi serege, sorra tértek a fejedelemhez a megyei nemesek, a főurak; a várak első szóra megadták magukat: a kuruc-tábor szédítő sikerrel dolgozott!

Lipót, aki eleinte „összeverődött rablócsöcseléknek“ nevezte a felkelőket, egyre-másra bocsátotta ki engedményekkel tele rendeleteit, azonban a felidézett vihart lecsendesíteni már nem volt képes. Eugen herceg nem is bízott az engedékenység sikerében. Jól ítélte meg a viszonyokat. „Bizonyos, hogy mihelyt a magyarok egyszer fellázadtak, a végletekig ellent fognak állani.“ Apró engedmények tehát már nem hatottak. A nemzeti érzés elementáris erővel tört ki a lelkekből. Mindenki magyar ruhát öltött és aki német ruhában járt, azt kényszerítették, hogy letegye, különben letépték testéről. Teljességgel nemzeti küzdelemmé vált az egész felkelés. A szociális gondolat úgyszólván egészen háttérbe szorult. „Én — mondotta egykori feljegyzés szerint a katona — a szabadságért nyomorgok, pedig nincs annyi jószágom, hogy egy csizmát vennék rajta; ők ilyen-amolyan urak; nekik fog a szabadság is többet használni“. Tudta a katona, hogy már nem atyafiakért küzd, és mégis a legnagyobb lelkesedéssel ment Rákóczi zászlója után. A szabadság gondolata hevítette lelkét.

1704 elején Heister lett a német sereg főparancsnoka. Nagy haddal jött az országba és mivel Károlyi a határszáron túlságosan szétszórt seregét, Heister eleintén könnyen végzett néhány apróbb kuruc csapattal, és azokat az ország belseje felé szorította. Majd bekalandozta a dunántúli országrészt, pusztított kegyetlenül és rémuralommal igyekezett hatni. De vállalkozása maradandó katonai eredmények nélkül maradt, mert ahonnan hadai elvonultak, ott a mozgalom nyomban megint fel lángolt. Károlyi, mikor Heister kiszorította a Dunántúlról, Bercsényihez húzódott. Május 28-án Bercsényi, Károlyi, Ocskay megtámadták Ricsán tábornok seregét, mely Morvaországból jövet Pozsonyba igyekezett. A magyarok bekerítették Ricsánt s a föld népének támogatásával véresharcban két részre szakították seregét, mire mindegyiket külön megverték. Ricsán megsebesülve, 24 tiszttel és 700 közemberrel fogságba került. Ágyú mind a kuruc-sereg birtokába jutottak. Ez a szomolányi győzelem négyezer németnek az életébe került és ismét szabaddá tette az utat Morvaország felé.

A tizennégy éves Rákóczi Ferencnek Juliána testvérehez írott levele

Stat sonipes, ac frena ferox, spumantia mandit. Vig. T. 1. 4.

Ernst Lajos gyűjteményéből

Egykorú metszet után

Kuruc hadnagyok

prédáltatott. Grécz táján többet 1000 futott szekénnél nyertenek katonáim, lovaikat, marháikat kivagdalták, s szekerét felverték, aki kevés nép fegyverrel össze verte magát, azt is halomba rakták“.

Eugen herceg sürgösen kívánta Heister letételét, de az udvar meghagyta. Majd béketárgyalásokat kezdtek felülről. Stepney, a bécsi angol követ és Hamel-Bruyninx János, hollandi követ felajánlották közbenjárásukat, de a büszke, gögös udvar tudni sem akart idegen ország közvetítéséről. Ellenben megbizta gróf Széchenyi Pál kalocsai érseket, hogy tárgyaljon ő Rákóczival. Úgy látszik, komolyan óhajtott a megegyezést, de önállóság nélkül való volt és miniszterei uralkodtak ő rajta. Ezek meg nem akarták a békét és Heister Széchenyi megbízatása után nyomban parancsot kapott, hogy fegyverrel nyomja el a felkelést.

Széchenyi megkezdte a tárgyalást, de annyira tájékozatlan volt mindenről, hogy azt sem tudta, mit akar az udvar. Rákóczi nem tévesztette meg magát, hanem kiáltványt adott ki, mely a „keresztény világ minden fejedelmének és republicáinak, úgy egyéb akármely, akármínemű állapotú, böcsületű méltóságú, tisztú és felsőségű rendeknek szolt“, és megmagyarázta Rákóczi szándékait. Ez az a híres

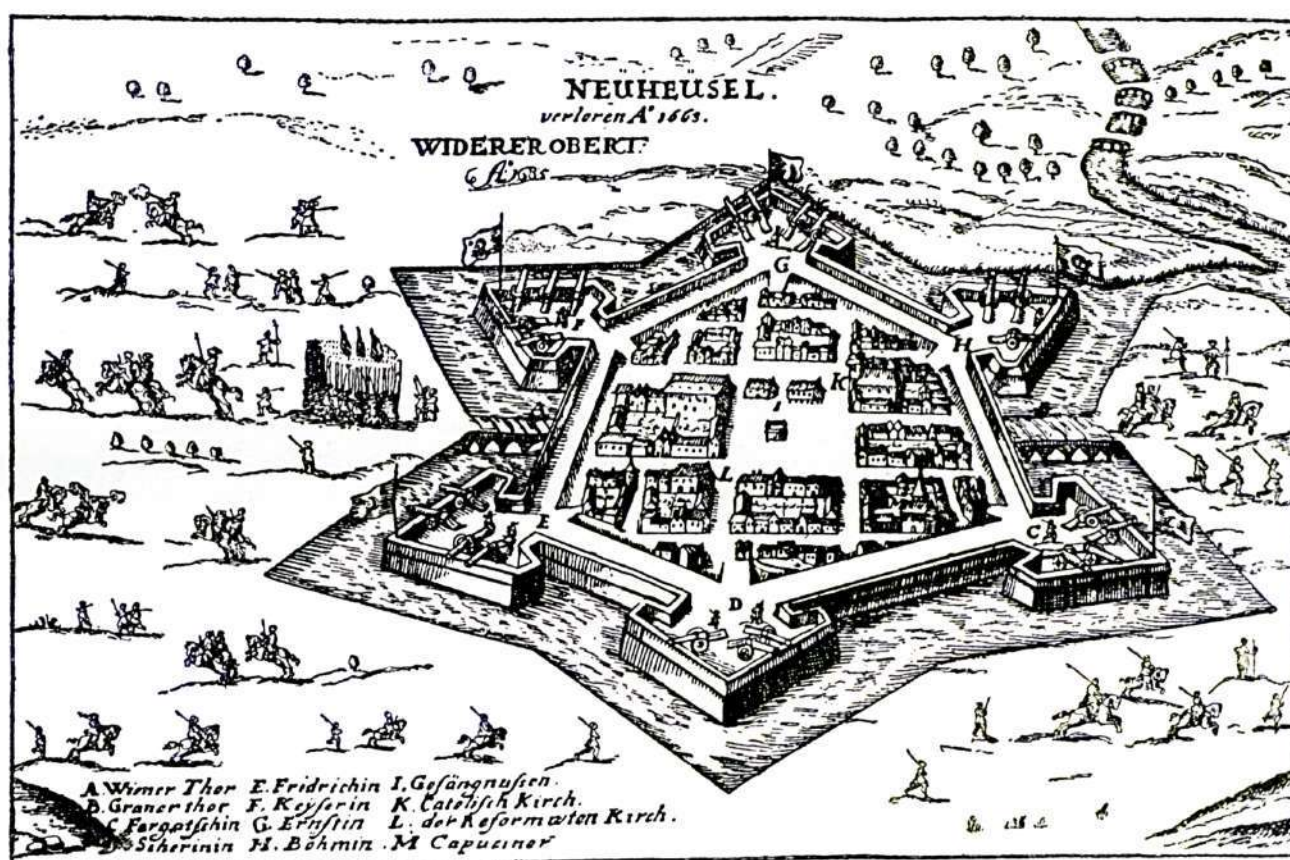
Ocskay ismét morva földre mehetett, — Károlyi pedig Bécsig kalandozott és lehetetlenné tette, hogy a császár Laxenburgban nyaraljon. — Hadaí épen június 9-én, a császár születésnapján jelentek meg a bécsi sáncoknál, mire a városban szörnyű riadalom támadt. Este a császár születésnapjára Károlyi saját szerű kivilágítást rendezett. Felgyújtatta a Bécs körüli falvakat, melyek lángja bevilágított a városba. A magyarok elpusztították mindent, ami az erődítményeken kívül esett, még a császári állatkertet is, s leölték a két leopárdot, melyet Lipót a szultántól kapott ajándékba.

Pusztítása után Károlyi az időközben kuruccá lett Forgách Simon gróf hadaival egyesülendő, a Dunántúlra akart visszatérni, azonban Heister két oldalról közrefogta Forgách seregét és azt Koronczónál irgalmatlanul elverte. A győzelem azonban meddő maradt Heisterre és Károlyi előrenyomulásának hírére egész csapatát ismét visszavonni volt kénytelen. Ezért Bécsbe rendelték, igazolás végett; amíg azonban Heister Bécset járta, Károlyi megtámadta Nagyfalunál Rabatta tábornokot, egész seregét elpusztította és Stájerországba ment át. „Egész Gréczig égetvén, rabolván, — írta haza egy levelében — négy felől annyira, könnyen 400,000 forint érő kárt tettünk, hat erős várat vettünk; királyi házi öltözetek voltak, de szekér nem lévén, csak széljel rontatott, vagdaltatott s

kiáltvány, amelyet a jeles tollu Ráday Pál írt, Rákóczi sajátkezűleg javított. Bercsényi pedig Nagy-Szombatban kinyomatott és kiadott és amely a híres mondattal kezdődik: „Recrudescunt diutina inclytæ gentis Hungaræ vulnera“ („Megújulnak a dicsőséges magyar nemzetnek régi sebei“). Mindazonáltal a fejedelem is hajlott a békére. Különösen mikor megtudta, hogy Eugen és Marlboroug megverte a francia-bajor sereget és így Ausztria ismét szabadabban lélegezhetett.

Nagy nehezen össze is jöttek Selmecezen 1704 október 22-én Bercsényi és Károlyi Rákóczi részéről és báró Seilern és gróf Lamberg Lipót részéről (akikhez még Széchenyi érsek és gróf Koháry István csatlakozott), azonban semmit sem végeztek.

Újból megindult tehát a hadjárat, kezdetben a kurucokra kedvező eredménnyel. Ezek november 16. és 17-ike közötti éjjel az őrség és a lakosság segítségével megvették Érsek-Ujvárt, melyet Rákóczi francia hadimérnökökkel csakhamar elsőrangú erősséggé emelt. Ujvár alól a fejedelem a rég ostromolt Lipótvár alá nyomult és teljes erővel támadta meg. Ott értesült róla, hogy Heister a vár fölmentésére közeledik. Meg akarta előzni és a maga és Bercsényi hadaival eléje sietett, magával vivén a szolgálatába

Érsekújvár XVII. századbeli metszet után.

pártolt német csapatokat is, ámbar hűségükben nem teljesen bízott. Nagy-Szombatnál akadt Heisterre, megtámadta, azonban német csapatainak árulása folytán Rákóczi elvesztette a csatát. „Ez éjszakan — beszéli a jámbor Kolinovics krónikájában — a derült éjen hitelt érdemlő férfiak három csillagot láttak egymással harcolni; a nagyobb csillag (Rákóczi) először a két kisebbet (Heister és Herberstein) elkergette, de azután a két kisebb üzé el a nagyobb csillagot. És e jelenet huzamos ideig többször ismétlődik vala“. A csata eleintén tényleg kedvezően indult és csak később támadt zavar. Maga Heister, mint önmaga írja, egy izben kritikus helyzetbe jutott. Mikor ugyanis Rákóczi rettenthetetlen csapatai a császáriak megbontott harci sorain keresztülhatolva, már a fővezér táborkaráig nyomultak, egy óriás termetű, vakmerő kuruchajdú Heisterre nagy fejről ráismervén, eltökélé, hogy él-hal, de nemzete halálos ellenségét elpusztítja. Élete veszedelmeztetésével a fővezér közelébe férközött és közvetlen-közlelől ráemelte fegyverét, de Heister elkapta a fejét és a golyó a háta megett álló vitézbe furódott. Ekkor a kuruc kardjával ment Heisterre, de abban a pillanatban, mikor le akart sújtani vele, gróf Czobor Márk labanc, aki észrevette a veszedelmet, egy jól irányzott pisztolylövéssel leterítette a vakmerő kurucot. Nevét, sajnos, még ma sem ismeri a történelem.

Heisternek ez a győzelme ép oly meddő maradt, mint a többi. A kurucok ellenállását nem törte meg. Szétoszlott hadaik csakhamar újra összegyűltek s már 1705 elején ismét az örökös tartományokat dúlták. Károlyi ismét Bécsig jutott, felperzselte a környéket és a bécsi várpalota lakóinak ismét fényes tűzijátékot rendezett. A császárváros lakossága a császár és báró Seilern elleni gyűlöletének utcai tüntetéseiben adott kifejezést, melyeket katonasággal kellett elfojtani.

Az udvar megint a békére hajlott. Rákóczi sem idegenkedett tőle, mert országgyűlést akart tartani, háború közben pedig a vezérket nem nélkülözhatték a csapatok. De a béketervek megint meghiusultak, mert Heister ismét kiszorította Károlyit és jöllehet Bottyán János, Bezerédi Imre és a hős béri Balogh Ádám jól tartották magukat, Heister is megfészkelhette magát a Dunántúl.

A békéből megint semmi sem lett. Azonban Lipót váratlanul megbetegedett és 1705 május 5-én meghalt. Halálos ágyán meghagyta fiának, I. Józsefnek, hogy okvetlenül békéljen meg a magyarokkal és keresse az ő jóindulatukat.

József kiáltványban fordult a nemzethez és tényleg a békét hirdette. El is fogadta Anna, angol királynő közvetítését, akinek felhívására Rákóczi 29 pontba foglalta követelését és azt Londonba küldte. Az angol kormány csak két pontot kifogásolt, a többit pártolta. Ugyanakkor a fejedelem a rendek véleményét is tudni akarta és e végből szept. 1-re „Rákos mezejére, a régi hajdani országgyűlésnek formája szerint“ összehívta őket. Önmagát akarta igazolni és a szervezetlen kormányzatnak alkotmányos alapot akart adni.

Mivel Pest német kézen volt, Szécsényben tartották meg az országgyűlést, amelyen Rákóczit „a haza szabadságáért összeszövetkezett magyar rendek vezérlő fejedelmévé“ választották. Melléje 24 tagú szenátust adtak, Bercsényit első szenátorra és fővezérré választották, egyúttal pedig az udvarral folytatandó tárgyalások eszközzésére hat szenátort jelöltek ki.

Hanem a béketárgyalások nem folytatódtak. A hadakozások azonban igen. Herbeville megverí Rákóczit Pudmericnél és Eugen herceg útmutatása szerint Erdélyt akarta elvenni Rákóczitól. Ez sajnos, sikerült is. A szerencse egyszerre megfordult

és Herbeville végigverte egész Magyarországon a kuruc-sereget. Elfoglalta Budát, megszállta Szolnokot, Debrecent és Zsibónál újból szembe kerülvén Rákóczival és seregét alaposan megvervén, átlépett Erdély földjére. Kolozsvár hamarosan a németek kezébe került, akik pihenés nélkül haladtak Szebenig és ott a délről jövő Rabutin csapataival egyesülve, jelenthették Bécsbe, hogy „a fejedelemnek nincs országa többé“.

Bottyán és Bercsényi azonban sikerrel tartották a Dunántúlt, sőt Bercsényi a megfutamodott kuruc csapatokat is összeszedve, újból nagy sereg felett rendelkezett. Az udvar Herbeville sikerei dacára is béketárgyalásokat rendelt és Nagy-Szombatban össze is jöttek a békeküldöttek, azonban az udvar szándéka nem volt komoly és hónapokig tartó tárgyalások után mindössze az volt az eredmény, hogy 1706 május 8-án két havi fegyverszünet jött létre. A két hónap alatt sem történt semmi. Az udvar kétszínűsködött, megvesztegetéssel kísérletezett, paktálni akart a nemességgel, birtokot ígért fűnek-fának, de jogot és

Gróf Bercsényi Miklós

engedményt adni nem volt hajlandó. A béketárgyalások eredménytelenül végződtek. A tengeri hatalmak többször felszólaltak még a magyarországi béke érdekében, de az udvar, különösen mikor híre jött, hogy Eugen Turinnál megverte a franciákat, tudni sem akart többé a békéről.

Legjelesebb tábornokát, gróf Stahremberg Guidót küldte Eugen a magyarok ellen. Óriási seregek jöttek az országba, megvívni a végső csatát. Rákóczi és Bercsényi is emberfeletti erőlködést vittek véghez. Még pedig sikerrel. Az ország népét újból talpra állították és Bottyán generális kiűzvé Pálffy seregét az országból, ismét Bécs előtt portyázott. Rákóczi megvette Esztergom várát, elvágta az összeköttetést Stahremberg és Rabutin között és minden jel arra mutatott, hogy a kurucságnak kedvez ismét a hadíszerencse.

Ekkor tört elő azonban a legnagyobb átok, a hős kuruc-hadjárat legszomorúbb csapása: az árulás. Bezerédi Imre, a hős Bezerédi Imre kezdte, Ocskay László brigadéros folytatta, és „nem volt a német annyira veszedelemmel ránk, mint ezek a kigyószívű árulók, kik a fejedelem kegyéből lönek nagygyá, hogy lelkének közönséges vásárravivői legyenek“. Pedig hogy a kuruc-sereg diadallal állhatta volna meg a helyét, semmi sem bizonyítja jobban, minthogy Stahremberg nagy hadereje dacára egymásután foglalták vissza Rákóczi vitézei a Herbeville által elfoglalt részeket. Még Erdély is magyar kézre került vissza. Ekkor írta, nagy hadíszerencsét látva Bercsényi a fejedelemnek: „Fegyverrel kezdtük: anélkül ki nem traktáljuk a békességet“. „Nagyságod semmiben másban reménységét ne vesse, egyedül a fegyverben; sem correspondentia, sem meditatio, sem protectio bennünket nem boldogít, ha fegyverünk nem csonkul“.

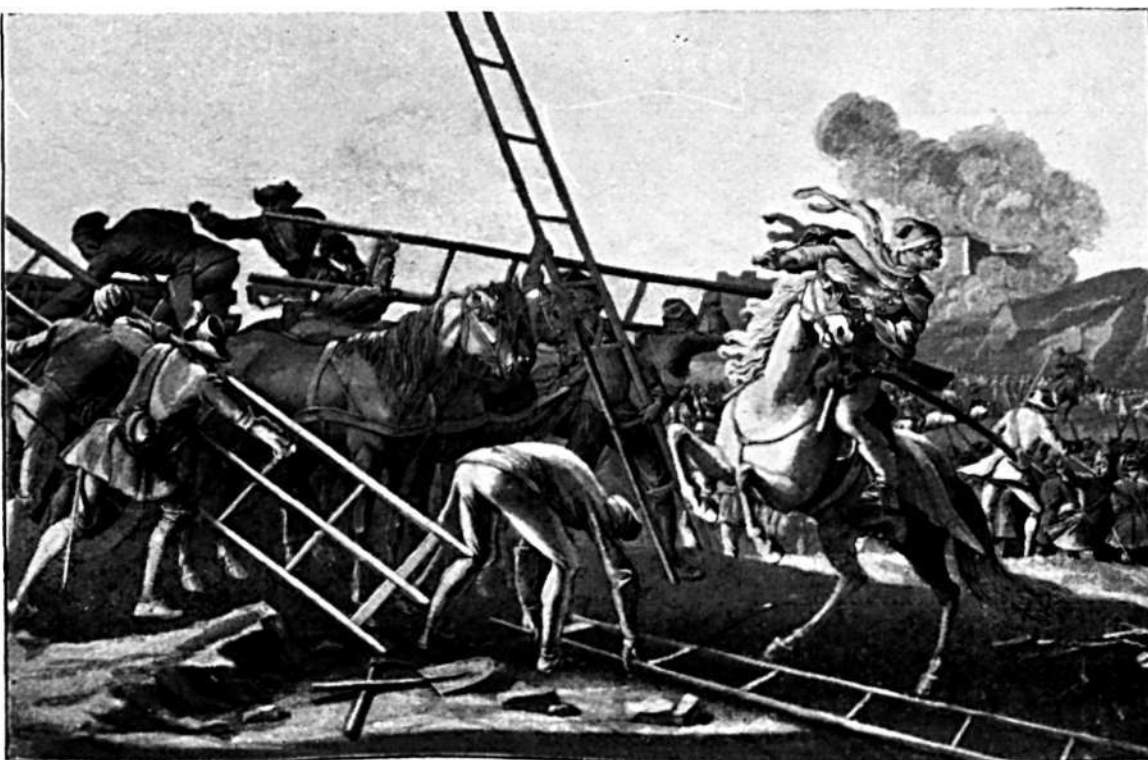
Csakhogy csonkult, nagyon is csonkult. És az árulás szünetlenül tartott. A legszebb diadalok hatástalanok maradtak és a legnagyobb áldozatkészség elégtelennek bizonyult. Hiába égette fel a magyar nép vagy száz mértföldnyi hosszúságban a Tisza mentén mindenét, hogy lehetetlenné tegye a császár sereg boldogulását, a császári sereget végleg tönkretenni, elpusztítani nem tudta. Rákóczi generálisa nem

értette meg, hogy a kuruc-sereggel nem verheti le a Habsburgokat és nem látta be, hogy a fegyver diadala csak jó vagy jobb békét hozhat. Állhatatosság sem volt soha a magyarnak az erénye és így minden heroizmus dacára a majtényi síkra került Rákóczi dicső serege . . .

Szövetkezése Franciaországgal, a Habsburgoknak az erdélyi tróntól való megfosztása, az ónodí országgyűlés határozata: már az elkeseredés, a dac politikája volt. Válasz volt arra a makacsságra, amelyet az udvar tanusított a béke ügyével szemben. Mikor Bercsényi az ónodí országgyűlésen: eb ura fakó! kiáltással javasolta I. Józsefnek a magyar tróntól való megfosztását és a gyűlés rázengte

Vak Bottyán

Az Országos Képtár tulajdona

Kuruc ostrom

Rugendas képe után

unisono: mától fogva József nem királyunk! — akkor már el volt döntve a magyar ügy sorsa és egész Európa tisztában volt vele, hogy a Habsburgok utolsó emberüket is inkább fogják feláldozni, semhogy ilyen előzmények után vakon teljesítsék Rákóczi kívánságait. Rákóczit Lajos francia király szorította az abrenuntiatio kimondására, azonban ez megérteti, de nem igazolja teljességgel a fejedelmet. A trónvesztést kimondani könnyű, de érvényt szerezni neki, nehéz. E nehéz feladatot a kuruc-sereg nem tudta megoldani.

Trencsénél Ocskay László árulása folytán a kuruc sereg utolsó nagy vereségét szenvedte. „Gyalázatosabb, nyomorultabb, következményeiben gyászosabb csatavesztés ennél sohasem volt“, írja Rákóczi emlékirataiban. Irtózatos pánik keletkezett az egész országban. Beszélték, hogy a fejedelem meghalt, Bercsényi fogságba került, hogy mindenki áruló lett, sőt még a népszerű, Vak Bottyán generálist sem kimélte meg a védtelen vád. Irtózatos hanyatlás következett. A katonaság nem ismert fegyelmet, a polgárság minden reményét elvesztette és a „trencsényi szerencsétlen nap után — mint ezt később maga Bercsényi is beismerte — semmi sem sikerült többé“.

Két esztendeig tartotta még Bercsényi a lelket a hős kurucokban, de már nem volt semmi reménye.

A nagysárosi kastély

„Már most nincs mit félnem rosszabbat, azért várom a jót“ — szokta mondogatni, de a jó nem jött többé. Az ország ellankadt és a régi lelkes nóták helyét szomorú kesergés foglalta el:

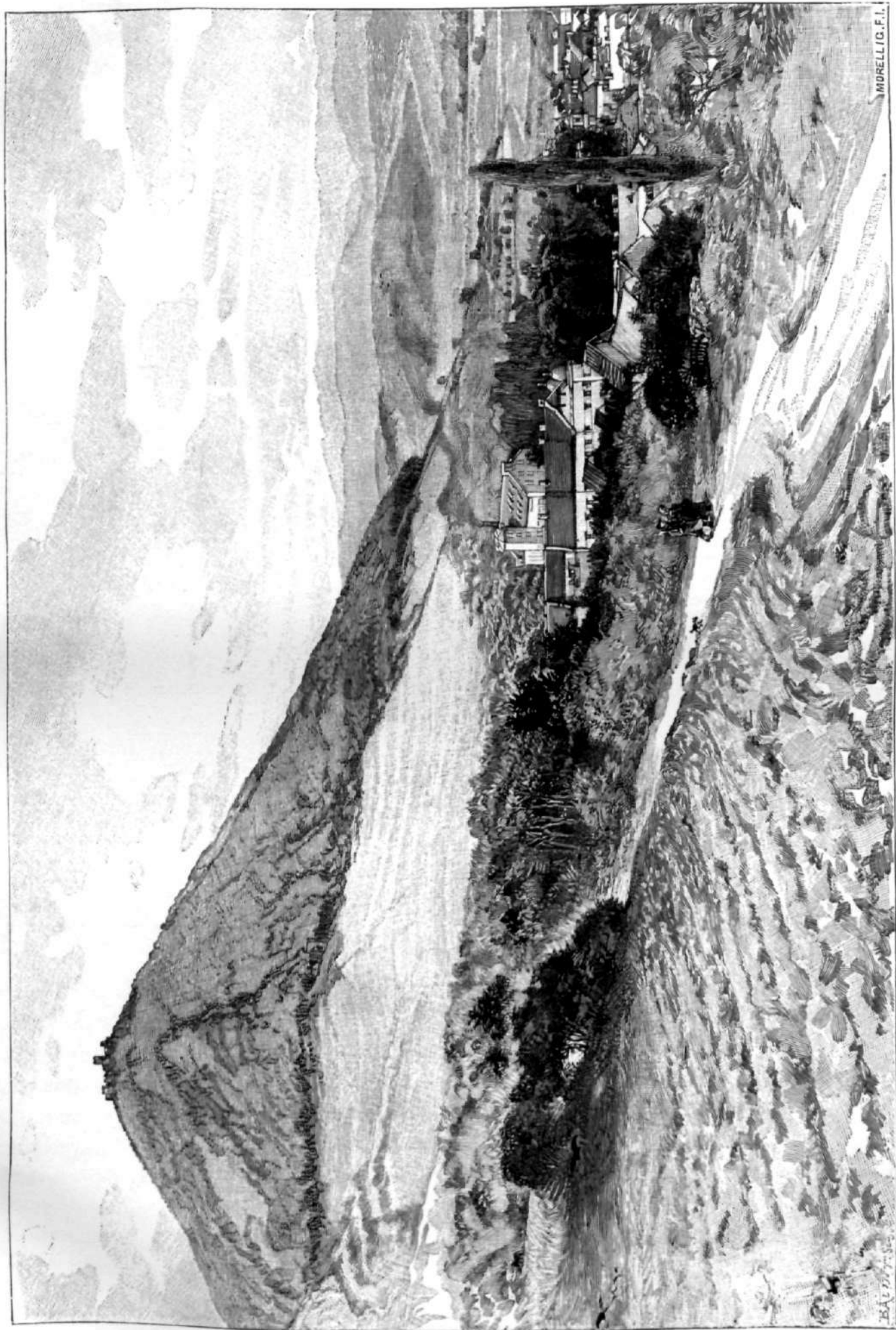
Mikor vírrad megint hej! olyan szép idő,
Híres Bottyán hírét,
A Bezerédyét
Egekig emelő, egekig emelő?
Balogh Ádám nevét,
Vitéz kurucokét
Feltündököltető, feltündököltető!?

Nem vírradt soha többé . . .

*

Rhédey Ferenc kuructiszt árulása folytán Eger vára is megnyitotta kapuit, amelyen át a császári sereg akadálytalanul jutott el a Beszkidekig. Oda, ahonnan Rákóczi dicsőséges útjára elindult volt.

Károlyi Sándorról eltérők a nézetek. Sok rossz ítéletre rászolgált, ez bizonyos. De kétségtelen érdeméül fogja a történelem mindenesetre betudni, hogy felhasználva a külhatalmak segítségét és ügyesen

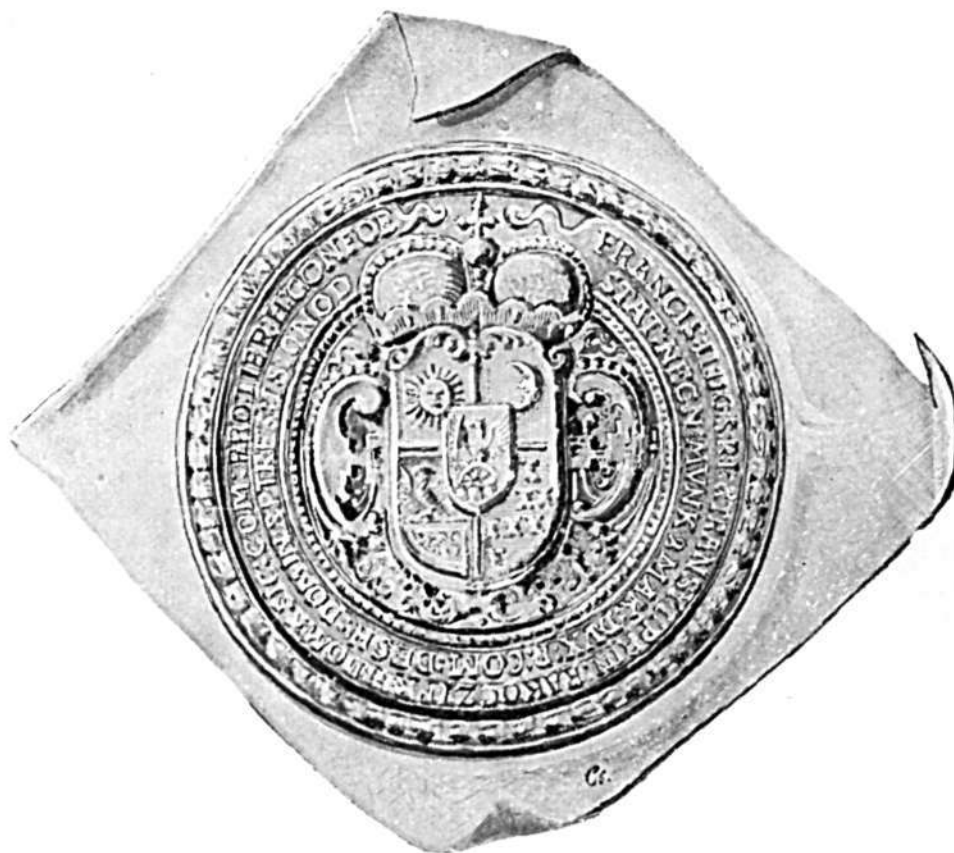
Sáros vára, az előtérben a Rákóczi-kastély

hitetvén el Bécsben, hogy a magyar csak alszik, de nem halt meg: a szatmári békében megmentette a nemzet alkotmányát. Lehet, hogy ez nélküle is megtörtént volna, bizonyos, hogy a béke ő nélküle is elkövetkezik vala, de általa jött meg és általa történt meg és ezt minden — kezdetben és a békekötés után tanusított — önzése dacára is az ő érdemének kell elismerni.

A majtényi síkon ért véget a kuruc hősköltemény. A fegyverletétel feltételei tisztességesek, a béke a nemzetre, a körülményeket tekintve, elfogadható volt. A nemzet zöme el is fogadta, szentesítette is. Csak egy kis rész bújdosott el messze-messze, a Havasok földjére, Lengyelországba és énekelte nagy kesergőn:

Szülőföldem isten hozzád,
A hazám már Lengyelország,
A hazám már Lengyelország,
Mégis sirva gondolok rád.

SERESS LÁSZLÓ

II. Rákóczi Ferenc fejedelmi pecsétje

Rákóczi hadserege.

ro patria et libertate vitte hadba népét Rákóczi. A nyolc évig tartó szabadságháború törekvéseinek végrehajtója és kiküzdője gyanánt támadt a kuruc-hadsereg, melynek emléke két század óta sohasem halványodott el a magyar nép kegyeletében. Nyolc évi szereplésében a gyarlóságok és legszebb katonai erények példáit egyaránt mutogatta ez a hadsereg, mely kicsiben és másféle megvilágításban ugyanaz volt nekünk a negyvennyolcadikkal együtt, ami a francia népnek az ő „grand armée“-ja. Tökéletlenségei vegyületében, sokféle hiányosságaival, egyik-másik vezérének kalandor hajlamaival és a minduntalan bomlásban levő csapatok fegyelmezetlen voltával, de a miénk volt egészében s ami hiba és erény találkozott benne, az is a miénk volt, mert a mi faji jellemvonásaink szerint nyilvánította magát. Épen azért nagy elfogultság és még nagyobb tévedés volna állítani, hogy ennél vakmerőbb, harciasabb és hivatásban kitünőbb hadsereg ne lett volna a XVIII-ik század elején Európában, holott tudjuk, hogy volt s mikor a mienket felmagasztaljuk, az osztrák armádia vitézi voltát sem lehet épen séggel lefokoznunk. Nem lehet azért sem, mert bár-

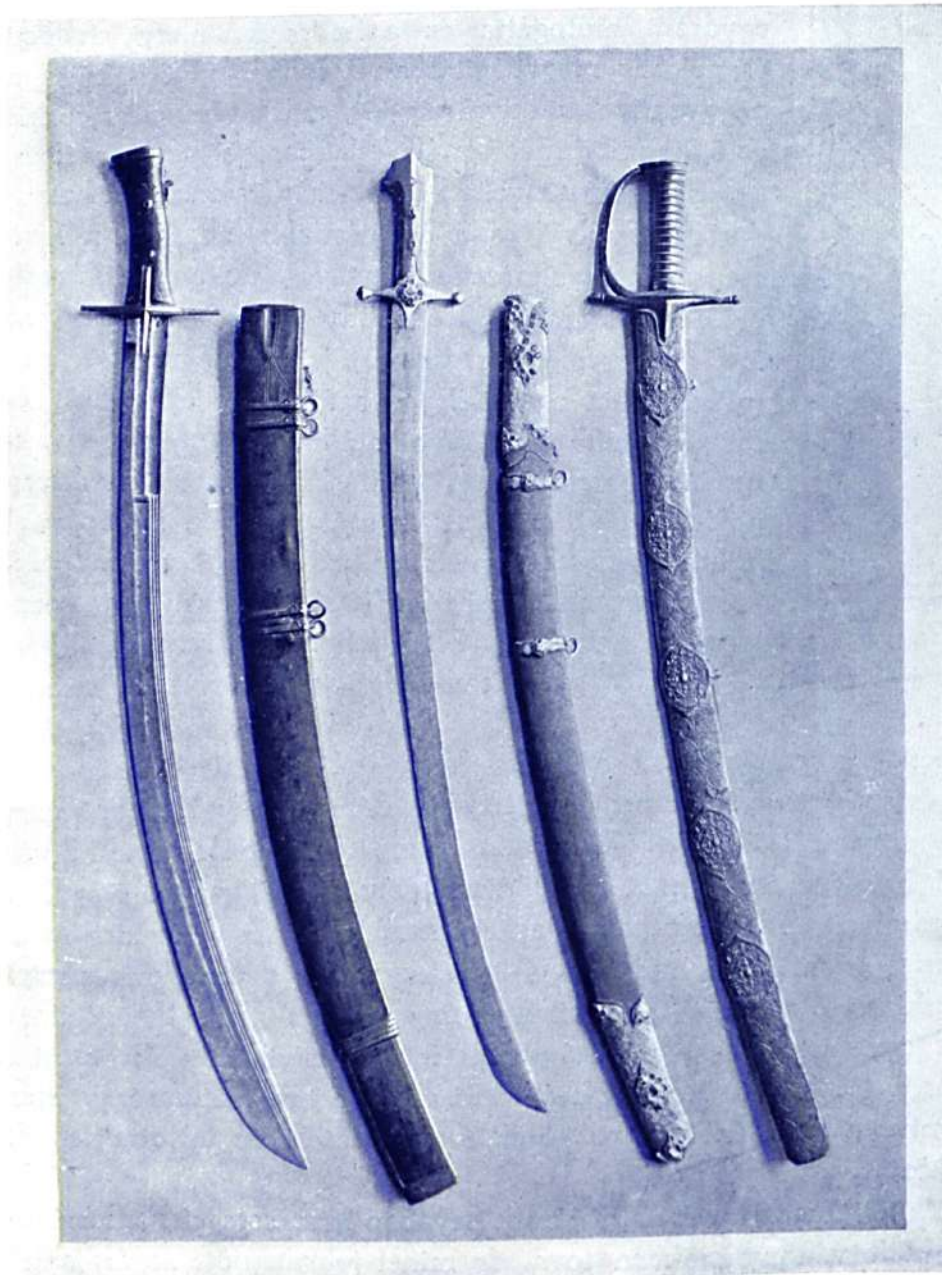
hogyan szépítjük a dolgot, a vereséget mégis mi szenvedtük, a győzelem pedig az övé volt, a katonát és politikust pedig mindig a siker igazolja.

Rákóczi hadseregének nagyságát nem is csupán ezekben a feltételekben kell keresnünk. Nagy volt ez a hadsereg abban, hogy egységes volt és az igazi magyar nemzetet képviselte, nem pedig az alkotmány sáncain belül levő egyes osztályok és csoportozatok érdekeit. Társadalmi szempontból pedig azáltal vált érdekessé, hogy alulról támadt és felfelé hatolt egészen a Rákóczi személyéig, kinél igazabb ügyvédje politikai törekvésnek még alig volt Magyarországon. A mozgalom az ő személyében testesült meg és az ő személyének jelenléte által nyert történelmi jelentőséget, mert az ő neve egyúttal szimbóluma volt a mozgalom céljának és jellegének. Ilyen erkölcsi okok emelték személyében egygyé a nemzet küzdelmét, mert az ő és a nemzet törekvése fedezte egymást, a bizalom szándokai iránt határtalan vala, azért a hadsereg is mindig úgy jelenik meg, mint a tulajdonjogi kapcsok által is sajátját tevő intézmény, mert ez a hadsereg az ő képmására volt teremtve a szándék igaz voltában, és az ő szelleme tartotta fenn a nyolc éves hadjárat ezer viszontagságai között.

Lassan, részletenként és rendszer nélkül támadt, mert 1703 június havában kész seregei Rákóczinak sehol nem voltak. Patak vize módjára indult vékony erekben tova, de minél jobban nőtt az ár, annál inkább dagadtak a medrek, melyek végül összefolytak és egy tömegben hajtották a megindult áradatot. Pár száz hiányosan felfegyverzett, műveletlen és tudatlan főből álló csapat várta Rákóczit a határszálon

a szabadságharc kezdésére 1703 június havában, de már napok múlva ez a jobbára parasztokból és csöcselék-népségből összeverődött társaság 3000 emberre nőtt és a híres kuruc-hadsereg alapját adta. Ez a szám is nemsokára leolvadt 2000-re, de a Tiszán való átkelés után ismét 8000-re szaporodott és a Boné András-féle váradi expedíció után újabb háromezerral növekedett. Ebben az arányban és ilyen tempóban haladt a hadsereg szervezése az 1703. és 1704. évek folyamán. A várak elfoglalásával, Rákóczi kezére való játszással, egyes csapatok átpártolásával fokról-fokra lehetett a felkelést tovaterjeszteni, a hadsereg-szervezést pedig legalább keretrendszerrel fentartani. Kálló várának ostromáig Rákóczi csak gyalog és lovas csapatok felett rendelkezett, itt azonban pár ágyú birtokba vételével, tüzérségének alapját is megvethette.

Ezzel a három fegyvernemmel tetőződött aztán be a kuruc-hadsereg szervezete. Voltak ugyan még „lövészek, aknászok, árkászok és hidászok“, de akkor ezek a gyalogsághoz tartoztak és önálló szervezettel nem bírtak. Még a tüzéreknek sem volt az a jelentősége, mint ma s különleges tagozásuk sem volt kifejlödve, mivel inkább céhnek vagyis vállalkozóknak tekintették őket, kik megfelelő javadalmazással elszerződtek a háború tartamára a harcoló felekhez és szerződészerű megállapodás szerint működtek a háború befejeztéig. A gyalog és lovas csapatok állományát tótokon, oláhokon és ruténeken kívül legnagyobb tömegben a magyarság képviselte, a tüzérségnél azonban a nagyobb hányad franciákból és németekből állott. Voltak magyar pattantyúsok is, tisztí pozíciókban is szerepeltek többen közülük, de a szervezők és a főemberek majdnem kivétel nélkül franciák voltak, hasonlóképpen a hadimérnökök is.

Rákóczi László és II. Rákóczi Ferenc kardja s egy bronz hüvelyű csatakard

Ezzel a hadsereggel szemben rendszeren felszerelt, jól fegyelmezett és kitünően begyakorolt osztrák hadsereg állott, melynek nagyrészt alkották azok a labancok, kik magyar voltak ellenére sem csatlakoztak Rákóczi felkeléséhez. Nyalka megjelenésű, vitéz csapatok voltak ezek is magyaros uniformisban, de a kurucokét sem díszben, sem mutatóságban nem érték utól. A kurucok gyönyörű uniformisát egykori kuruc-dal is megörökítette s ebben a négyszakos versben megvan mindaz, mit a hadsereg öltözeti felszereléséről tudnunk kell. „Az vitéz kurucnak — mondja a nóta — van szabott dolománya, sarkantyús csizmája, futó paripája“. Ez az első szakasz lovas kurucokról szól. Gyalogok, gúnynevükön „talpas“ kurucok viseletéről beszél a második szakasz: „Vitéz karja; lábainban karmazsin csizmája, gyöngygyel fűzött az bocskora, ezüstös kopjája.“ A harmadik szakasz „híván, cifra farkasbőrről, kurta kis dolmányról és nyakban, azaz vállon függő, gyöngygyel fűzött csontos kalabérról beszél, ami ismét lovasok öltözetére vonatkozik, kiknek viseletét nemsokára az összes európai hadseregek átvették. A lovasság ezenkívül tarsolyt, fehér vagy vörös abaposztóból készült kerek köpönyeget és forgós kalpagot viselt, a gyalogság ellenben

Festette Pataky László

A Kónyves Kálmán jogosítványa

Kuruc előörs

magas csákó süveget „Pro Libertate“ vagy „Pro Patria et Gloria“ felirattal. Legdíszesebben voltak felszerelve a palotások, udvari karabélyosok és kiváltképen a nemesi testőrség. Tisztek tollasforgókat, gazdagon díszített mentéket, kacagányokat hordtak, vörös és égbék színű uniformissal, minőt a legtöbb kuruc-ezred viselt. Tábornokok jelvénye a „buzdugán“ (buzogány) bot volt, melylyel szolgálatközben komendíroztak.

Az egyes ezredek között, ha nem is hivatalosan, de a gyakorlatban voltak különbségek és elsőbbségi fokozatok aszerint, hogy milyen viszonyban működtek. A Rákóczi, Bercsényi s más főtisztek udvarában levő hadak, továbbá a reguláris ezredek, legelső sorban pedig az udvari nemes testőrző csapat, vagyis a „nemes kompánia“ a hadsereg elit csapatait képviselték. Rendes felszerelésű, jól begyakorolt, hadviselt és kitűnő képzésű katonák voltak ezek, kik az őrszolgálatban, mint a tűzben jól megállották helyüket. Rákóczi udvari hadai között a „palotás ezer“, a francia „gránátos osztály“, a „zöld vadászok kompániája“ (lövészcsapat), az „arnótok kompániája“, „daliások vagy kapcsosok kompániája“, „az udvari karabélyos ezred“, „székely kopjás ezred“, „udvari lovas gránátos ezred“ állottak első fokon, de legelőkelőbb volt közöttük a különleges célokra alakított nemesi kompánia Rákóczi parancsnoksága alatt, melyet azzal a gondolattal szervezett Rákóczi, hogy a nemességet udvarába vonja és belőlük képeztesse hadserege számára hasznavehető, hivatásos tiszteket.

Egyik baja volt ugyanis a Rákóczi hadseregének a tiszti és altiszti rangfokozatokban szolgáló képzett és intelligens katonák hiánya. Véglegesen az egész nyolc év alatt egyszer sem lehetett segíteni ezen a hiányon, minélfogva be kellett tölteni ez állásokat a viszonylagosan legalkalmasabb emberekkel. Vargák, tímárok, szabók rendes körülmények között, mint tiszti aspiránsok működtek a csapatoknál, de a paraszt elemekből is az értelmesebbeket alkalmazni kellett, mert különben vezetés nélkül maradt volna a sereg. Egyes hadtestekben, különösen kezdetben a Thököly-féle felkelésben résztvevő katonák viselték a tiszti állásokat, ilyen volt például a Károlyi Sándor hadteste, de haszon helyett két anyagi kár háramlott a hadseregbe a Thököly-féle tisztek alkalmazásával, mert a fegyelmet nem szeretvén s maguk sem gyakorolván, egy-egy csata után rablásra szedtek, dúlták, fosztogatták a falvakat és a legváltóságosabb pillanatokban részeges és garázda voltukkal kétségessé tették a kivívott siker biztosítását. Az udvari és a reguláris ezredek kivül a mezei hadak alkották még a felkelés támaszát. Ámde a mezei hadak nagy része hiányos felszerelésével, kiképzetlen legénységével, tanulatlan tisztjeivel és altisztjeivel inkább amolyan népfelkelő csapat számba ment, mint negyvennyolcban a nemzetőrség, melyet lehetett használni ugyan, de csakis erős fegyelem mellett és erélyes parancsnokok kezében. Az ilyen mezei vagyis irreguláris ezredek között azért voltak mégis elég nagy számmal olyanok, melyek a hadjárat legnevezetesebb fegyvertenyeit hajtották végre. Bottyán, Ocskay, Ebeczky, Balogh Ádám és más több irreguláris huszárezredek a hadjárat minden viszonyában megfeleltek hivatásuknak.

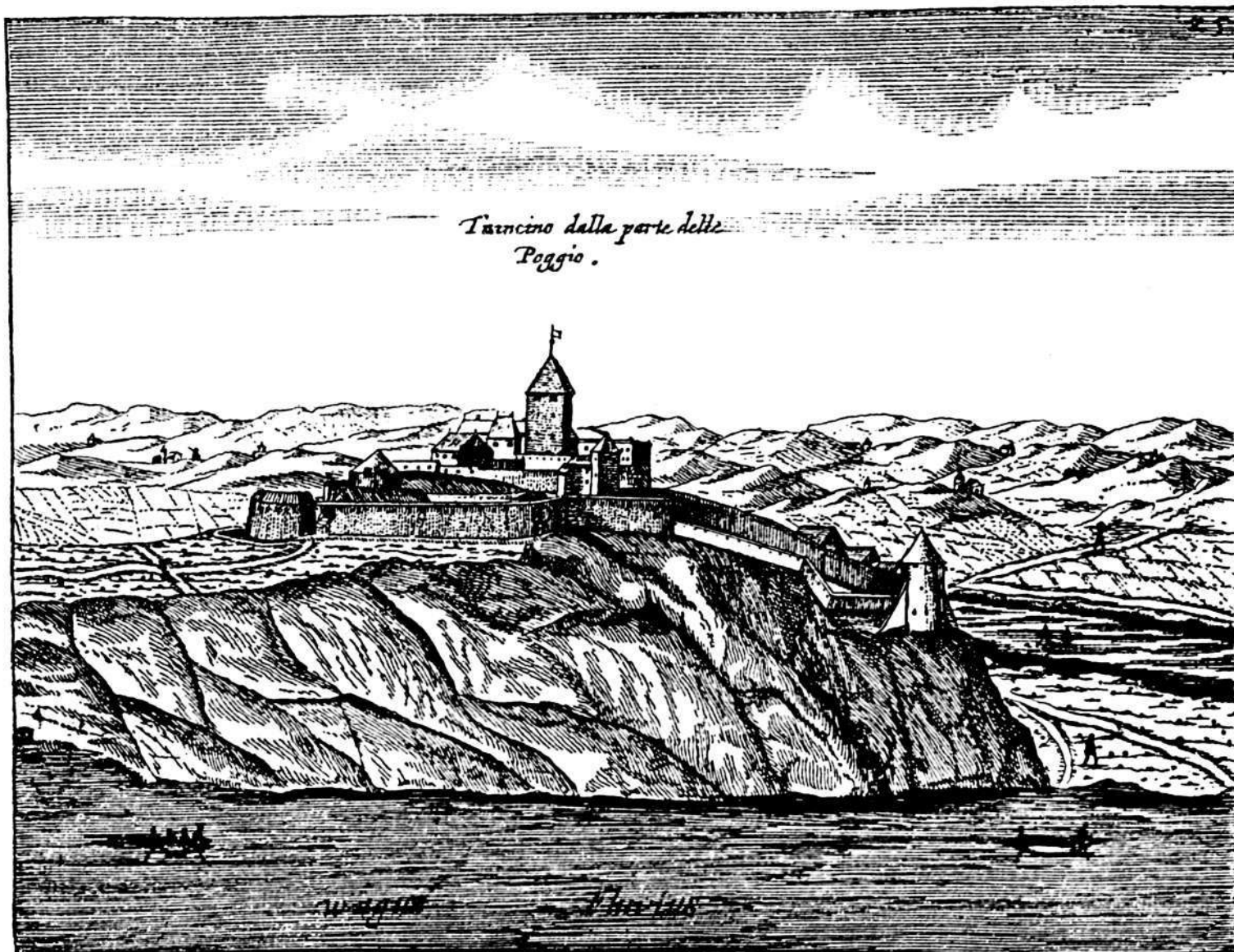
Nagyjában véve a kezdet első stádiumában minél inkább szaporodott a hadsereg tömegben, annál több gondot okozott szervezetlenségével. Rákóczi hadvezéri működésének legérdemesebb ténye volt, hogy ezt a szedett-vedett, műveletlen, nyers ösztönű népet, melyet a folytonos sanyargatás és a XVI-ik század közepe óta majdnem szakadatlanul tartó dúlások elvadítottak, rendezte, csapatokba osztotta és a hadi regulamentumok tiszteletére szoktatta. Olyan időben, mikor a tiszt sem különbözött sokban a közembertől és a vezetők jelleméből sem lehetett mindig példaadást venni, nagy eredmény volt a hadseregnek rendben és fegyelemben való megtartása. Rákóczi hadi regulamentumai egyben az ő erkölcsi elveinek szellemét is magukban hordják. A bűjosó szegénylegényekből, földönfutó üldözöttekből és a nyomorba züllött nép tömegeiből alakult hadsereg elvadult erkölcsi állapotát legbeszédesebben hadi regulamentumainak és ediktumainak ama szakaszai bizonyítják, melyekben az erkölcsök elfajulását iparkodott megakadályozni. A Rákóczi-kor megbecsülhetetlen érdemű, lelkes búvárlója, Thaly Kálmán, a Hadtörténeti Közlemények 1888. évfolyamában közölte többek között egyik évnélküli „edicta militaria-ját, melynek mindjárt az első pontja ezzel a sokatmondó, istenes szellemű, de a mai erkölcsi elvek mellett példátlan szigorúságú rendelkezéssel kezdődik:

„Valaki az élő Istennek szent nevét ördögadtával, teremttével káromolja; először s másodszor pálcáztassék meg keményen; harmadszor s többször ha elköveti, haljon meg érette törvény szerént. Az is, aki hallja, tisztinek nem jelenti, pálcáztassék meg érette“.

Nem kell azért hinni, hogy a káromlást az ilyen rendelet mindjárt megszüntette. Ha a közemberek között csökkent is, de az úri rendek, az ezeres kapitányok, generalis campi maresallok, vice colonellusok

és feő strázsamesterek épen úgy éltek vele, mint az itallal vagy a dohánynyal. Megkivánta olykor a magyar ember természete s még néhány pálcák árán sem lehetett el nélküle. A szécsényi 1705-iki országgyűlés legnagyobb zenebonáját tudvalevőleg a Bercsényi generalissimus ama káromló szavai okozták, melyekkel a katolikusokat, Jézusukat, Istenüket és minden szentjeiket támadta. Rákóczi edictumaiban azért nagyon jellemző mégis ennek az erkölcsös szellemű rendeletnek beiktatása, melynek bővített mását hasonló célzattal feltaláljuk az 1707-iki ónodi hadi törvénytár „Cégéres vétkekről s büntetésekről s némely hadi successiókról“ című fejezet második cikkelyében, mely így szól:

„Aki Isten dicsősséges nevét, hatalmát, igazságát, jóvoltát stb. szidalmazná, vagy más egyéb káromlásokkal, úgymint: eb, kutya, vagy ördög, vagy kő, vagy menykő, vagy egyéb állat teremttette, avagy felebarátjának lelkét megparáznító, ocsmány szókkal élne: ha közember vagy altiszt, első ízben nyilván-

Trencsén vára a csatatérrel 1708

nosan két sorban álló hadak közt megvesszőztetik, másodízben keményen megpálcáztatik, harmadízben pedig hóhér által feje vétetik“.

A főtisztek ugyaneme vétségekért két első ízben pénzbírsággal, harmadízben lefokozással, vagy ha nagy volt a káromkodás és cifra szerkezetű, halállal büntetődtek. Valószínű, hogy tisztisorban levőkön nem hajtották végre a szigorú rendeletet, de ez utóvégre nem is fontos. A káromlástól kezdve a hadi és polgári élet minden viszonyát meghatározó szigorú törvényekkel és rendeletekkel iparkodott Rákóczi féken tartani a vad erkölcsöket, de még így is sokszor haszontalannak bizonyult a szigorúság. Az egyes ezredek, századok belső életére jellemző még az is, hogy az ébresztő és takarodó dob verésével egyidejűleg hajnalban, valamint alkonyatkor Jézus nevének kiáltásával lépett az őrég fegyverbe. Hasonlóképen rohamok kezdetén — Jézus! — Jézus! harci kiáltással törtek az ellenségre. Táborbaszálláskor, hadba-induláskor mindig előbb sorakozás előzte meg az alakzatváltozásokat. Legkisebb harcászati egység, amennyire a zavaros szövegezésű aktákból megállapíthattuk, a tizedalja volt, egy-egy káplár vezetésével. Ezután következett a gyalogságnál a sereg, mely megfelelt a századnak s ebben, valamint kompánia

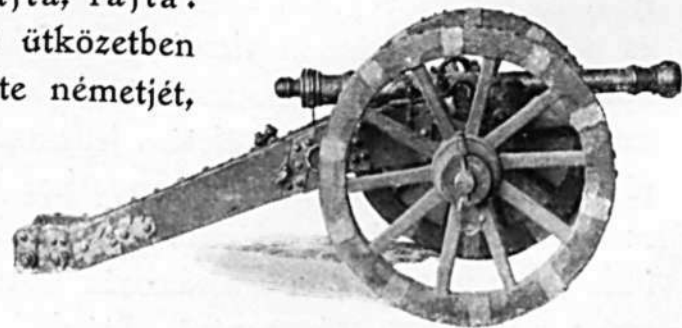
Kuruc hadnagy

Ernst Lajos gyűjteménye

osztrák seregnél is hasonló módon megvolt. Ugyanez a tagozás állt a mezei vagy irreguláris hadaknál, azzal a különbséggel, hogy a tisztikar fizetése valamivel kevesebb volt. A rangban legmagasabb húzta azonban a legnagyobb fizetést s ez volt a generalissimus, gróf Bercsényi Imre, havi 1200 forinttal, 150 személyre és 300 lóra való tartásdíjjal. Havi 600 forintot megfelelő tartással kaptak az „Országos generál kapitányok” vagyis marsallusok, mint gr. Forgách Simon, br. Károlyi Sándor, gr. Esterházy Antal, gr. Pekry Lőrinc és gr. Barkóczy Ferenc. Vicegenerálok (mai altábornagyi rang) 280 forint, mezei generálisok, másként generális főstrázsamesterek (ma vezérőrnagy) személy- és lótaráson kívül 240 forint hópénzben részesültek. Végül az egész ország fel volt osztva generalatusokra, mint a kassai, érsekújvári, dunántúli, erdélyi, tiszántúli, kapcsoltrészekbeli, váradi stb. generalatusok, melyek a mai hadtest-szervezetnek voltak megfelelői. A tizedalja, sereg, bataljon, ezer mellett Rákóczi alatt vált divattá a brigáda, azaz dandárrendszer is, mely formációban kivált a lovasság jól érvényesült. Magyar szellem és a hadakozás magyaros módja uralkodott bennük s már 1704 őszén a hadszervezés annyira előrehaladott, hogy magyar kommandószavak is meghonosodtak közöttük. Bercsényi 1704-ben, Kassa elfoglalásakor nagy örömmel jelentí: Istennek légyen hála, Kassán sem kiáltanak többé „berdot, hanem ki vagy“-ot. Rohamkiáltásul Jézus-on kívül a Rajta, rajta! és rajta! szavakat használták. Így buzdította 1709-ben a selmeci ütközetben Bottyán is embereit: „Rajta, édes fiaim! Lőjded, vágjad ebszulte németjét, apád, anyád, nemzed nyomorítóját!” A Badicz-család levéltárában a puskával való gyakorlatozások kommandószavai majdnem egész terjedelmükben fenmaradtak, úgy, hogy a Thaly Kálmán publikálásával a kuruc-sereg legminuciózusabb sajátosságába bepillantathatunk. Íme mutatóul néhány az egykori kurucvezényszavakból.

elnevezésben is használtatott. Lovasságnál a századnak megfelelő egységet a zászló képviselte. Voltak kolo-nellus-zászlók, kapitány-zászlók, főhadnagy-zászlók stb., melyek után a bataljon, majd a regiment vagyis az „ezer” következett ezeres-kapitányok, obersterek, kolo-nellusok címen nevezett parancsnokokkal. A lovasezred különben rendszeren 10 századra tagozódott, századonként 80, olykor 100 emberrel, 3 tizedessel, 1 őrmesterrel, 1 zászlótartóval, 1 fő- és 1 al- (vice) hadnaggyal. Ezenkívül 1 furir, azaz seregdíák, a mai számvivőaltisztnak megfelelő szerepkörben, 1 sebész, 1 trombitás, 1 nyereggyártó és 1 kovács. Érdekesekek voltak a fizetési viszonyok is. Lovas ezredesnek havi 200 forint, 12 személyre és 17 lóra tartás; alezredes 128 forint, őrnagy 104 forint, százados 64 forint, hadnagy 32 forint, zászlótartó 24 forint, őrmester 14 forint, tizedes 8 forint és közlegény havi négy forint, de ezenkívül minden rendfokozat a megfelelő ember- és lótarásdíjat kapta.

Gyalogságnál a legnagyobb fizetés, havi 160 forint 7 ember- és 7 lótarás, az ezredesnek jutott. Százados vagyis a „százaskapitány” 45 forint 3 ember és 5 lótarással, közlegény havi 3 forinttal, élelmezéssel és ruházattal. Egy-egy gyalogezred állott két, néha három zászlóaljból, egy-egy zászlóalj, miként ma, négy századból. A század létszámát adta 1 kapitány, 1 hadnagy, 1 zászlótartó, 1 strázsamester, 1 furir, 1 sebész, 6 tizedes, 12 vicetizedes, 2 furirschitz, 4 dobos, 2 ács és 150 közember. A rendszeren két zászlóaljból álló ezredeknek volt még egy száz létszámú gránátos századuk, mely az

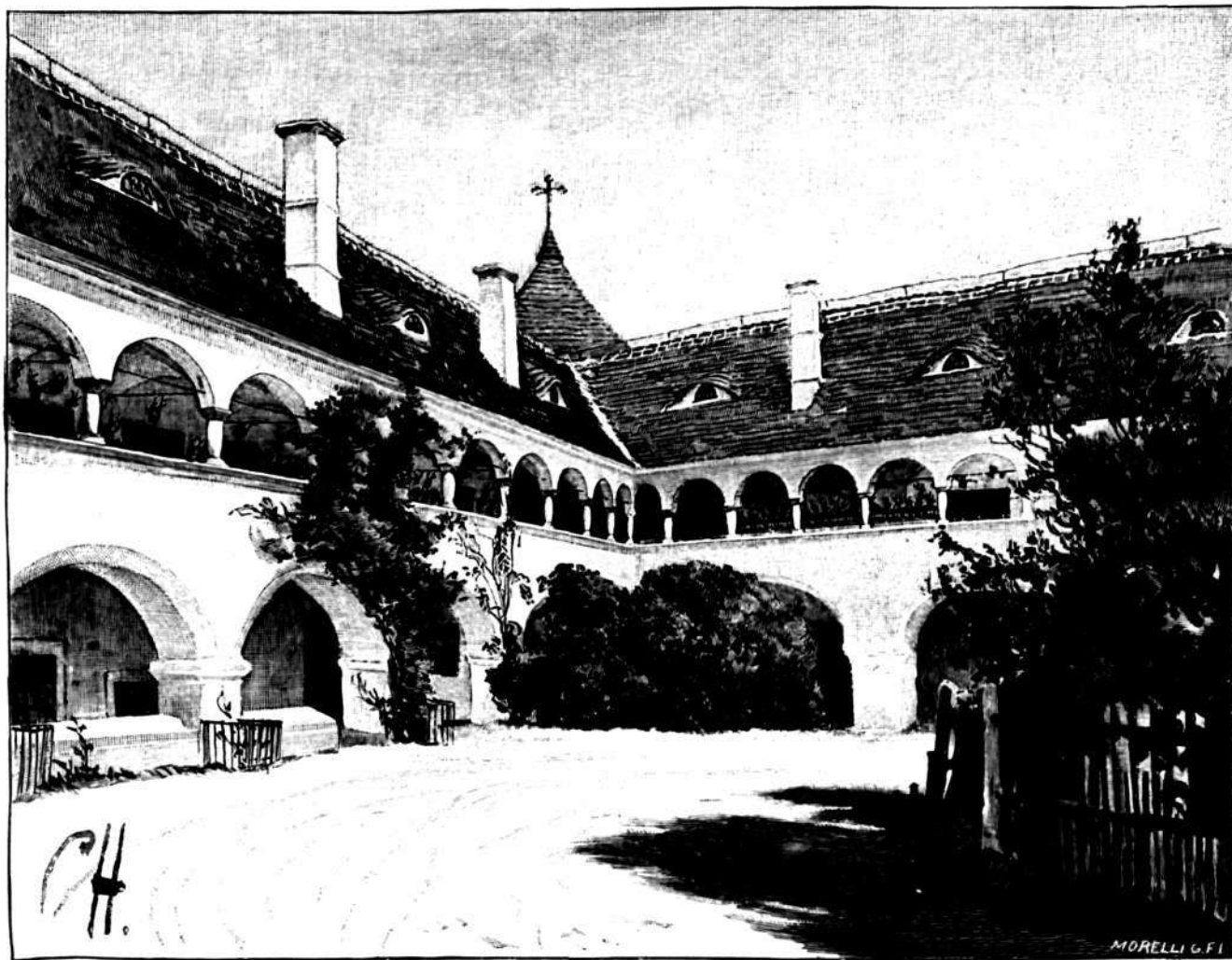

Sugárgyú a krasznahorkai várból

Valószínűleg inkább avizó, azaz figyelmeztető szavak voltak ezek, minők a hadseregnél ma is vannak és nem olyan vezényszavak, melyek a parancsok egyszerre való végrehajtását feltételezték.

*Fel az fegyvert!
Készülj az tüzeléshez!
Vedd ki az töltést az lódingból!
Porozd fel az fegyvert!
Húzd ki kivonással az vesszőt!
Féljobbra négyszer!
Félbalra négyszer!
Fordulj helyre!*

Kissé nehézkeseknek, hosszúaknak látszanak. De kétségtelenné teszik, hogy a kuruc-hadsereg organizálásában Rákóczi már a felkelés második évében a magyar hadimesterség műszavait alkalmazta. Ennél

A kistapolcsányi kastély Rákóczi-korabeli udvara

sokkal tökéletesebb és a lovasság-gyalogság vezényszavait magába foglaló reglamát között Eble Gábor Károlyi Ferenc grófról szóló életrajzában. Ebben a reglamában, ha nem is változás nélkül, de lényegében a kuruc-hadsereg vezényszavainak legtöbb részét megkapjuk, tekintve, hogy 1711-től 1835-ig sem a hadviselés módja, sem a gyakorlat főbb elvei nem sokat változhattak. Ellenben a fegyverzeti felszerelés megállapításánál ismét a Thaly publikációira és az Archivum Rakocianum megfelelő vonatkozásaira vagyunk utalva. De még bizonyosabb eredményre visz a Nemzeti Múzeum Régiségtárának gyűjteménye, mely a Rákóczi-kor több értékes fegyver-relikviáját őrzi. A lovasság fringia-kardokkal, szúrásra való háromélű dragonnal, pár pisztolylyal és a lehetőség szerint egy darab karabélylyal, népies ejtéssel, kalabérral volt felszerelve. E könyvnek, a „Rákóczi-Albumnak“ sokszínű címlapja a kuruc hadsereg fegyvereinek java-részét ábrázolja. Egykorú metszet nyomán festette le őket a művész.

Erdélyben ezenkívül olyan lovasok is voltak, kik kopjával hadakoztak. A gyalogság fegyvere váltakozott a felszerelési helyek szerint. Leginkább a lengyel, sziléziai vagy felsőmagyarországi gyártású hosszú puskákkal („tersényi, muskéta, flinta“) voltak ellátva, használták azonban a szuronyt, „Szent

Péter kését“ is, az irreguláris ezredek pedig az úgynevezett „pulhákat“, öblös, kurta hajdúpuskákat. Övükön görbe kard lógott és az öv tokjába vagy karikájába balta volt beillesztve. Baltát, szekercét, várkapuk bedöntésére, védőcölöpépítmények átvágására használtak. Minden század azonkívül trombitásokkal (a reguláris ezredeknél), síposokkal (mezei hadaknál) és dobosokkal (lovasságnál-gyalogságnál) volt kiegészítve, kik menetközben, őrszolgálatoknál és harcban a jelek megadására és a csapatok előrevitelére közreműködtek. Egyes ezredekben, mint például az Esze Tamáséban, a dobosi tisztséget csupa 15—16 éves gyermekek viselték.

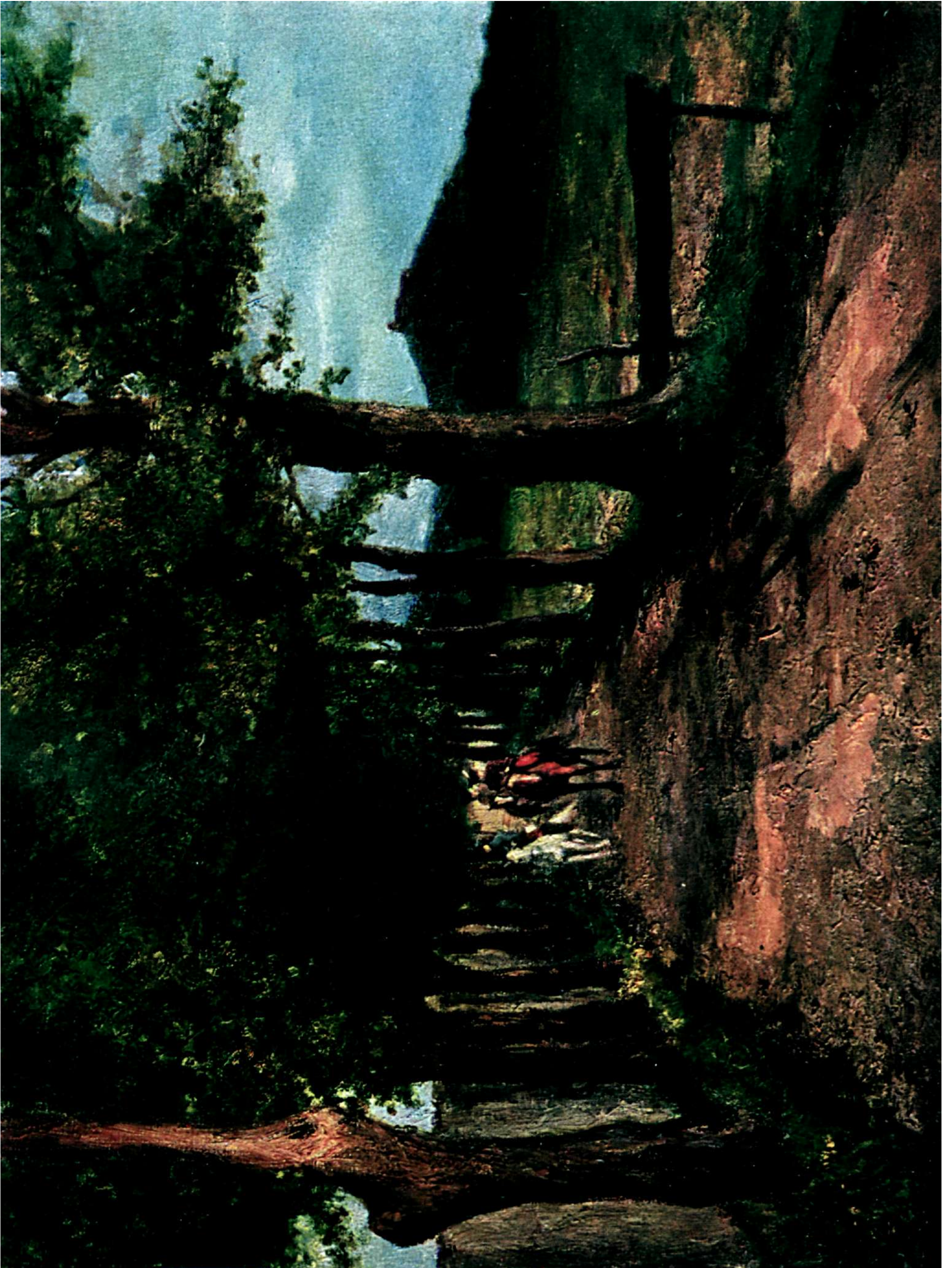
A tüzérségi fegyvernem a XVIII-ik század összes ismert lövegneveit használta. A karthun, haubitz, falconette, sugáragyúk, sugártarackok mind használatban voltak. De voltak még „seregbontó“-ik és úgynevezett szakállaságyúik. Mozsaraik 20-tól 200 fontig terjedő bombákat vetettek az ellenség közé, de ezek mellett tüzes golyókkal, égő nyilakkal is dolgoztak. Egyszóval jól le volt rakva alapja a kuruc-hadseregnek a szervezet legkisebb részletében is. Rákóczi emlékirataiban 75,000-re teszi a hadsereg számát, de tudjuk, hogy volt idő, mikor a százezeret is meghaladta. Az így megalkotott, mindenféle intézményeiben, fegyvernemeiben, felszerelésében és kiképzésében egységes szervezetbe öntött hadsereg a nyolc évig tartó hadjáratban az egységes nemzet képviselőjében küzdött „megromlott szabadságunk“ helyreállításáért.

Harckészség dolgában és vitézségben az osztrák hadsereg csapatait jóval meghaladta, de korántsem volt annyira fegyelmezve és kiképezve, mint amaz. Abszolút elsőséget azonban lovasságával szerzett, melynek nagy gyorsaság és a fellépésben való hatalmas lököerő voltak kiválóságai. Ha az osztrák hadsereggel mégsem bírt el a nemzet, magára való hagyatottságának, a politikai válságoknak és az 1710-iki pestisnek egyaránt tulajdoníthatjuk. Olyan volt ez a felkelés is, mint a negyvennyolcadiki, mely vereséggel járt ugyan, de a győzelem akkora árba került az osztrák hatalomnak, hogy néhány ilyen győzelem még s az egész birodalmi szervezet felbomlott volna. Erkölcsi hatása tehát nagy volt a Rákóczi-féle felkelésnek is, épen úgy, mint a negyvennyolcadikinak, mert megmutatta a nemzet erejét, melyet kicsinyelni semmiképen sem lehetett, hiszen nyolc évig egy semmiből támadt hadsereggel védelmezte jogait az osztrák armádia kipróbált csapatai ellen. Rákóczi külpolitikájának sikertelenségei és a Károlyi Sándor által időközben végrehajtott majtényi kapituláció okozták aztán 1711-ben a híres kuruc hadsereg felbomlását. Egy sivár, érdekhajhászó, megalkuvó és minden eszmény nélkül való korszak következett a Rákóczi-felkelés bukása után, melyet törvényesen is megbélyegzett Rákóczi személyével együtt az a nemzedék, mely a szathmári békétől az 1790-iki országgyűlésig a hatalmat kezében tartotta. Egyedül a nép nem feledte el Rákóczi emlékét. Személye körül egy hatalmas költészet virágzott ki, mely felsírta a kuruc idők minden gyászát, vigaszát és örömét. Ebben a költészetben maradt fenn épen és ragyogóan a Rákóczi alakja. És ennek a maig is friss, őszinte költészetnek létrehozója, a magyar nép, zárta szívébe legmélyebben, mikor azok az osztályok is megtagadták, akikért legtöbbet tett és a legnagyobbat kockázta.

BÁNYAI ELEMÉR

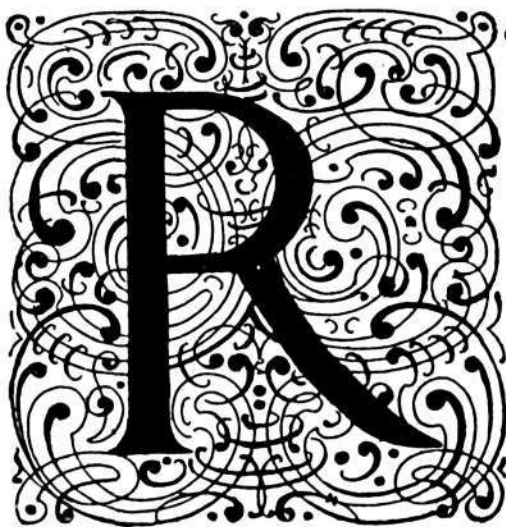
Esze Tamás egykori képe

Késmárk vára

Rákóczi városa.

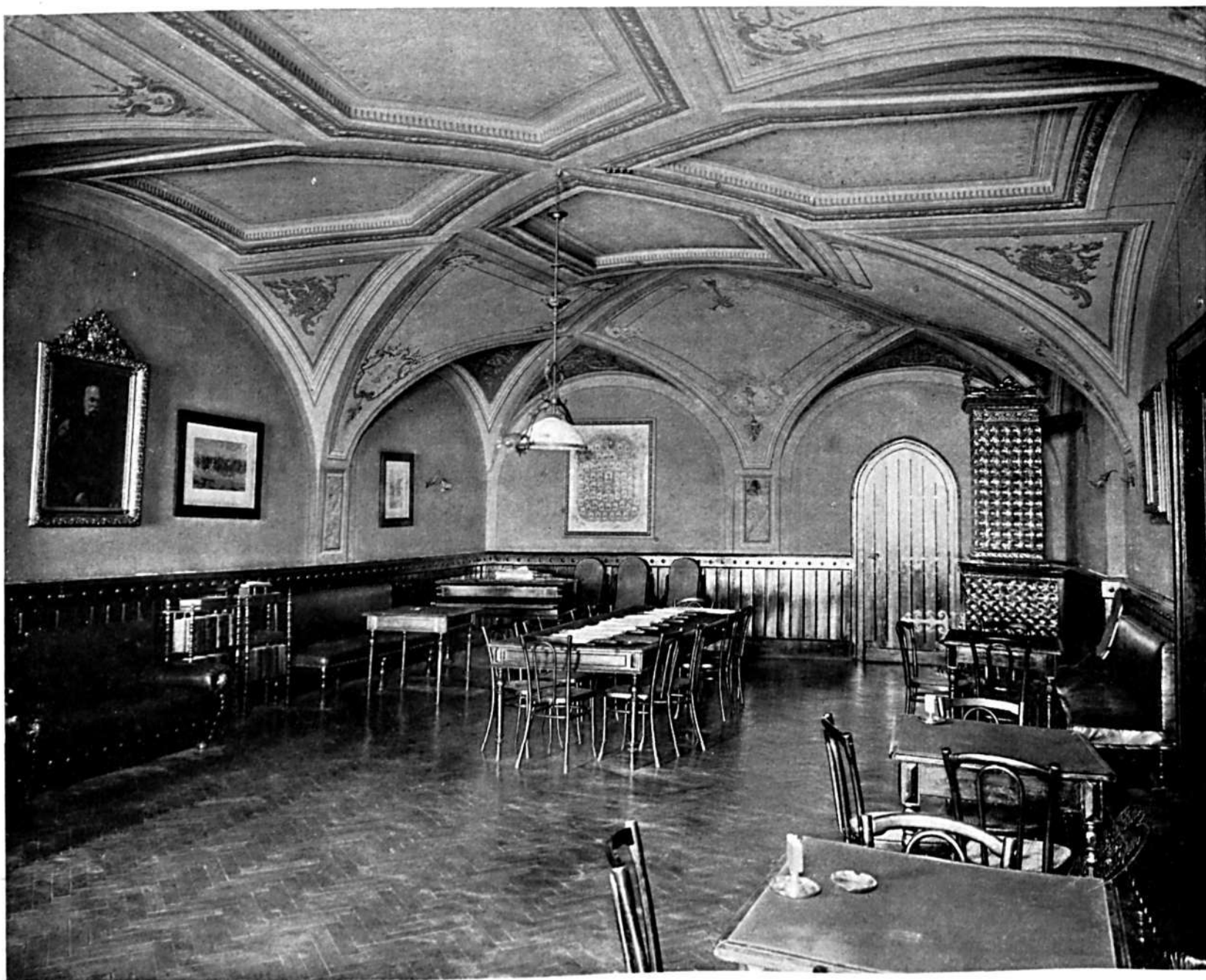
Régi Késmárk felől suhogó szél, mely időnként nagy erővel tör Kassára, a Kárpátok tiszta, éles levegőjét zúditja a régi kuruc városra. A havasok üde lehellete ez, mely felvillanyozza az embereket és szabadságra vágyakozást plántál a szívekbe. Ettől az érzéstől nem maradhat nyugton az ember. Telepedtek legyen akármilyen jámbor mesteremberek Kassa városába, ötvösművesek és szabók, skófiúvarrók és szíjgyártó mesteremberek: amint harci zajtól zengett a környék, — már pedig zivataros, véres évszázadokon át ez rendes muzsika volt — a céhek eldobták a szerszámot és felkapták a másikat, amelylyel ugyancsak oly jól tudtak banni: a harci bárdot, fokost, puskát és kiálltak a falakra. Vitézül vitéz, keménynyakú kassai bírák vezetése mellett, amilyen Feja Dávid is volt, aki az eperjesi piacon hóhérbárd alatt tett tanuságot, igaz kuruc mivolta mellett.

Hanem azért a történelmi igazság kedvéért azt is bevallhatjuk, hogy ez a harci lelkesedés sokszor nem tartott tovább, csak addig, mint egy-egy jóra való zivatar. Amint a szél elült, a harci hajlandóságok is elnyugodtak, a szenátorok összedugták fejüket és mihamar békés hajlandóságok kerekedtek felül a város józan polgáraiban. Hogy javaikat megmentse, Kassa város polgárai mindig hajlandók voltak áldozatot hozni és bölcsen megadták magukat. Kassa története örökös meghódolás. 1527-ben megadta magát hol Zápolya Jánosnak, hol Ferdinándnak, 1600-ban behódol Rudolfnak, majd visszatér a Bethlen Gábor hűségére, aztán III. Ferdinándnak adja át kulcsait, majd Thökölyé lesz a város, de aztán ismét Caprara osztrák tábornok keríti hatalmába. Így jutunk el a II. Rákóczi Ferenc idejéhez.

Hanem ide pontot kell tennünk. Mert Kassa, attól fogva, hogy 1704-ben rajongó örömmel megnyitja kapuit Rákóczi csapatának; a hosszú kuruc hadjárat végéig nem pártol el tőle. Rendületlen hűséggel kitart mellette, kiállja a császári sereg ostromát dicsőséggel és a lelkesedés olyan mámorító lázával fogadja a falai közé több ízben megtérő fejedelmet, hogy látnivaló: a Rákóczi Ferenchez való nagy hevületében hűséges mindvégig, áldozatkész a végletekig és már ezzel is rászolgált a „kuruc város“, „Rákóczi városa“ elnevezésére. Méltó lett rá később is a nagy korszak tradícióinak ápolása révén.

Az állhatatlan Kassa Rákóczihoz való szeretetében mindvégig állhatatos maradt. Hát hiszen ez nem is olyan nagy csoda, ha meggondoljuk, hogy II. Rákóczi Ferenc egész hadviselése folyamán a nemzet melléje állásának igen fontos tényezője a II. Rákóczi Ferenc minden szeretetre és tiszteletre érdemes, rendkívül megnyerő, jóságos és igazságos egyénisége volt. Szent igaz: kelletlenül szorította a magyart a német járom, mégis, aránylag rövid idő alatt a felkelés nem öltött volna akkora méreteket, ha nem a Rákóczi varázsos egyénisége áll az élén. Valójában csak meg kellett jelennie egy-egy vidéken, a népnek csak látni és hallani kellett őt s az ettől eredt nagyszerű benyomást lázas hirtelenséggel vitte szét a nép. Amerre megfordult, szinte kivétel nélkül meghódoltak előtte az emberek. Nem csoda tehát, ha Kassán, ahol több ízben tartózkodott, annyira rajongójává tette a város lakóit . . .

Épen most e karácsonykor kétszáz esztendeje annak, hogy a fejedelem Kassa falai közt mulatott. Nagy karácsony volt az! Rákóczi mindig nagy pompát fejtett ki. Gazdag is volt, Isten igazában nagyszabású úr volt, de meg jól tudta, hogy a pompa feltétlenül szükséges a tekintélye fentartásához, vezéri méltósága dokumentálására. Akkor különben is Európa-szerte uralkodott a szertartás pompája. XIV. Lajos, a napkirály korában éltek. Rákóczi udvarában mindig egész csapat előkelő francia nemes tartózkodott és az ő viselkedésük versenyre készítette a magyar urakat is, akik aztán öltözetben, ételben, italban, mulatozásban finoman fényűzők voltak. Rákóczi megjelenése ilyen alkalmakkor szinte káprázatos volt. A daliás, hódító külsejű fiatal fejedelem legdrágább öltözékeit vette fel és őseitől öröklött, vagy londoni aranyművesekkel mesés áron készített gyémántos ékszereit visel. (Fel van jegyezve, hogy az ónodi gyűlés megnyitásánál használt ékszereit 400,000 livre-re becsülték.) „Párducbőr kacagánya alatt bíbor öltözet fedte tagjait, és kalpagját fekete kócsagtoll díszíté” — mondja a krónikás.

A kassai tisztí kaszinó terme

Rákóczi Ferenc udvari ünnepségeinek terme

A kassai tisztí kaszinó ebédlője

Rákóczi Ferenc díszterme

Kívül kemény hideg volt, csak — Kassa sáncain jártak az örök, de a városban mindenfelé vigasság, nóta zaja hangzott. Akkor még — a hadjárat közepe táján, nem hervasztotta el a dér a reménység ragyogó színeit, tele volt lelkesedéssel, bizodalommal mindenki — elsősorban a fejedelem. Híttek a magyar ügy diadalában és ez a hit nyilvánult meg abban a hangos vigasságban is. A kuruc legénység a városbeli polgároknál talált vendégszerető helyre és a harcedzett vitézek jó bor mellett, tárogató-szónál dalolták a tüzes kuruc nótákat.

Maga a fejedelem ezalatt fényes kíséretével Eszterházy Antal palotájában ült pazar lakomához. A fejedelem — írja a Rákóczi-kor krónikása — rendkívül fényes asztalt tartott, hol nemes ifjak, mint étekgókok szolgáltak fel. „A főasztalnál, hol a fejedelem személyesen elnökölt, az első főurak, a kalocsai érsek és egrí püspök, a tábornokok, a kormánytanácsosok s a külföldi hatalmasságok követői ülének, a második asztalnál, hol a fejedelmet Vay Ádám udvari marsal helyettesíté, a kisebb mágnások, ezredesek, törvényhatósági követek foglaltak helyet, végre a harmadik asztalnál Ottlyk György főudvarmester elnöklésével az alsóbbrendű udvari népségek és nemes ifjak ülének“. Ez az Ottlyk György felette találékony férfiú vala és különösen a borok kezelésében remekelt. Fel van jegyezve róla, hogy mikor Rákóczit erdélyi fejedelemnek választották, Marosvásárhelyt a borítal számára felette elmés készüléket szerkesztett. A magaslatokon felállított kifogyhatatlan hordókból hosszú csatornákon vezette le a tokaji bort a piac közepén álló óriás kádakba, honnét a székelyek kupával, kannával, süvegeikből meritették a bort.

Rákóczi asztalánál híres tokaji bort szolgáltak fel, ami bővíben volt, lévén az egész Tokaj Hegyalja a fejedelem tulajdona. Amíg kísérete az italt meglehetősen győzte, a francia és lengyel urak bizony

gyakorta az asztal alá kerültek. Péter cár követe, Corbey, bele is halt 1708-ban az ivásba, sőt egy ízben Rákóczi a lengyelországi jaroslói uradalmában vendégül látván Péter orosz cárt, — mint egy szemtanu: Szatmáry Király Ádám feljegyezte — a tokaji asszabortól a cár felséges személye úgy elázott minden ő minisztereivel egyetemben, hogy a magyar urak szinte öntudatlan állapotban emelték a hintájába.

Lakomázás közben hozák a „Mercurius Veridicus ex Hungaria“ című hetilapnak Kassán nyomtatott legfrissebb példányát, melyben a háborús hírek voltak feljegyezve. Czinka Sándor és Barna Mihály cigányzenekara pedig a gyönyörű bús magyar nótákat játszották — nem egy közülük a fejedelem szerzeménye volt. Csak a köszöntöktől szakadt félbe a zene. Gróf Bercsényi Miklós, Rákóczi legodaadóbb híve — sokszor az idegen követeket is könnyekre fakasztá lángoló beszédével. És hogy az igazi

Dobos András, Rákóczi Ferenc lovas dobosa

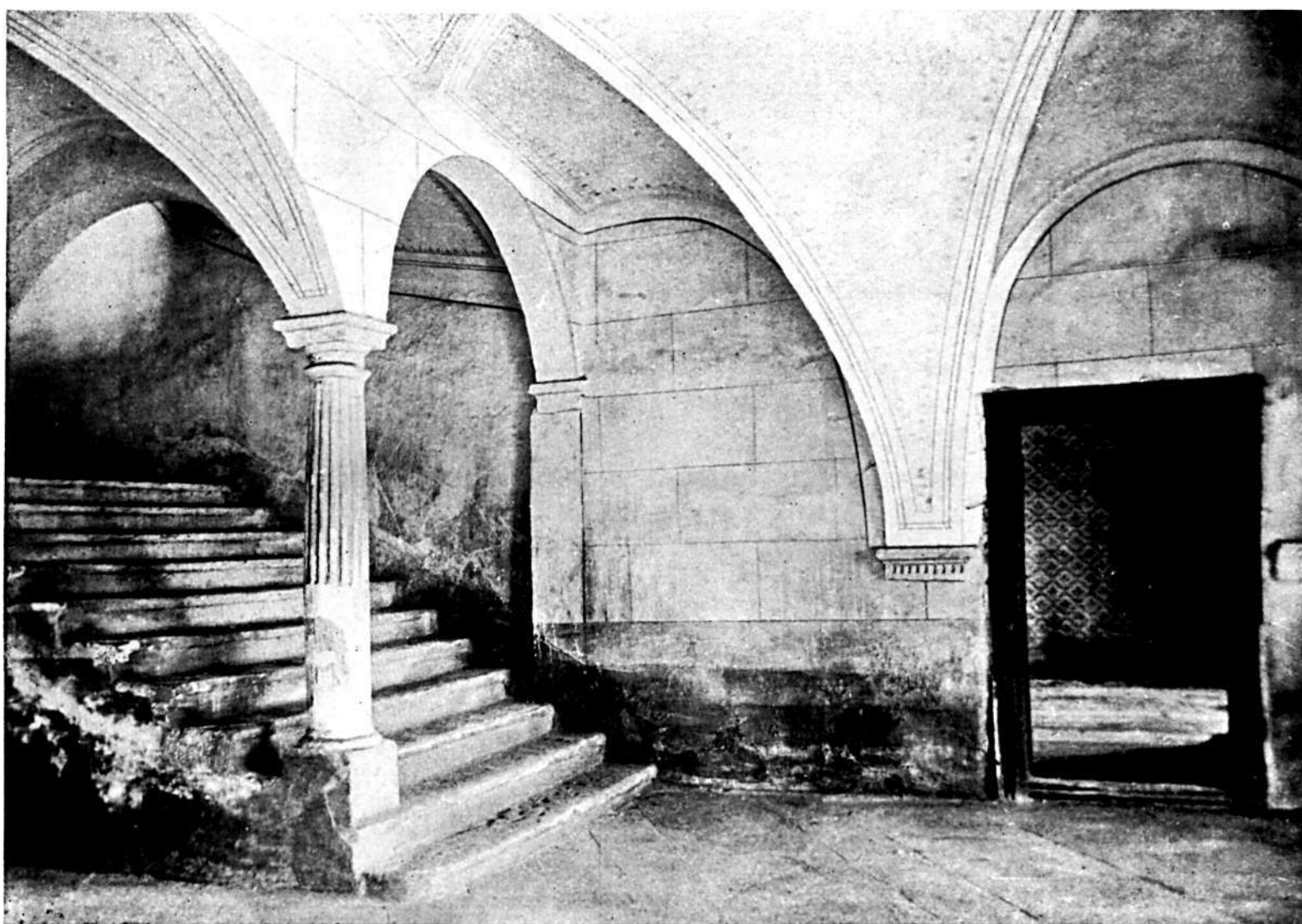
magyar udvartartás teljes legyen, magyar színészek léptek fel s régi szép színjátékot játszottak „Az régi Mátyás király dicsőségéről“.

Ezek után pedig táncra kerekedének a vitézek a másik teremben összegyűlt gyönyörű magyar úrasszonyokkal és leányokkal s a táncot Rákóczi nyitá meg, aki gróf Bercsényi Miklósnéval járta a palotást . . .

Ilyen volt kétszáz évvel ezelőtt a karácsony éjszakája Kassán. Az a nagy terem, hol a vígasság folyt, ma is megvan szinte teljes érintetlenségében és benne, a falba vésve Rákóczi-címer díszeleg. Ez a terem most a honvédtisztí étkező helyiségéül szolgál és talán a mult időknek ott lengedező emléke teszi, hogy a derék magyar honvéd tiszték — maguk közt mulatozván — nem egyszer rágyújtanak egy-egy bús kuruc nótára.

Az a ragyogóan szép kassai karácsony a hadjárat közepe táján volt, amikor még Rákóczi 75,000 embert tudott zsoldjában tartani, s amikor kuruc-vitézek hőstetteinek híre szárnyalta be az országot. Mert ha egy-egy rendezett csatán vereséget is szenvedett itt-amott a kuruc-sereg a jobban fegyelmezett ellenséggel szemben: a diadalról szóló jelentés, mely úgy hangzott, hogy a kuruc-felkelés szét van verve, még fel sem ért Bécsbe, már Bécsig vereslett a kurucok által felgyújtott osztrák falvak tüzfénye. Bercsényi, Bezerédy, Ocskay, Bottyán mindig ilyen beszédes cáfolattal szolgáltak a németnek. Egy ízben magának József császárnak is menekülnie kellett Bécsből, ha azt nem akarta, hogy a vakmerő kurucok elfogják.

Később azonban fordult a hadi szerencse — a nép nem bírta az évekig húzódó háború terhét. Sokan elesetek, sokat a pestis vitt el, — egy-egy végzetes csata után hazaszéledt a sereg, erőt vett a lelkeken a csüggedés. De Kassa tartotta magát mindvégig. Sokszor vették pedig igénybe. Ágyúit elvitték

A nagysárosi kastély udvara és lépcsője

több napi járőföldre is az ellenség ellen, a város polgáraitól nagy adót szedtek a háború költségeire, — Kassa ágyút, pénzt, meleg vért mindig adott a nagyságos fejedelem s a magyar szabadság számára.

És bekövetkezett a vég kezdete. A trencsényi csata, melynek következtében a felkelés többé igazi erőre kapni nem tudott. A várak egymásután német kézre kerültek. De Kassa az utolsó nehéz csatát is hősiességgel megvívta. Megerősítették a várost. A hű öreg parancsnok, Radics Antal, aki annak idején Rabutin ellen oly hősiességgel megvédte Kassát, betegen feküdt, helyette gróf Esterházy Dániel parancsnokolt és erős, elszánt kézzel volt a parancsnokló hatalom.

A német sereg körülfogta a várost, amelynek még az ostromzár folyamán váratlan vendége akadt. Bagossy László Eperjes várát védelmezte, de a szűkkeblű városi tanács folytonos nógatósa következtében őrhelyét kénytelen volt elhagyni. De mindvégig hős volt és a kapitulációja is hősiességgel történt. Az egész kuruc-örség ágyúival és minden fegyverzetével zeneszó mellett vonult el Kassára. Hogy pedig még egyszer utóljára megmutassák a kuruc-virtust, az örség egy része összecsatlakozva az azon vidéken járó más kuruc-csapatokkal — Beleznay János, Kókay Márton és Vajda András vezetése mellett átvágtak a

császáriak hadvonalain, felhatoltak egész Trencsénmegyébe, Zsibó várát rohammal bevették és Zsolnánál sok németet levágtak. Aztán — mint akik a dolgukat teljesen kifogástalanul végezték — megint az ellenséges hadtesten keresztülvágván magukat, visszatértek Kassára.

Ekkor már elkeseredetten ostromolták Kassát, maga Pálffy, a császári hadak fővezére jelent meg falai alatt. Hanem az ostrom sikertelen volt, sőt a kuruc-örség többször kirohant és egy alkalommal egy ezredet és több német főtisztet elfogott s magával vitt a városba.

1711-ben volt, tavasz táján. A hosszú kemény tél után újra ébredt a természet s azok a szabadság áhítatát fakasztó üde szélviharok megint a régi erővel törtek elő a Kárpátokból. De a zöldelő erdők már nem voltak visszhangosak a táborbaszállók vidám dalától, — a selymes mezőkön nem legeltették paripáikat a híres kuruc-vitézek, — s a „Pro libertate“ zászlók, melyek száz csata tűzében diadalmasan lobogtak, lehanyatlottak. Károlyi tárgyalt Pálffyval és a fejedelem akarata ellenére megszerkesztette a szatmári béketraktát. A fejedelem hűséges embereivel Lengyelország felé vonult

Ennek a hírével érkeztek Kassa elé Pálffy s Károlyi küldöttei: szathmári Király Miklós s Domahidy László kuruc-ezredek s Ebergényi László császári tábornok. De a lesújtó hírek ellenére nagyon sokat kellett Esterházy Dániel parancsnokot kapacitálni, míg azért, hogy a felesleges vérontást elkerülje, letette a fegyvert.

És ezzel Kassa szerepe a Rákóczi-kor történetében véget ér, de a nagy idők emléke még sokáig megdobogtatta a sziveket és a régi város falai között törhetetlen kuruc-szellem maradt.

A Rákóczi-kor hagyományait pedig áhítatos kegyelettel ápolja azóta Rákóczi városa. A kuruc-kor ereklyéiből három évvel ezelőtt nagyszerű kiállítást rendezett s a Rákóczi felállítandó lovasszobrára a „Pesti Napló“ kezdeményezése és hatalmas támogatása mellett nagy összeget gyűjtött már össze. És a nagyságos fejedelem szentelt hamvai jobb pihenőt nem is találhattak volna a kassai domban levő sírhelynél. Ezek a hamvak csodatevő erővel buzogtatják fel a szivekben a magyar szabadság lángoló szeretetét, melynek legideálisabb hőse II. Rákóczi Ferenc volt. Kassa városa kultuszt csinál a Rákóczi-kor emlékének ápolásából, — és ezt a kegyeletes érzést mindig táplálni fogja az a melegítő fény, mely elmúlt századok homályán át is körülragyogja a nagy nemzeti küzdelem hőseinek, s legönzetlenebb vezérének alakját.

LENGYEL MENYHÉRT

II. Rákóczi Ferencnek a vallásszabadság emlékére vert érme

A kurucok Versaillesban.

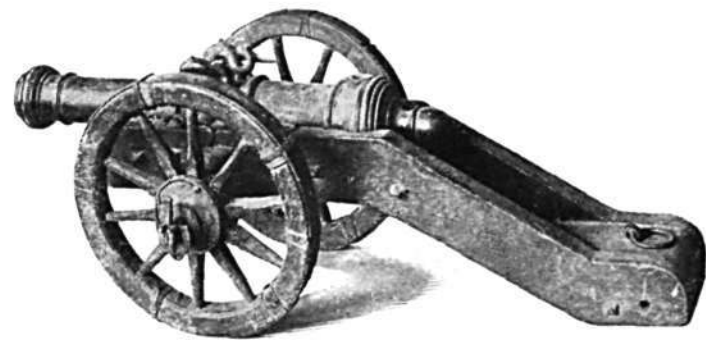

K. SÁVELLY-D.

Rákóczi kurucainak trombitái a majthényi síkon riadnak utóljára a hej, nem szívet emelő diadalra, hanem megadó búcsúra..... Immár nem „vincit Curutz“, ahogy babonás Bercsényi uram szerette kalkulálni, hanem „superat soldat“: győz végre a császári zsoldos és pedig nem a csatatéren, hanem osztrák módra dicsstelen intrikával vesz erőt a vitézebb magyaron. Meghajol a büszke zászló Pálffy és Löher uraimék előtt, de akkor már nem Rákóczi fogja többet a nyelét; az a majthényi nagy pillanat már a lengyel határon avatja bújdosóvá a fejedelmet. „Homo proponit, Deus disponit“, a hitbuzgalom e jelszavához képest Rákóczi elindul kálváriájára. Nagy volt a küzdelemben, méltósággal nagy tud ő lenni a balszerencsében is. Elhagyja hazáját, ősei dicsőségét, el szeretett gyermekeit s az éhes udvarnak veti prédául királyi vagyonát; ahogy kegyelt cigánya mondotta: „mész fölséges Fejedelem, itt hagyod a van-t, keresed a nincsen-t!...“ De hát meg kellett lenni. Világgá megy a kuruc vezér és a játékos sors úgy akarja, hogy mélységes honfíbanatával ép Európa legvigabb udvarába, a XIV. Lajos farsangos Versaillesjába tévedjen. Rákóczi Párisban!... Meglep ez a két szó együtt, szinte megdöbönt; az ember azt mondhatná: a gyász megyen vizítbe a vigalomhoz, a köny kér vigaszt a bálí kacajtól.... A végzet szereti az ellentéteket s ime úgy dönt, hogy Majthény és Rodostó közt pár esztendőre francia farsangon búsuljanak a bujdosók. Nincsen melankólikusabb valami a magyar vitézek e versaillesi jelenésénél. Sarkantyús daliák, bánatos kurucok, beh kirittok ti abból a mesterkelt világból! Látlak benneteket a fényes trianoni bálokon... Ázsiai majesztással álltok meg a rokokó parketten és öserötök tudatában csak úgy idegenül nézitek azt a csillogó ledér mindenséget. — Körülöttetek ildomos halkán szól a Lully muzsikája s hajporos hölgyek, selymes lovagok hajlongva járnak a gavotteot. — Boldog Isten, hisz szép ez a multság, szép ez a muzsika, de tán szebb mégis a tárogató s annak az emléke ugyan visszasíratja veletek a háború honi nyomorúságait! Nem csevegés, nem pásztorjáték: a tettek harci vihára kell nektek és úgy-e, mint szaladott halacska a folyóvíznek, úgy örülnétek ti újabb viadalnak? Am aranyos kalitka Versailles és ti szinte foglyok vagytok benne, hiába lestek kifelé, nem riad többé a kuruc trombita: felleg ül a hon felett, de nincs villáma többé..... Ott állanak bújdosóink az ámuló társaság előtt és bánatuk fensége meghat mindeneket. Szinte látjuk, a trianoni pásztornök mint vigasztalják, a piros sarkas marquisk mint kényeztetik őket. Rákóczi nemes szerénységgel csak „saárosi grófnak“ hivatja magát, de a Napkirály, az agg XIV. Lajos fejedelmi barátként üdvözlí őt s a vérbeliek, mint Toulouse gróf, a fattyú Du Maine princ s Bourbon meg Contí hercegnék szíves rokonszenvükbe fogadják. Páran tollal a kezükben vizsgálják az illusztris vendéget; az orleánsi herceg anyja, a hirneves

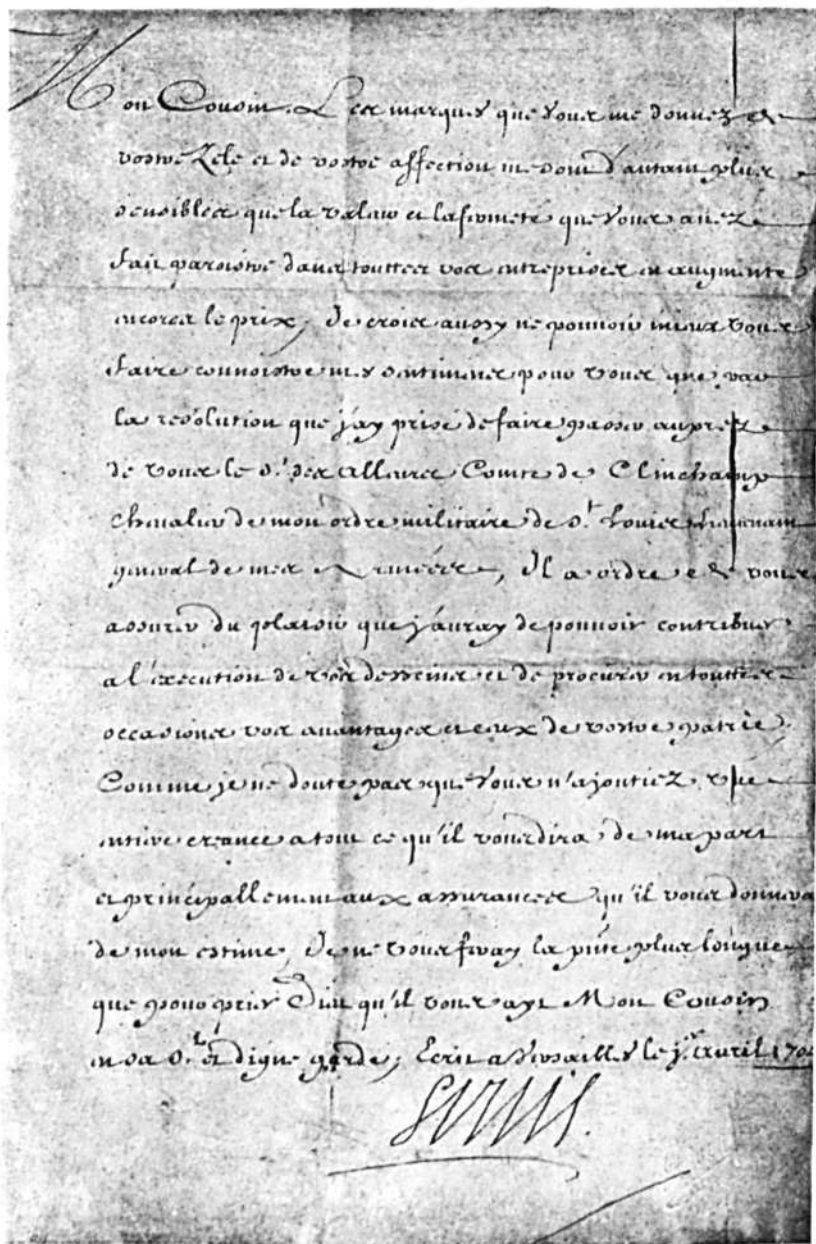
„Madame“ meg az udvar föceremóniása Dangeau marquis sokat emlegetik a fejedelmet naplójukban, még az a maró pennájú, epés Saint-Simon herceg is többé-kevésbé csak jót tud mondani „Prince Ragotsky“-ról. Ámde most egyelőre ne az ő szemüvegükön át lássuk a kurucok bevonulását Versaillesba.

Istennek hála, van nekünk magyaroknak is egy érdekes naplóírásunk a fejedelem párisi szerepléséről. Rákóczinak egy különösen kegyelt és hiv gárdistája ennek a szerzője, névszerint Szathmár Király Ádám. Előkelő ifjú létére bizonyosan benne volt ő a „Cavallérok Compániájában“, de különösen azt vesszük nagyra tőle, hogy Majthény után is vele maradt a fejedelemmel, sőt mindjárt a bújdosás első idejében beesküdt hozzá udvari inasságra. Hát nem valami tanult megfigyelő ő kegyelme, de tán ép az ad olyan öseredeti zamatot az írásának, hogy még franciául se tud egy szót sem, mikor Versaillesba érnek! A legvadabb ortografiával írja magyarul a francia neveket; nos, ne nevéssünk ezen, fontos dokumentum ez, nem is annyira a magyar, mint inkább a francia nyelvre, annak a XVIII. századbéli kiejtésére nézve. Pl. a „Comte de Charolais“-t ma általában „Sarolé“-nak mondják, de abból, hogy Király Ádám hallás után „Gróff Saroloa“-nak írja, azt következtethetjük, hogy 1715-ben még egészen más régies kiejtés volt divatban. . . . Mondom, nem valami tudós memoáre-író ez az udvari inas, de lelkiismeretesség dolgában vetekszik a leghíresebb udvari krónikásokkal: a Dangeaukkal és Luynesekkel. Pennával mindig

Broncagyú a krasznahorkai várból

ott áll a fejedelem mögött és 1711-től 1717-ig napról-napra leírja cselekedeteit. Őt kövessük, vele menjünk be Rákóczi után Versaillesba. . . .

XIV. Lajos francia király levele II. Rákóczi Ferenchez

I. A fejedelem lengyel földön.

1711 május 1: ez a majthényi bús nap dátuma, de a fejedelem már ekkor lengyel földön van, melynek palatinus urai szíves fogadtatással tüntetnek a bújdosók mellett. Rákócziné a jaroslawi kolostorból férje elé megy, de nem soká maradhatnak együtt; a fejedelem Visockón hagyja nejét és fontos okokból Javorowba megyen udvarával. Nagy „conferentia“ van itt Mélt. Generális Bercsényi, Mélt. Úr Vai, Galambos Ferenc, Gerhard György, Keczer Sándor és egyéb Uraimékkal a Tanácsosok közül, mert ahogy Király Ádám írja, a „Muszqua czárt“, a szép cárnét és a „főbbik minisztert“, Dolgorucky herceget várják. Jön a francia követ Baluze is, és a júniusi lakomák közepette csakhamar nagy dolgok vannak készülöben. A svéd uralom hanyatlása után Nagy Péter akarja kezébe venni Európa keletjén a hatalmat, dacol a törökkel, dacol a császárral s nagy uradalommal Ukrajnába igyekszik csalogatni Rákóczit. De a fejedelem sose szerette az oroszokat és nem bízik bennük; szíve, neveltetése és véralkata inkább Franciaország felé vonzza őt. Nem utasítja vissza határozottan a cár ajánlatait, sőt elmegyen vele Varsóba Radzivil várába, de a Nagy Péter ázsiai mulatságai, már sehogy sincsenek inyére. „Felséges Urunk“ írja Király Ádám szept. 3-án, „az fels. Muszqua czárral és az muszqua meg Lengyel urakkal

az Várasban levő Korcsmára mentek, holott is késő estig mind boroztak“... No hát az ilyesmit a fejedelem nem kedvelhette; végre sok ivás után a cár elmegyén kúrára Karlsbadba, de ekkor meg a cárné kezdé ünne-

pelni Rákóczit és pedig oly módon, ami ránézve csak még kellemetlenebb lehet. A fejedelem attól tart, a cár távollétében még valami szerelmi pletykába keveredik, s odább igyekszik. Úgy látszik, már is anyagi gondok bántják, mert kénytelen udvarát kisebbiteni. Szomorú jelenetek lehettek ezek... Egymás után búcsúznak el tőle: „Giczei Sigmund Lovász-Mester, Giczei Gábor, Szent-Péteri András, Benyiczky Farkas, meg Fáy András Inas-Uraimék“, mennek vissza Magyarország felé. Rákóczi szept. 27-én még együtt mulat a cárnéval, — „itt jó kedve volt F. Urunknak s késő estig mindétig táncoltanak“, — de azután még azon éjszakán felveszi magára „az Frantzia köntöst“ és kimenvén a városból a Viszlán Dancka felé evez. A magyarok egy része „az Hoph-Mesterrel, Perényi Farkas Urral ö Ngával“ a cárnénál marad, továbbra is az orosz udvarral mulatnak s ahogy Király Ádám némi megvetéssel írja: „felveszik az Német líberiat“. A fejedelem azalatt a porosz kormánynál próbál szerencsét és „Saárosi gróf“ nevére útlevelet kér magának. Ezt meg is kapta, de a Frigyes nevében figyelmeztetik őt, hogy menekülése közben ne nagyon emlegesse a király barátságát...

Immár vége a lengyelországi szép napoknak, egyre jobban komorodik a láthatár a bűdosók körül. 1711 vége felé a cár már nem törődik többet Rákóczival s csak „szórakozottan hallgatja“ elbingai utolsó beszédeit. Kínos kételyek közepette virrad az 1712-ik esztendő; a fejedelem hiába várja a jobb napokat, már a lengyel udvar is figyelmezteti őt, hogy nem állhat jót többet személyének a biztonsága felől. Mit tegyen? Egyelőre csak folyton kisebbiti udvartartását; elmennek a régi hívek: Perényi Farkas, Perényi János, Perényi László Uraimék, meg Szúnyogh György és Ilosvay László; végre júniusban dönt Rákóczi s hajón előre küldi Páris felé gróf Bercsenyi Lászlót, Bácsmegyei Simont, meg Letenyei Pált. Okt. 25-én indul francia földre a második csapat Ilosvay Jánossal, Sibrik Miklóssal, Lang udvari doktorral, meg Dobszák (D’Absac) megbizzottal. Végre 1712 nov. 9-én hajóra száll Danckában maga a fejedelem is, csak Kisfaludy, Mikes és Király Ádám vannak vele. Az út veszedelmesnek ígérkezett; hiába volt a Rákóczi hajója angol hajó, Dánia és Svédország szívesen megtették volna a bécsi udvarnak azt a szíveséget, hogy az üldözött fejedelmet elfogják.

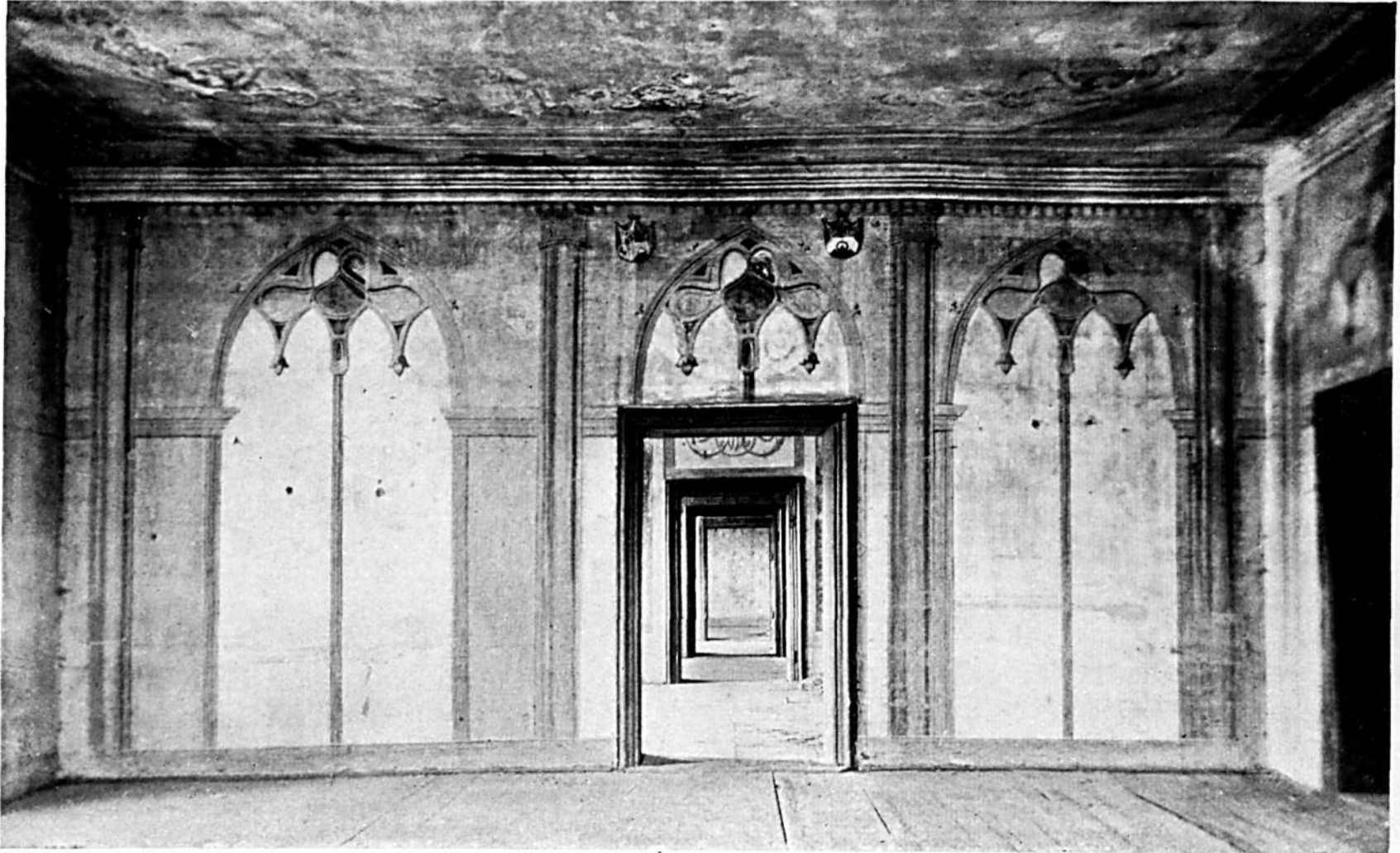
És mind e veszedelmekhez hozzájárult még az Északi-tenger éktelen vihára is. Alig hogy Rákóczi megmenekül a motozó kémek elül (egyszer Holmban a hajó fenekére kellett bújnia előlük), nyomban rá a természet haragja éri utol és Jütland táján majd belevesz a viharba. Végre sok nyomorgás után elérnek a hulli angol kikötőbe. Rákóczi Saint-James báró által ír az angol királynőnek, ki nem hajlandó ugyan őt fogadni, de azonnal intézkedik, hogy a fejedelem egy dünkircheni hajóra kerüljön. Ez a hajó is majd belepusztult a téli viharba; Rákóczi nem juthatott el Dünkirchenbe, hol hívei várták, hanem e helyett Dieppeben menekült partra a „fluxus“ segélyével. Másnap, vagyis 1713 jan. 14-én már „sézán“ útban volt s 16-án beért Rouenba, hol is egy „Páris nevű vendégfogadóban“ vett szállást.

Végre hát francia földön voltak a bűdosók! A fejedelmet nagyon kimerítették az út fáradalmai, „lába megdagadt“ s nem kereshette fel a hatóságokat, de e helyett maga a kormányzó, a szeretetreméltó Luxembourg herceg kereste fel őt vendégszeretetével. A hercegnek már parancsa volt XIV. Lajostól s tíz napig bálokkal, lakomákkal ünnepelte a Napkirály vendégét. Dangeau marquis megsúgja nekünk,

XIV. Lajos francia király

Egykorú metszet után

A nagysárosi kastélynak az a terme, amelyben II. Rákóczi Ferencet elfogták

hogy minden előzékenység mellett mégis mennyi fejtörést okozott a versaillesi udvarban a fogadtatás ceremóniáinak a kérdése; a fejedelem nyilván ennek akart elébe vágni, mikor ismételten visszautasította a „Prince Sérénissime“ címzést és egyszerűen „Saárosi grófnak“ hívatta magát.

Idézzük itt a jó Király Ádámot: „Felséges Urunk indult meg Roán (Rouen) várossából die 28 januarii s érkezék be Párisba Luxenburg Herczeg szállására. . . . Febr. 12: indultunk meg az Felséges fejedelemmel Verszály nevű helyben a Felséges király residenciájában délután négy órakor, s érkezünk be hat órakor. Febr. 13: reggel kilencz órakor ment Urunk az Várban az Felséges királylyal való szembenlétele; ebédelt ő Felsege Torszi (Torcy) nevű Fő-Ministernél. Tértünk meg Párisban ugyanaz nap“

II. Saárosi gróf Párisban.

Íme, a Napkirály hát Rákóczira emeli tekintetét s a versaillesi pompa fénye ünneplően vonja be a fejedelem alakját. . . . A párisi nők szörnyen kíváncsiak voltak a keletről jött harcosokra, úgy hogy a kuruc vezérnek a krónika szerint szállására kellett zárkóznia a leskelődő tekintetek elől. De hiszen nem volt ő ismeretlen a franciák előtt! Ha átlapozzuk Dangeau marquis tíz és egynehány kötetes naplóját, sokszor találkozunk ott a fejedelem nevével. A marquis már 1701 május 13-án feljegyzi, hogy az udvarnál sokat beszélnek a magyarországi „trouble“-ról; e mozgalom vezére: „le Prince Ragotsky, qui est fils de Mme de Tékéli“. Attól fogva aztán a felkelés egész ideje alatt sűrűn emlegetik Versaillesben a „Montgats“ (Munkács), „Plausembourg“ (Clausenburg = Kolozsvár), „Leutsch“, „Neutra“, „Cassovie“ (Kassa), Grand-Waradin“ neveket és „Cte Caroli“-t meg „Cte Berzini“-t. Dangeau figyelme mindenre kiterjed: 1704 nov. 28-ikáról feljegyzi, hogy „Ragotsky“ a 3000 arany rendes segélyen kívül még 1000-et kér XIV. Lajostól, 1707 okt. 19-én pedig említi, hogy a fejedelem tiszteket akar küldeni Párisba a francia hadászat tanulmányozására stb.

No de lássuk most kissé azt a ragyogó francia udvart, mely olyan kitüntető szívesen fogadta fejedelemünket Versaillesban. Jó Király Ádám! . . . száraz feljegyzései után itélve, úgy látszik, nem is sejtette ő, hogy micsoda világtörténeti pillanatban látja a „Grand Siècle“ legkimagaslóbb férfait és asszonyait!

A bécsvárosi történelmi múzeum tulajdona

Bécs környékén elfogott kuruc vitéz

ARTICULUSOK,

Melleyek a' MAGYAR-ORSZAGI Hazájok Szabadságáért őszve-izdvetkezett *Státusok* és Rendek, e' folyó 1707. Eltendőbéli Pünkösti Havának 16. napjára haladott, és az Onod táján lévő Mezőben tartatott Közönfeges Gyűlésében *concludal-*tattak, és végeztettek.

ELŐL-JARO BESZED.

Melleyben, ezen Gyűlésnek Terminusa, és hirdetésének okai jelentetnek.

MI ISTEN Kegyelmeből FEJDELEM RAKOCZI FERENCZ, A' Szabadsáért őszve-izdvetkezett Magyar-Ország *Státusok*nak és Rendeknek Vezérő FEJDELMÉ, és Hazánk szabadságáért őszve-izdvetkezett egész Magyar-Ország minden *Státusok* és Rendek: Adgyuk tudtára mindeneknek, a' kiknek ilik: Hogy midőn Mra' fellyebb-való Eftendőbökben az Auszriai Háznak elviféhetetlen jármával szorongattunk volna, edes Nemzetünk régi dicsőséges, és Szabadsághoz-való szeretettől vifeltetvén, annak őltalmára fegyvert fogván, kedvünket szívünket, a' Széni közönfeges Országos Gyűlésünkben, erős Szövetségünknek szoros kötésével őszve tsarolván, egyedül a' vala szándékunknak minden tzellya, hogy az által Országunkat, s edes Hazánkat hajdani virágzó állapotjába állíthatjuk, és mind Magunknak, s mind kedves Maradékunknak állandó boldogságunkra erős fundamentomot vethessünk. Kihézkepeft a' Békességnek *Trattaját*, mindnyájunk egyező akarattal megpróbálnunk kívánván, és a' *Mediatorok* fok-biztatásához képeft jó folyamattyar, s veghez mehetését-is remélnvén, arról-való úftra igaz indúlattal tett *Trattabeli* munkálkodásunk után, Vezérő Fejedelmi *Autentikusok*ból, e' folyó 1707 Eftendőbéli Pünkösti Havának első napjára, az Onod táján lévő Mezőben hirdertett, de az után bizonyos okokból azon hólnapnak 16-dik napjára elhalasztatott közönfeges Gyűlésünkre, Hazánk köz javának munkálkodására nezeve őszve-gyűlekezvén, eléggé láttuk s tapasztaltuk, melly távol lótt légyen azon Békesség *Trattájában* az *Auszriai* Háznak a' megegyezéshez való igaz igyekezeti, a' ki-is különbkülömb-tele tsalárd mellestésével háloba keríteni, és néminémiképen vele füzletett *Tyrannus* kegyetlen uralkodásra-való vágyódásával, maga clobeni kemény s gyalázatos szolgálatjának igája, és annak nyomoruságos forsa alá háttani igyekezett Bennünket, az ellen-való Magunk, edes Magzatunk, s Javaink őltalmazására mindnyájan fel-kialtván, újabb megegyezett kedvel, és szívvel közönfegesen végeztük e' következő *Articulusokat*.

Az ónodi gyűlés törvénykönyvének bevezetése

Eredetije a Magy. Nemzeti Múzeumban.

ember gondolná, egy paradoxonnal szólva, voltaképp mindig csak „komornákat“ szeretett ő. Kérem, vegyük csak sorra szerelmeit: Lavallière az anyakirályné komornája volt, Montespan a Lavallière gyermekeinek a komornája, Maintenon pedig a Montespan nyolc gyermekének a „gouvernanteja“, nem természetes-e, hogy a végén neki kellett a király nyakán maradnia? XIV. Lajos el is veszi őt s így lesz Mme de Maintenon „Madame Louis XIV“-zá.... Lángeszű asszony, ki az öregedő nők vallásosságával egészen hatalmába keríti egykori szerelmesét. Még a járatlan Király Ádám is észreveszi ezt a sajátos viszonyt, mert jelentősen írja, hogy „ha csak az mezőkre ki nem ment az Felsőghes Király, idejét Mentenóné Asszonyomnál töltötte el egész nap... ki is egy szegény Poéta feleségéből igen bé-insínuálta magát ő Felsőghenél“.... De kik a körülöttük szereplő főbb alakok? Mindenekelőtt a Montespan marquisetől született fattyú princek s ezek közt is első helyen a híres Du Maine herceg. Király Ádám jelen van, mikor 1714 aug. 2-án „Dümen herceg és Gróff Tuluz (Toulouse) — kik is Fattya az Királynak — az egész successorival recognoscaltatott publice az Parlamentumban.... lehetni succedálni az Koronához, mintha igaz ágyból született vérbeli Fejedelmek lettenek volna; ki is azelőtt sohasem volt megh, 2-án tétetett megh Párisban az Ceremónia“. A Napkirály ép úgy elfeledi Montespan, mint Lavallière, de gyermekeihez szörnyen ragaszkodik s a leányokat is ellátja, mert csupa vérbeli hercegekhez adja őket férjhez. Az egyik „Mme d'Orléans-á“, a másik a Conti herceg menyévé, „Mme la Duchesse“-szé lesz. És aztán csodás jelenetek fordulnak elő a versaillesi estéken, az öreg király „Landsknecht“-asztalánál! XIV. Lajos a leányaival: Orléans-néval és Mme La Duchesse-szel kártyázik, de ott ül az asztalnál Montespan marquisenak férjétől született egyetlen törvényes gyermeke, D'Antin herceg is, sőt ott gíbicel maga az immár „kegyelmet kapott“ Montespan marquis is! A heves provánszi marquis, ki annak előtte szembe-szállt a király seregeivel a felesége miatt, most már, hogy a „feleségük“ kolostorba vonult, szörnyű csendes ember s kézcsókok közepette nagy tisztelettel nyujtja felesége királyi leányainak a kártyát, de hozzáteszi a krónika, „kicsit azért mindig félrefordul és mosolyog“.... Íme ilyen furcsa a Napkirály családi élete, csoda-e, ha e fattyú uralommal szemben a vérbeli hercegek is pártot alakítanak? Akarata ellenére is az öregebbik és özvegy orléansí hercegné, a vaskos, német „Madame“ ennek a pártnak a feje, az ő fia, a mulatós orléansí herceg van kiszemelve arra, hogy majdan a király dédunokájának XV. Lajosnak a régense legyen. Ő a jövő embere, a spanyol ceremóniák után ő van hívatva arra, hogy a francia vígasságra felszabadítsa Versaillest. A régi világból már csak Ninon de Lenclos s tán a híres Lauzun herceg, a „Grande Mademoiselle“ csábitója élnek; e szerelmi tekintélyekkel szemben az ifjú

Richelieu képviseli az új kort s ép azzal kezdi a pályáját, hogy az orleánsi herceg serdülő leányait csábítja el. Nagy a botrány, de nem ép olyan botrányos-e e leányok apjának az élete? Az orleánsi herceg szeretői seregestül vonulnak fel Versailles színpadára, a bűbajos Mme de Parabère vezeti őket, ő az, akiről majdan Pompadour marquise példát fog venni.

Nos, eléggé tarka ez a farsangos sokadalom, és hát ide vonulnak be a Rákóczi marcona kurucái! XIV. Lajos nemcsak szívesen, de valósággal hálásan fogadja a fejedelmet, hogyne! hisz a Rákóczi harcai nagyon kapóra jöttek Franciaországnak, mert nemcsak gyöngítették a bécsi politikát, hanem évente 20,000 emberébe s 8–10 milliójába kerültek a gyűlölt császárnak. Dangeau marquis, ki felesége révén rokona Rákóczinak, beszámol az első audienciáról: inkognitója folytán csak a „kis lépcsőn“ vezették fel a fejedelmet, ki is „igen elégedetten“ távozott a királytól. Király Adám szerint az „Ambasszadorok introduktora, Báro Börtöly (Baron Breteuil)“ mutatta be a Napkirálynak. Ezután a vérbeli hercegeknél vizitelt Rákóczi.., pár nap múlva már egész Versailles vele foglalkozik. „Madame“, az öreg orleánsi hercegné, örömmel mondja róla, hogy „Ragotsky herceg ki Comte de Charouche (Saáros) név alatt tartózkodik itt, igen derék ember, mindig kellemes, sokat olvasott és mindenről lehet vele beszélni“. Persze asszony létére nem állhatja meg, hogy Rákóczinéről is ne pletykáljon egy kicsit, — „ismerem az életét“, írja egy levelében — „et je dois convenir, que j'ai un peu honte d'elle... Meg is tréfáltam ma a fiamat (az orleánsi herceget), azt mondtam neki: ha találkozik vele, vigyázzon rá, ne maradjon vele négy szemközt, mert Mme de Ragotsky még a nyakába talál ugrani! Azt mondják, ilyes-valamit akart cselekedni a czárral is... De azért Ragotsky mindig védi őt; életemet mentette meg a vérpadtól, szokta mondani, s ilyen tett után nem vonhatom többet felelősségre egyéb cselekedeteiért, ezért kérem, ne is említsek nekem az efféléket“... De nemcsak „Madame“, hanem Maintenon marquise, sőt maga a keserű Saint-Simon is csak dicsérni tudja Rákóczit. Ő, a nagy történetíró, hagyja ránk a legérdekesebb irodalmi portrét a fejedelemtől. „Ragotzy — írja, — igen magas termetű, izmos alak, anélkül, hogy kövér volna, nagyon arányos és szép termetű, kinézése daliás és imponálóan nemes, de mind e

A nagysárosi templom

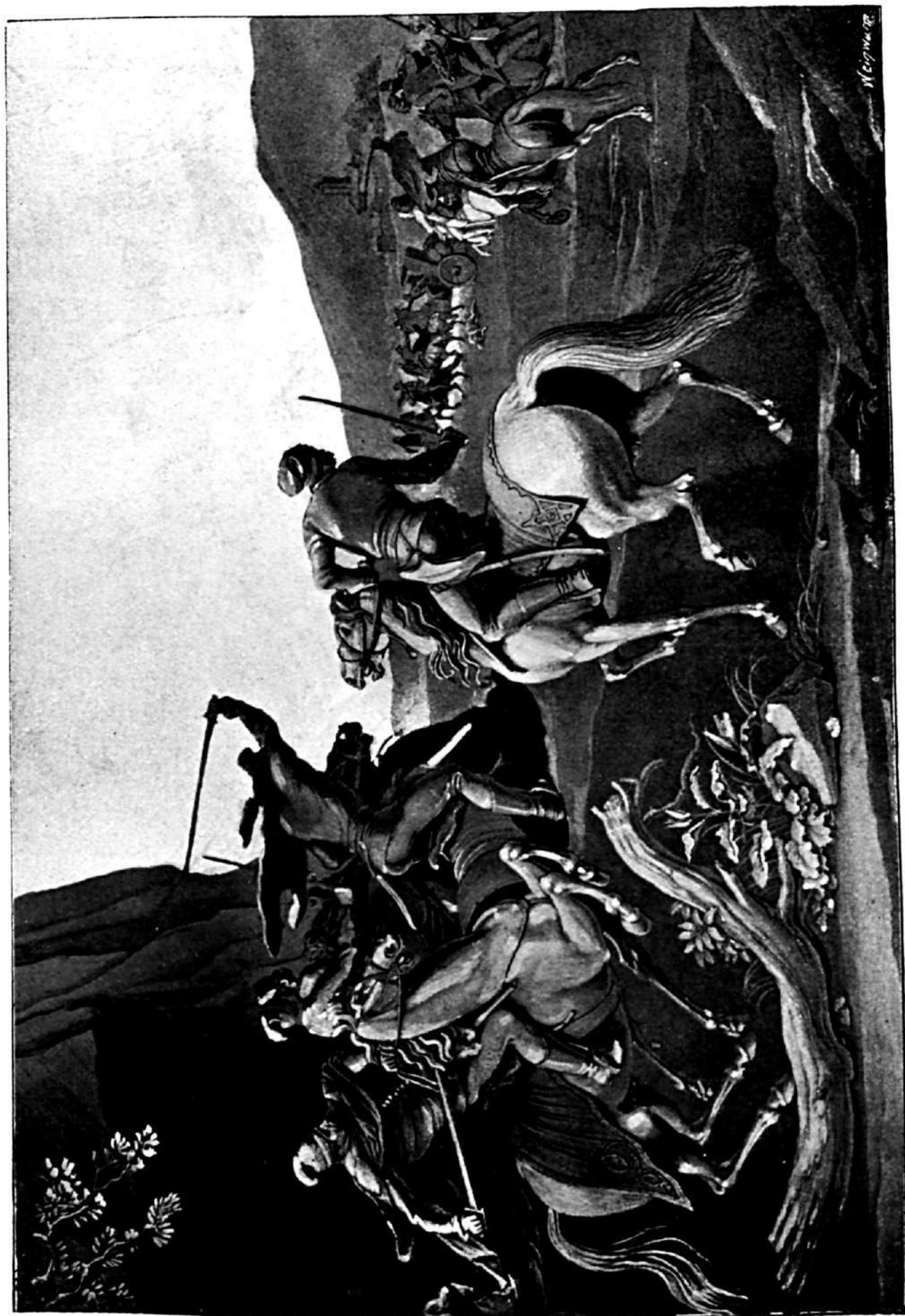
mellett semmi nyersség nincs benne. Igen mértékletes, szerény és megfontolt ember, viselete nemes és előzékeny; nagyon udvarias, de egyszersmind azért önérzetes is. Az érintkezésben könnyed mindenkivel, azonban, ami ritka, egyszersmind méltóságos is, de sohasem hetvenkedő. Tetőtől-talpig úr, igaz, egyenes és nagyon bátor ember, ki becsületesen féli az Istent, de vallásosságából sem titkot nem csinál, sem nem kérkedik azzal. Titokban sokat ad a szegényeknek és sokat imádkozik; udvara meglehetősen nagy s ami ennek szellemét, költségeit és pontos fizetését illeti, a fejedelem mindig a legkorrektebb és legtapintatosabb... Egészben véve Ragotzy igen jó és igen szeretetreméltó ember s társaságban igen kellemes. De, — teszi hozzá Saint-Simon egy érthetetlenül epés fordulattal — „ha az ember közelebről megismeri, sehogy sem érti meg, hogy lehetett ez a férfiú egy nagy pártnak a vezére és hogy csaphatott ekkora lármát Európában“... A Dangeau naplójához írt jegyzeteiben még azt is hozzáteszi, hogy a fejedelemnek „tatár vagy khinai forma kis szemei vannak“... Nos, de egészben véve, amint láthatjuk, Rákóczi jó hatást gyakorolt Versaillesra, olyat, amely teljesen méltó daliás fajunk úri létéhez és „ázsiai majesztásához“.

És most megkezdődik a kurucok számára a rokokó ünnepélyeknek éveken át tartó hosszú sorozata. A fejedelem előbb „Sallyó“-ban (Chaillou), majd „egy Páris melletti kis faluban“, Passyban vesz palotát

Rákóczi-korabeli kelyhek

s onnan jár a marlyi pásztorjátékokra, a fontainebleauí, saint-germaini és rambouilleti vadászatokra. A Napkirály „nagyyszerűen“ berendezi házat s százezer arany évi díjat ad neki személyére, negyven-ezer aranyat pedig kísérete számára. Gondoskodni kellett valamiképp a fejedelemmel jött kurucokról, s ez annál könnyebben ment, mert száz évvel előbb Esterházy György, „Baron de Galántha“, már nagy becsületet szerzett a „houssar Hongrois“-nak a franciák közt s francia szolgálatban hősiiesen esett el a csatatéren. Már a nagy Richelieu bíbornok dícséri a magyar huszárokat... Csak természetes, hogy XIV. Lajos most örömmel bizza meg a kuruc Bercsényit és Esterházyt két ily lovasezred alakítására. Ezekbe veszik be tanítómesterekül a Rákóczival jött hősöket. A francia hadi annalesekben igen ismeretes e regimentek vitézi virtusa, itt csak annyit említsünk fel, hogy e huszárok francia börtben is fene kurucok maradtak és mindig megtanították az ellenséget „az ebek harmincadjára“! Bercsényi fia Franciaország marsalljává lett XV. Lajos alatt és a Polareczky, Székely, Nádasdy, Potiondy (Pottyondy), Benuzky (Benyiczky), Ekekschy (Ecseghy?) nevek diadaltól aranyosan ragyognak az ezredek történetében. A forradalom percében magyar huszárok estek el a menekülő XVI. Lajos kocsija körül s úgy a Bercsényi, mint az Esterházy fia királyhűen kísérték el Artois gróft a száműzetésbe. Mondják, az ifjú Bercsényi audiencián így szólt osztrák Ferenc császárhoz: „Felség, az én apám azért hagyta ott Magyarországot,

Az Országos képtár tulajdona

Kuruc huszártámadás

Rugendas György Fülöp metszete

mert nem szerette a királyát, én azért hagytam el új hazámat, mert ép nagyon szerettem a királyomat. Ellentétes a két dolog s mégis egyaránt hibául róják fel a familiánknak, mondja felséged, miért?...

No de térjünk az ünnepekre. Jó Király Ádám álmélkodva jegyzi napról-napra, hogy Dánsó (Dangeau) márki, Tuluz gróff meg Dümén herceg micsoda bálokra és vadászatokra viszik el a fejedelmet „Marlin“-ba (Marly), „Fonténbló“-ba, meg „Rambulyé“-ba. És lelkiismeretes gyönyörűséggel sorolja fel mindazokat az „Úri rendeket“, akik „Urunk ö Felségével“ és „az Felséghes Királylyal“ velük tartanak, de akik az ő helyesírása szerint olykor valósággal találós mesékké válnak. Kik ezek az úri rendek? Mindenek előtt Vill Roa (Villeroy) Marsall, a király öreg barátja, akinek legutóbbi vereségei után a szellemes XIV. Lajos szelíden csak ennyit mondott: „hej marsall úr, ugy-e a mi korunkban már nincs szerencséje az embernek?“..., aztán Cardinál Úr Polinyák (Polignac), Dü Raá (Duras), Szülyi (Sully), Dlozon (De Lauzun), Dantén (D'Antin), Dattrimuly (De Trémoille), Bovillyé (Beauvilliers) hercegek, Dottfor (D'Hautfort) és Szent-Mór (Saint-Maur) grófok, Milord Rizmon (Mylord Richmond) és Teszé (Tessé) még Düsziel (D'Huxelles) marsallok. Ott vannak aztán még a Svalyé de Buvaiér (Chevalier de Beauvillies), Ponsartrén (Pontchartrain) „tengeri Minister“, továbbá a vérbeliek: Bulljon (Bouillon), Sarter (Chartres), Domb (Dombes) „fejedelmek“ és Doó gróf (Comte d'Eu). Említi még Dülüd (De Ludes), Mópu, (Maupeau) Broly (Broglie), Düzé (d'Uzés) grófokat, meg egy bizonyos „Pompaduné asszonyomat“, aki nyilván az anyja annak a Pompadour Abbénak, aki a hírhedt marquise donációja előtt utoljára viselte ezt a címet s aki főként arról volt híres, hogy lustaságában még a breviáriumát is az inasával olvastatta!..... Rákóczi e fényes társaságban megy a királylyal mindenhová; ott van a gárdaezredek „mustráján“, ott, mikor XIV. Lajos felséges kezének érintésével meggyógyítja azokat, „kiknek az guga az nyakukon vagon“, mondván: „az király tapogat meg, de az Isten az, ki meggyógyít“. A Napkirály, ki Saint Simon szerint „ritkán látta Ragotskyt anélkül, hogy meg ne szólította volna, s bármikor szívesen fogadta őt dolgozószobájában, de Ragotsky ezzel sose élt vissza“, a Napkirály, mondom, örömmel mutatta meg vendégének a „verszályi kertet“, ahol is két Gondoly (gondola) nevű hajón Trianumba (Trianon) mentek s a Dánvadakat (dámvadakat) meg a „vízi mesterségeket jácodva megszemlélték“. Elmennek a bolonyi erdőbe (Bois de Boulogne) Beri (Berry) herceghez s a Luver (Louvre) nevű „Király-ház“-ba, melyről Király Ádám szűkszavúan csak annyit

mond, hogy „az Királyi Képiró-, és Faragó Académia“ meg „képek, státuák és holmi rajzolások“ vannak benne. Jönnek aztán a vadászatok a szendeni (Saint Denis) pusztán Iladán-ban (Ile-Adam) Konflán-ban (Conflans) s mindenfelé a „Szeny (Seine) vize“ partján, utánuk pedig a híres „fölostökömök“ Tuluz és Lafölyád (La Feuillade) grófoknál. A falkavadászatoknál az udvarhölgyek is jelen vannak „amazon formában“, esténként velük nézik végig „az Comédiát“ a versaillesi színházban. Király Ádám mind e helyekre hűségesen elkíséri urát, egyáltalán vele van mindig: ápolja, ha a „fluxus az lábára megyen“ s még azt is feljegyzi, ha „megmetszi“ a fejedelem haját.

Rákóczi szerette a vadászatot. Dangeau szerint egy napon, 1713 június 28-án, furcsa dolog esett meg vele. Nem ismerve a versaillesi etikett erre vonatkozó paragrafusait a királyi „équipage“ öltönyében jelent meg. Du Maine herceg figyelmezteti őt, hogy erre a felség engedélye kell, Rákóczi ép a XIV. Lajos kocsijához akar lépni, hogy bocsánatot kérjen, mikor az öreg Napkirály megelőzi őt s kiszállva így üdvözlí: „Monsieur, ön nagy örömet szerzett nekem e tévedéssel, ilyen férfi csak becsületére válik a vadász equipagenak“. Ugyancsak Dangeau írja 1714 október 1-ről, hogy a fejedelmet „cruelle chute“ érte a vadászaton, Király Ádám pedig a következő napról azt jegyzi fel, hogy ura ő felségének „meghesés“ miatt még ágyban kell maradnia.

Hát ez az év, az 1714-ik, volt a kurucok legfényesebb esztendeje Párisban. Rákóczi ekkor már „Clanyi“-ban (Clagny) lakik s január 14-én itt keresik fel őt Rátky György meg Sibrik uraimék, fél évvel később pedig a török földről jött Szent-Iványi, Giczei és Gosztonyi

P R O P O S I T I O
SERENISSIMI PRINCIPIS
DOMINI

D. FRANCISCI II.
DEI GRATIA, SACRI ROMANI
IMPERII, ET TRANSYLVANIAE
PRINCIPIS

R Á K Ó C Z I;
Partium Regni Hungariae DOMINI,
& Siculorum COMITIS; Pro Libertate
Confederatorum, Regni Hungariae
Statuum & Ordinum, út & Munkacsien-
sis & Makovicziensis DUCIS, &c.

Ad

Inclytos Trium Nationum Regni Transylvaniae, & Partium Hungariae, eidem annexarum, Universis Status & Ordines, in Generalibus eorundem Comitibus, ad diem 28. Mensis Martii, Anni praesentis 1707. ex Edicto Suae Serenitatis Principis, in Civitatem Maros-Vasárhely, Inductis & Celebratis, facta.

II. Rákóczi Ferenc erdélyi fejedelmi
előterjesztéseinek címlapja
A Magyar Nemzeti Múzeumban

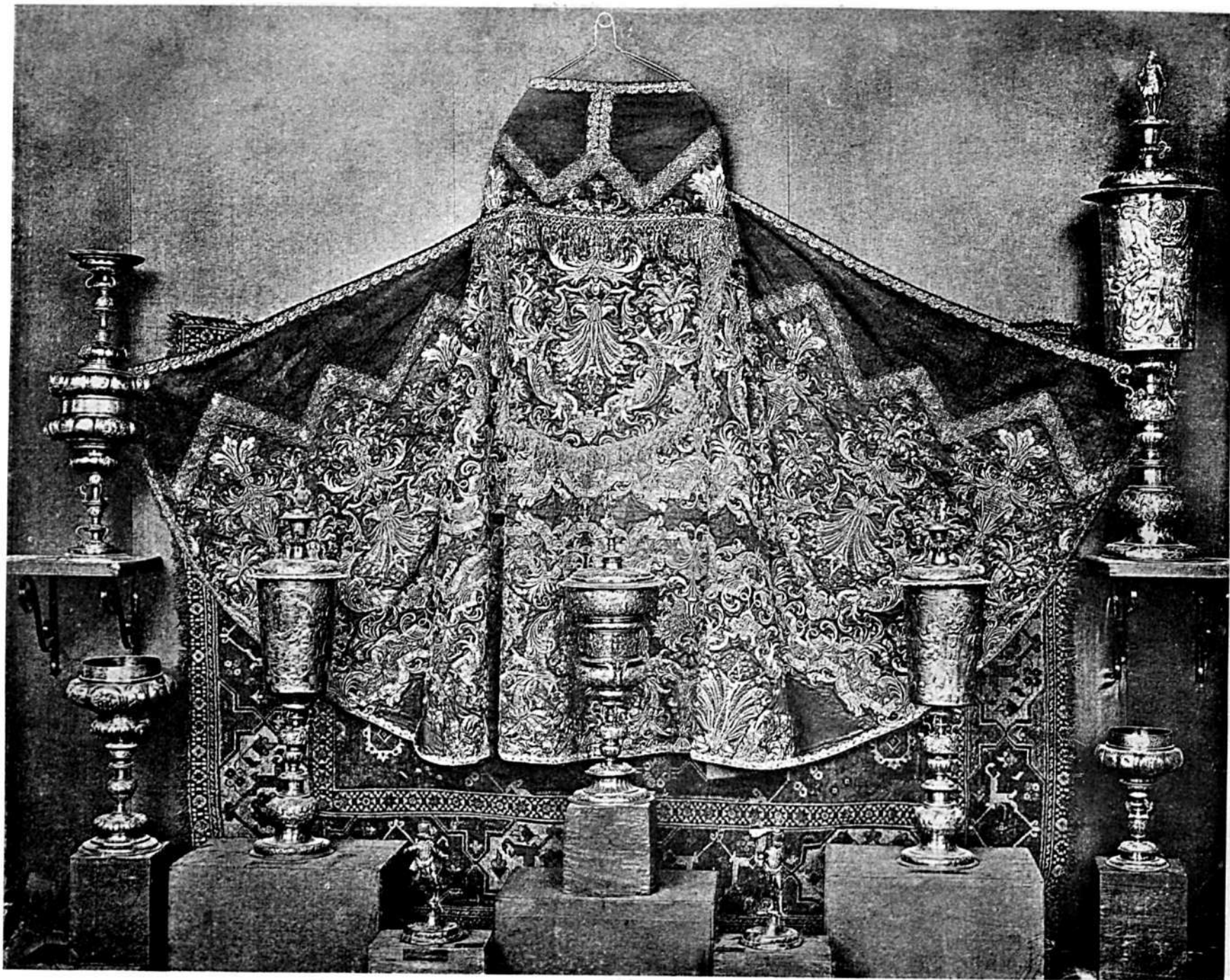
uraimék „magyar és tatár köntösben“. De, teszi hozzá Király Ádám mindjárt, „Urunk pedig Frantzia köntösöket csináltatott nekik“. A farsangos tél feledteti a bűt a kurucokkal s vígan mulatnak ők egész januárban. 22-én Berí (Berry) hercegnél van bál s éjféltkor ide megy „Urunk ő Felséghe maskarában“. 24-én ugyancsak pontban éjféltkor Bourbon (Bourbon) hercegnéhez megyen a fejedelem, szintén „maskarában“, „innen 6. hat órakor reggel jött haza ő Felséghe“. 29-én „Grand Lever du Roy“ van s Rákóczi az egész udvarral a Napkirály „felkelésére“ ágyához vonul; este pedig „Baál“ járja ismét Berry hercegnél. Akkora „a maskarás Úri és Közrendek“ sokadalma, hogy „az tapodást vagy az lélegzetet alig vehette az ember“. Van frissítő és „confectum“ elég, „én is jelen voltam az Baálban“, teszi hozzá Király Ádám szerényen, „és pedig szárnyas egérformára felöltözve“... De a legszebb mulatság mégis a Bourbon herceg január 31-iki estélye;

Károlyi Sándor

Egykori festmény

a fejedelem ide is elviszi magával udvari inasát, ki is ekként számol be öltözékükről: „köntösöm mezei pásztor volt, igen szép és tisztességes, kit is árultam meg még idején. Urunk szerencseny köntösben vala, ki is strutz-tollakkal és gyöngyökkel volt valóságosan megékesítve... Senki sem esmérte meg“. Hej, lehetett itt vigasság! A fejedelem magyarjai nagy táncosok, híres báli hősök lehettek, hogyne hisz Dessais akkori táncmester könyve szerint „Cotillon Hongrois“-t és „Menuet de Transylvanie“-t jártak a tiszteletükre az udvarnál. Király Ádám ugyan diszkrétan hallgat a kalandokról, — (ő amint már említém, csak akkor bőbeszédű, ha a párisi vásár csepüfalóiról és „félmajom-féloroszlán tsudaállatairól“ van szó) mindazonáltal hisszük, hogy Trianon hajporos dámái szívesen cseréltek szerelmet a mi kuruc vitézeinkkel!

Rákóczi-korabeli ereklyék

A pluviale Rákóczi Julianna kézimunkája. — Lent két ólomgyertyatartó, amelyeket Rákóczi Rodostóban használt.

III. Rodostó felé.

Azonban csakhamar jönnek a nehezebb napok. Anno 1715-ben meghal az öreg Napkirály s véle a Rákóczi csillaga is hanyatlaní kezd a versaillesi udvarnál. Mindannyian tudjuk, Saint-Simon mily megdöbbentő nagyszerűséggel ecseteli a XIV. Lajos halálát, memoárjainak tán leghatásosabb jelenete ez, de szolgáltassunk igazságot a jó Király Ádámnak is, midőn kiemeljük, hogy jó az ő jelentése is, sőt tán még a franciákra nézve is fontos új részleteket tartalmaz. Augusztus 24-én „foglalta el az gangréna az Felsőghes Király czombját“ s szeptember 1-ig kinlódott. Saint-Simon e tragédia alatt főként az udvar lélektanával foglalkozik, míg Király Ádám a ceremóniális részletek előadásában tűnik ki. Nem írja ő le a pártoskodó intrikákat, sem azt, hogy a vérbeli hercegnők mint futkosnak éji öltönyben a palota folyosóin, de ad az utolsó percekről s a temetésről olyan tökéletes jelentést, amely, ismételjük, a franciákat is érdekelhetné. Megtudjuk tőle, hogy a fejedelem orvosa, doktor Lang is részt vett a consíliumokban s „az Frantzia Doctorok meg is köszönték nekie jó tanácsait és orvosságát“, de új színekben látjuk azt is, hogy az udvarnokok egymásután „mint költöznek el az Várbúl“ s hogy „Mentenóné Asszonyom“ maga is mint menekül a „Szent-Szir“-i (Saint-Cyr) kolostorba, mikor „az Király felséghes teste feketedni kezd“. Végre „az Gangréna vagyis az Fene az háta girincsin felmegy a fejébe“, s a Napkirály kileheli lelkét. Nagy pillanat ez: hetvenkét évi uralkodás után olyannyira halhatatlannak tetszik ez a dicsőséges bálvány, hogy a világ el se akarja hinni a gyászhirot!... Király Ádám ott van, mikor testét „befűszer-

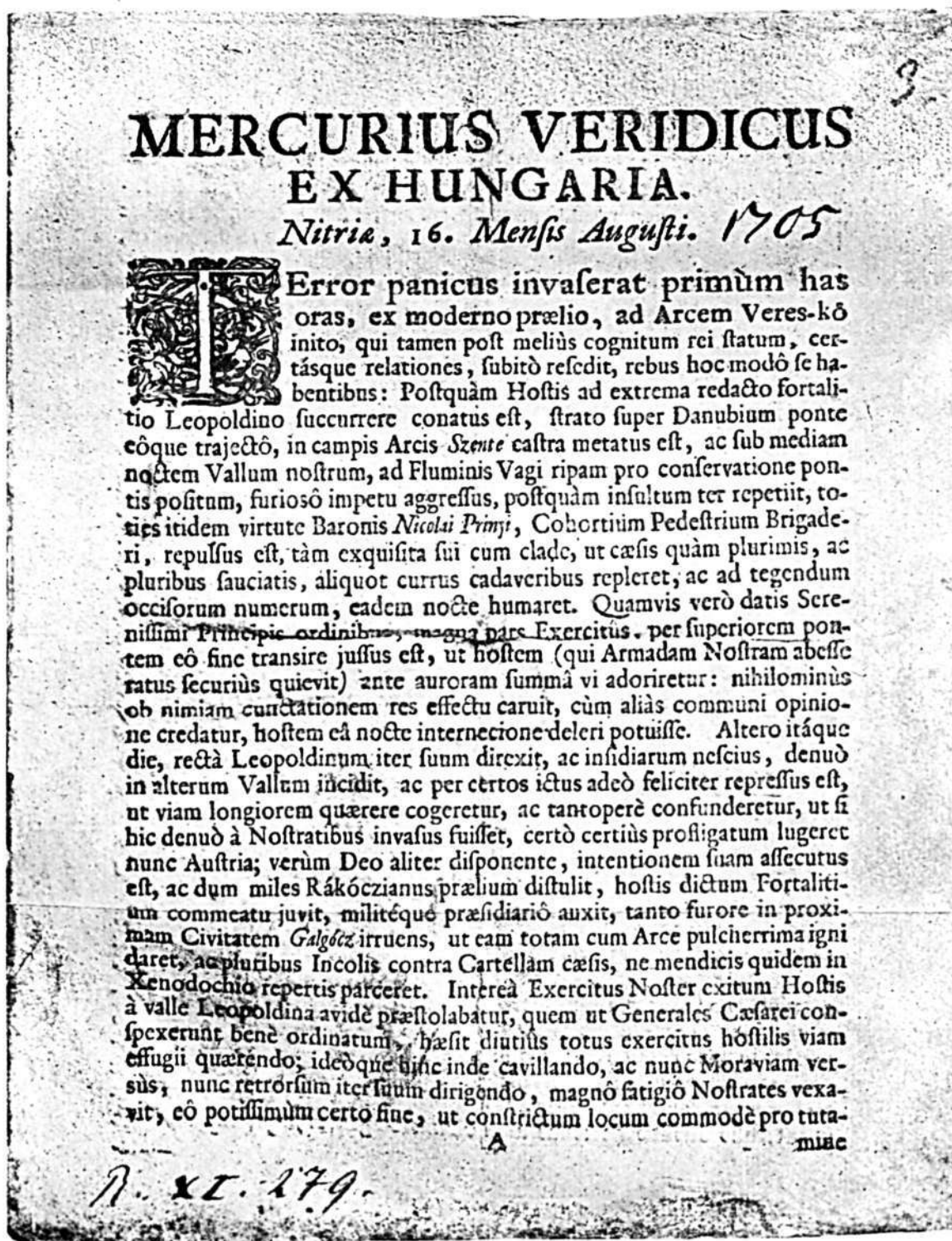

számozzák“. A belsőségeit különféle templomoknak osztják, a tetemet három lepedőbe varrják s „korpát“ tevén alája, végre koporsóba zárják... Az ifjú király azonnal „Venczen“-be (Vincennes) költözik az új udvarral s mint Régens az orleánsi herceg veszi át Franciaország kormányzását.

Nagy ez a változás és Rákóczi, miután megdöbbenve állott volna királyi barátja koporsójánál, levonja az új helyzetből a következményeket. Massillon híres halotti beszéde tán őt rázkódtatja meg legjobban, megundorodik a kétszínű udvarnokok mosolygó ábrázatától s bármennyire biztosítja is őt a Régens a jóakaratóról, visszavonul az udvartól, hogy még kizárólagosabban vallási gyakorlatainak éljen. E mély lélek régóta érzi már a hitbuzgó elmélkedések szükségességét... Már 1714 augusztus 14-én, mikor Bourbon hercegekkel kiránduláson van a fontainebleau-i erdőben, elszakad a társaságtól, hogy a szomszéd karmeliták templomában hosszasan ájtatoskodjék. A fenségek mosolyognak, de Rákóczi így szól: „ha önök a halandó király előtt térdre borulhatnak, mért ne boruljak én le a halhatatlan Isten előtt?“... Később vadászatok közben mind gyakrabban betér a saint-germain-i berek augustinus barátaihoz. Egyre jobban érzi ő e rokkó világ „Vanitatum Vanitását“, s egy napon végre közvetlenül a Napkirály marlyi vadászata előtt megszökik az udvartól a grosboisi kamaldúliak rendházába. XIV. Lajosnak feltűnik távolléte, faggatja őt, de aztán elérti s méltányolja szándékát. Utóbb — Király Ádám szerint 1715 május 31-én — itt „Groboa“-ban vesz házat a fejedelem a kolostor közelében. S a Napkirály

halála után ez a kis lak lesz az ő remeteségévé. Itt fogja elkezdni latin emlékiratait két év múlva s addig is a legszigorúbb böjtök közepe szerzetes módra itt ájtatoskodik „éjjel és nappal“ a többiekkel. Saint-Simon szerint „többet feleje se néz Párisnak s Dangeaun, Tessé marsallon és Toulouse grófon kívül alig érintkezik többet valakivel. A királyt (XV. Lajost) s a Régenst csak nagyritkán látogatja meg, tisztán köteles ildomosságból. Különben sok jót tesz, sokat foglalkozik a nemzetközi politikával s mindig jól van értesülve Erdély és Magyarország ügyei felől. Ragsky igaz szívvel vonult a magányba, jámbor bűnbánó ő, ki immár a remete egyedüllétében leli minden örömét. Nem keresi ő se a mulatságot, se a ledér vigaságot...“

Íme, Saint-Simon e soraival a versaillesi kuruc farsang hamvazó szerdájához érünk. Szegény nagy Bújdoso!... a változott viszonyok közepette egyre jobban érzi ő helyzetének visszasságát a francia udvarnál, nincs nyugta többé s megköszönve a kegyelemkenyeret, immár készebb a száműzöttek vándorbotja után nyúlni. Kamaldúli cellája magányából látja ő a messze magyar hon felett az új fellegeket: megszegve a karloviczi

Hasonmás a „Mercurius veridicus“ című újság 1705 aug. 16. számának első lapjáról
Eredetije a porosz kir. állami titkos levéltárban

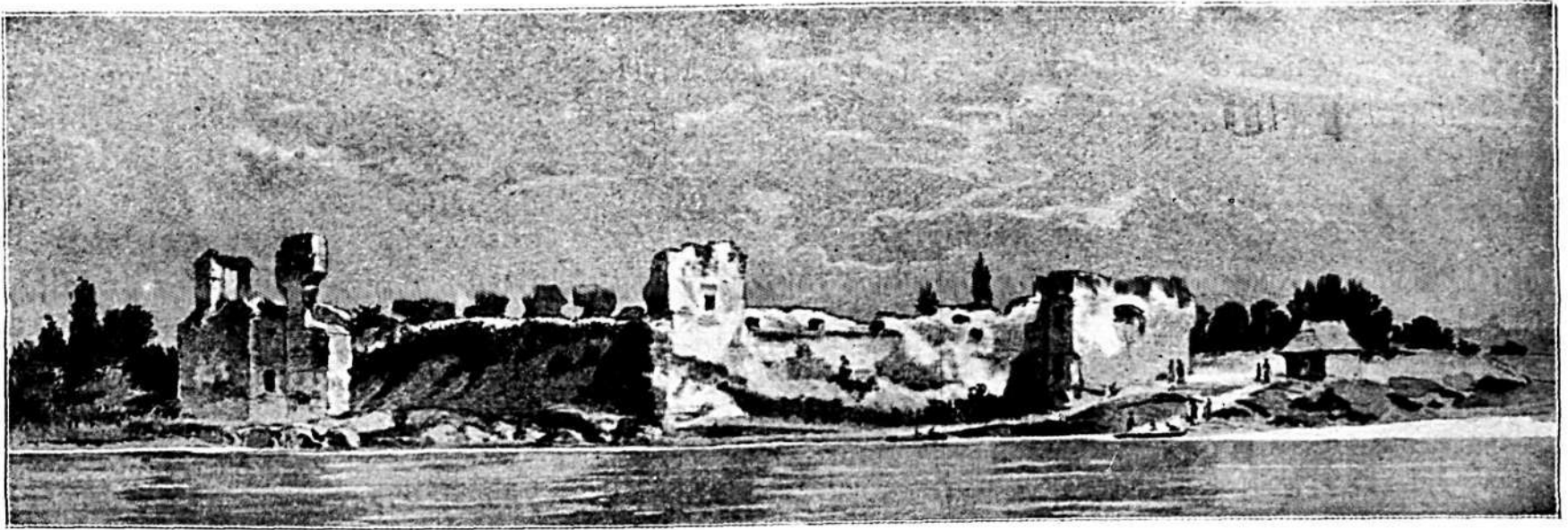
béke, dörög megint az ágyú Pétervárad és Temesvár körül. A lengyel földre elmenekült emigránsok, Bercsényi, Forgách, Esterházy azt üzenik, lehetne a törökkel valamit kezdeni, III. Achmed pedig azt írja neki: „úgy siess hozzám, mintha repülnél. . . .“ És Grosbois medítáló szerzetesében lassanként felébred a katona, a szabadsághős, a régi rendületlen kuruc vezér. A franciák álmélkodva nézik készülődéseit: itt a francia líliomok árnyában védetten maradhat, minek hagyja itt a van-t, minek keresi újra a nincsen-t. . . .? A Régens ismételten biztosítja őt barátságáról, de Rákóczi lelke már a messze török határon van, régi kardjával új hadak élén látja magát. Búcsúzik, indul délre, a Provánsz felé. Jó Király Ádám, kíséred-e még Felséges Uradat? Neked is elég volt a száműzetés kenyereiből, úgy-e? Megkaptad „az grátiádat“ a Császártól, hát jámboran hazamész; csak a fejedelmet nem tartóztatja semmi, halad ő tragikus csillaga után. Útközben pár aljas osztrák kém gyílokkal környékezi őt, de végre is Marseilleba ér. És 1717 szeptember 15-én az „Ange Gabriel“ fedélzetére száll.

A versaillesi barátok búsan néznek utána. A fejedelem maga is elégedetlen, „balsorsát sejtve“ komoran áll a felvonódó vitorlák alatt s fájdalommal vesz búcsút a francia partoktól. És mialatt a hajó a Márvány-tenger felé halad, olykor irogat még Dangeaunak, Tessének és a hű Toulouse grófnak. Aztán elhallgat. . . . Majd ha belátja a török ígéreték hiú voltát, egyszer, utolszor még a Régenshez fordul. Visszamenne francia földre. . . . de akkor már késő! A francia kormány kitérőleg felel s Rákóczi keserűen gondolja el: „nincs a keresztyén Európában többet menhely az osztrák kormány üldözései elől!“ Viszi őt végzete Rodostó felé. Innen az élő halál messze révéből bizonyára gyakran gondol ő a versaillesi szép napokra s vele együtt a párisi kurucok is tán megsíratják azt a csillogó rokokó farsangot. Aztán csak tovább hallgatják a török tenger bús mormolását. . . .

PEKÁR GYULA.

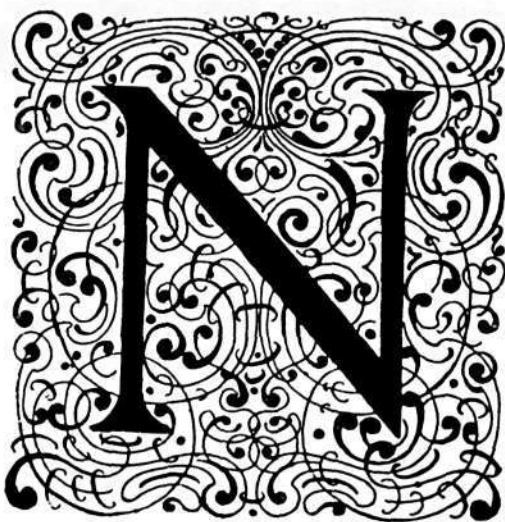
Marton Alajos tulajdona Holló Barnabás műve
Kuruc vitéz

Az onódi vár romjai

Cserna Károly rajza

Rákóczi végnapjai.

Nemes rodostói bújdosóink történeténél kevés meghatóbb epizódja van a világtörténelemnek. Valóban megható ebben minden: a fenséges tragikai motívumokkal teljes lemondás, a szerencsétlen sorsú bújdosók egymáshoz való ragaszkodása és minden reménységüknek meghiúsulása. Rákóczi alakja talán még nagyszerűbben emelkedik ki ez utolsó epizódból, mint a csaták viharai közül; nagy lelkére vall a sorsában való megnyugvás, a súlyos keresztnek békességes hordozása. Ennél csak az a ragaszkodás nagyszerűbb, amelylyel hívei panaszkodás nélkül, szeretettel osztoztak sorsában.

Mikor Achmet szultán háborúságba keveredett III. Károlylyal s azzal kecsegtette a bújdosó fejedelmet, hogy török sereg élére állítja s módot ad neki Erdély visszafoglalására: a bújdosókban ismét megfogant a remény s bizni kezdtek abban, hogy vége szakad immár sok hányódásuknak.

Reménységük hamarosan széteszlott; a szultán csak azért biztatta Rákóczit, hogy megrettentse általa III. Károlyt s előnyösebb békét köthessen. A bújdosók elhagyták a francia földet s mintegy negyvenen 1717 október 10-ikén érkeztek meg Gallipoliba. Innen Adrinápolyba kerültek, ahol Khail basa nagyvezér fényes fogadtatásban részesítette a bújdosó fejedelmet és híveit. Nemsokára megkötötték a passzaroviczi békét s a bújdosókat Ausztria kívánságára beljebb internálták s elébb Bujdekerben, majd Jenikőben, Berjkoszban s végre Rodostóban — török nevén Tekirdajban — telepítették meg őket.

Ruméliának a Márvány-tenger partján fekvő e természeti szépségekben gazdag városában telepedtek meg a bújdosók; a szultán egész utcát adatott számukra eleségtermő földekkel egyetemben. A bújdosó fejedelem visszavágyott innen Franciaországba, de a diplomácia megakadályozta ebben. Ott kellett maradnia Rodostóban s hősies lélekkel nyugodott bele sorsába. Hívei között voltak a többi közt a nagy Bercsényi Miklós nejével együtt, gróf Forgács Simon, gróf Esterházy Antal, a Pápayak, Jávorka ezredes, báró Zay Zsigmond, udvarmestere Sibrik Miklós s a hű Mikes Kelemen. Ez utóbbi valóban egész életét a fejedelemnek szentelte s ő a leghivebb krónikása a rodostói szomorú napoknak.

Zágonban született 1690-ban s tizenhét esztendősen került a fejedelem udvarába, mint udvari apród, vagy mint akkor mondották: belső inas. Mindvégig hűségesen követte ezután a fejedelmet minden örömeiben és bajaiban. „Én nekem — írja — soha semmi egyéb okom nem volt hazámat

elhagyni, hanem hogy nagyon szerettem az öreg fejedelmet“. Szeretetéből fakadt az a megnyugvás is, amelylyel negyven esztendőnél tovább viselte keserű sorsát. Huszonnégy esztendő volt, amikor urával együtt kibújdosott, elhagyva Erdélyt, ezt a „kedves tündérországot“, ahova haláláig visszavágyott. Mikor megkezdődött törökországi bújdosásuk, éles látással ismerte meg a helyzetet, mondván: „Ez csak komédia“. Nyomban kitalálta, hogy odavaló csábításuk nem szerzi meg számukra az elvesztett hazát: bújdosók maradnak halálukig. Keserű meggyőződése még jobban hozzáláncolta imádott fejedelméhez s ekkor fejlődött ki lelkében az a napsugaras megnyugvás, mely Rodostóban írt Törökországi levelein előmlik. Eleinte még dévajkodik is keserű sorsában. „Látja ked — írja egyik levelében — hogy Ázsiából irok kednek . . . Minket úgy tekintsen ked, mint ázsiai magyarokat! . . . Micsoda szép állapot az: tegnap ebédet Ázsiában ettem, vacsorát pedig Európában — ide pedig nem a levegőégben hoztak, hanem a vizen“. Száműzetéseinek magánosságában alakult ki bájos írói egyénisége, melybe már beleolvadtak a külföldi hatások is, de anélkül, hogy magyar jellegét alapjában megváltoztatták volna. Még nem derült ki, hogy konstantinápolyi nénje, akihez leveleit írta: valóban élő alak volt-e? A kutatás eddig azt tette valószínűvé, hogy ez a néne csak képzelt alak volt s Mikes a franciáktól tanult eszközökkel volta-

Rodostó

Látkép a magyarok telkéről

képen egységes irodalmi művet akart alkotni levélformában. Ez is jellemzi írói öntudatosságát; műve ez által még becsesebbé és művésziesebbé válik. Mikor a bújdosók krónikáját megírja, magát sohasem igyekszik előtérbe állítani s még szerelmét is csak vázlatosan érinti. Szerelmes volt Rákóczi fővadászának leányába, Bercsényiné társalkodónőjébe: Kőszegi Zsuzsannába, akinek, — írja —, „fösvényen osztogatták a szépséget, de rendes, tisztességes személy és tiszta jóság“. Kőszegi Zsuzsannát neje halála után feleségül vette Bercsényi. Mikes keserű humorral jegyzi meg egyik levelében: „Bercsényi úr nem annyira szűkségből házasodott meg, mint azért, mert vagyon módja benne. Mert üsmerek én olyat, ked is üsméri, akinek nagyobb szüksége volna a házasságra, mint Bercsényi úrnak, de non habet pecuniam (nincs pénze)“ Kőszegi Zsuzsanna özvegyiségre jutott, de ezután sem lett Mikes Kelemenné, mert alkalmasint nem akarta feláldozni érte a grófi címet. Elköltözött Rodostóból Lengyelországba s Mikes nem is találkozott vele többet. A szegény Kelemen mester beletörődött sorsába s szerette urának áldozta egész életét.

Leveleiből megkapó módon tűnik ki, hogyan élt a bújdosó fejedelem Rodostóban. „A' való — írja — hogy egy klastromban sincsen nagyobb rendtartás, mint a fejedelem házábanál. Ezek pedig azok a rendtartások: Reggel hatodfél órakor a dobot megütik, akkor a cselédeknek fel kell kelni és készen

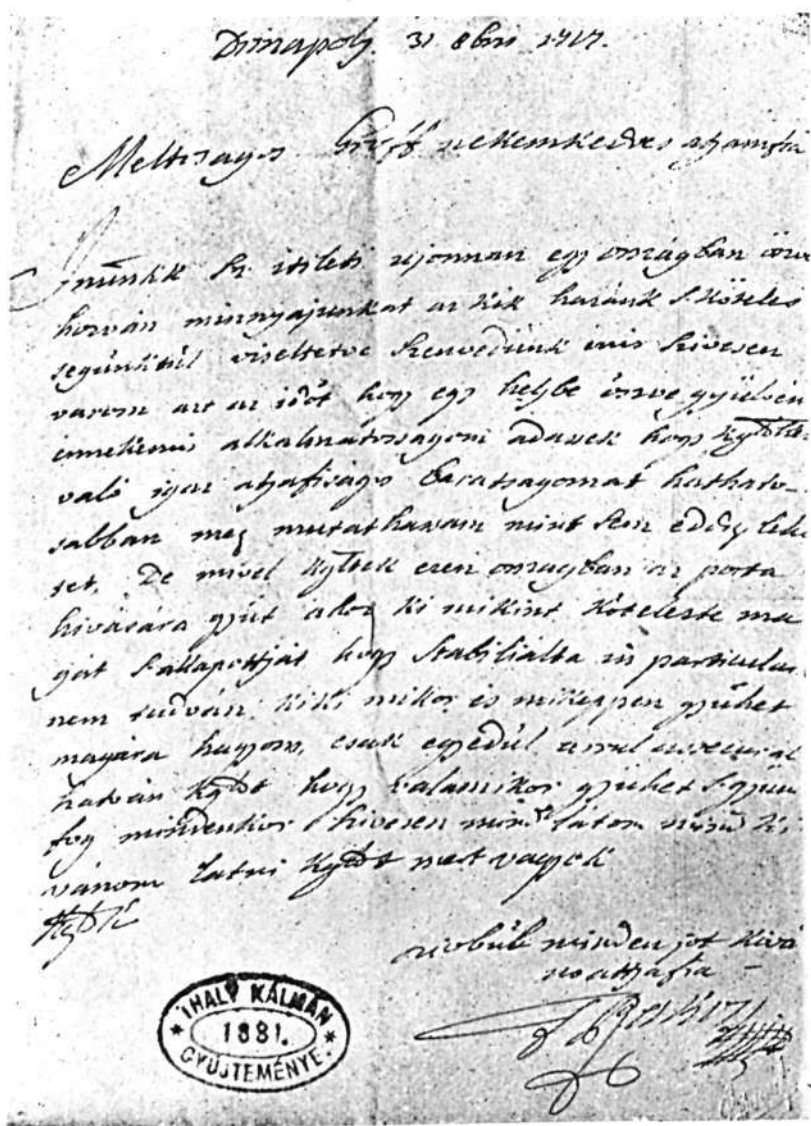

Házhozott hamvainak temetési helye

A kassai székesegyház

II. Rákóczi Ferenc sírboltjának helye

kell lenni hat órára. Hat órákor dobolnak és akkor a fejedelem felöltözik, azután a kápolnába megyen és misét hallgat. Mise után az ebédlőházba megyünk, ott kávét iszunk és dohányozunk. Amikor az óra háromfertály nyolcra, akkor elsőt dobolnak misére, nyolc órákor másodikat és egy kis idő múlva harmadikat dobolnak. Akkor a fejedelem misére megyen, mise után a maga házába megyen és kiki oda megyen, ahova tetszik. Tizenegyedfél órákor megütik a dobot ebédre és tizenkét órákor asztalhoz ülünk és törvényt teszünk a tyúkokra. Harmadfél órákor a fejedelem csak magánosan a kápolnába megyen és ott vagyon három óráig. Mikor az óra háromfertály ötre, akkor elsőt dobolnak estvéli imádságra, öt órákor másodikat és egy kevés idő múlva harmadikat. Akkor a fejedelem a kápolnába megyen és azután kiki eloszlik. Vacsorára hetedfél órákor dobolnak. A vacsora nem tartván sokáig, nyolc órákor a fejedelem levetkezik, de leggyakortább le nem fekszik még akkor és reggel ha szinte hat órákor öltözik is fel, de éjfél két órákor felkel. Azt pedig ne gondolja ked, hogy legkisebb változás is legyen mindezekben. Ha szinte a fejedelem beteg volna is, akkor is mind egyaránt folynak a rendek. Hatodfél

II. Rákóczi Ferencnek Drinapolyból írt levele

fiának, György hercegnek látogatása is. „Legnagyobb fogyatkozást azt találom benne, hogy magyarul nem tud — írja Mikes a hercegről. De nem az ő vétke. Németnek nevelték, akik csak a Miatyánkot sem engedték volna, hogy magyarul megtanulja. Vagyon ugyan egy kis anyai természet benne. De másként jöszivü.“

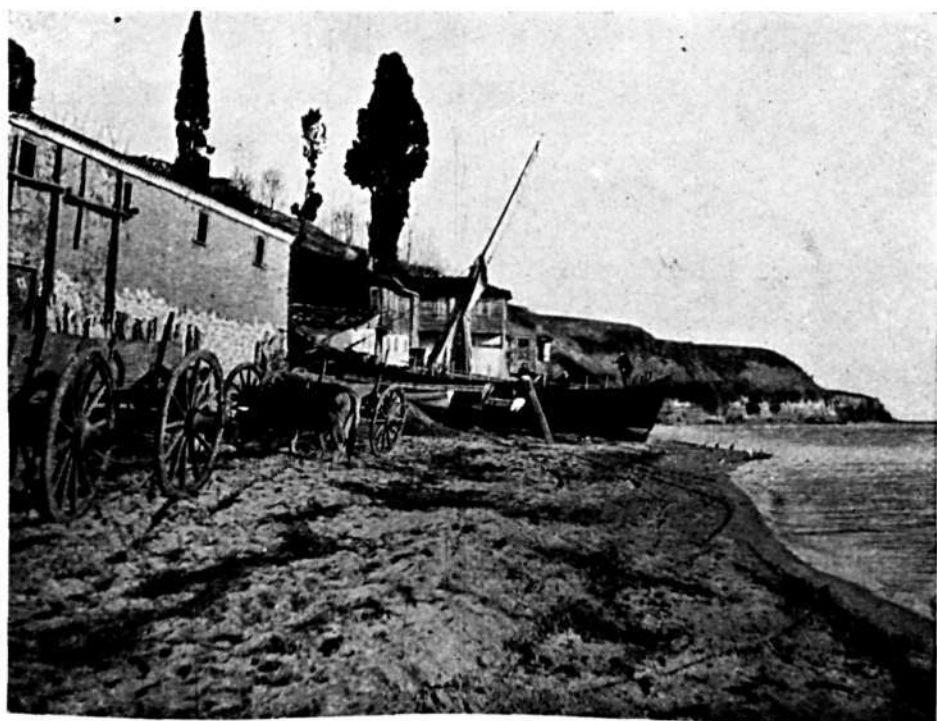
Ekkor már elveszítette nejét a fejedelem s csak a tőle távol élő fiaiban volt reménysége. Mikes 1722 április 16-ikán ezt írja: „A mi szomorúságunknak pedig az az oka, hogy tegnap vettük hírét a fejedelemasszonyunk halálának, aki is Párisban 18 Februarii halt meg 43 esztendő korában. A való, hogy a fejedelem szívesen bánja, de már egy nagy bútól megmenekedett, mert a fejedelemasszony állapotján mindig kellett búsulni. A való, hogy igen keveset laktanak együtt, de a kötelesség mindenkor szent volt és a gondviselésnek meg kellett lenni; noha a héjával a szegény fejedelemasszonynak nagy szomorúsággal és szegénységgel kellett életét tölteni.“ Rákócziban némi reményt keltett helyzetének változtatására a lengyel király halála után a francia-osztrák érdekek összeütközésétől várt európai helyzet. Meg is tette a lépéseket a maga érdekében, de már akkorra megtörtént a megegyezés a franciák

órákor felkelni nem kicsiny dolog, de el nem mulatom azért, hogy kedvét találjam és mindenkor jelen vagyok, mikor öltözik. A hivatalom is azt hozza magával, hogy vigyázzak a cselédekre. Ezek tehát a mi klastromunkbéli rendtartásaink. Ami pedig a mulatságot és az időtöltést illeti, a' sokféle és kiki a maga hajlandóságát követi. A fejedelem minden héten lóra ül kétszer és estig oda vadászunk, mert itt igen sok fogoly és nyúl vagyon; a veres fogoly több vagyon, mint a szürke. Mikor pedig vadászni nem megyen a fejedelem, akkor csak az írásban tölti az időt.“ A fejedelem ezenkívül palotáinak művészies csinosításában és berendezésében lelte nagy kedvét. Ma is látható még ebédlőtermének maradványaiban az a művészzi izlés, amely annyira jellemezte az ő finom lelkét. Maga is kedvvel fűrt és faragott szórakozás végett. Mikes írja róla: „Ebédig az olvasásban és írásban tölti az időt, ebéd után pedig, aki látná, azt mondhatná, hogy valamely mesterember: vagy fűrt vagy farag vagy az esztergában dolgozik. És az ő gyönyörű szakála sokszor tele forgácscsal, hogy maga is neveti magát. És úgy izzad, mintha munkája után kellene enni kenyerét. Ötet minden csodálja, ő pedig neveti az olyat, aki azon panaszkodik, hogy elunja magát.“ Pedig unalmas, egyhangú volt a bújdosók élete; csak néha zavarta meg nyugalmaikat valami esemény: a kolera pusztítása, nagy Bercsenyi Miklós, meg egyik-másik bújdosótársuk halála. Nagy esemény volt a bújdosók életében a fejedelem ifjabb

és az osztrákok között. Most már nem volt többé mit remélnie s férfias megadással türte sorsát haláláig. Mikes 1735 április 8-ikán irt remek levelében így beszéli el a rodostói bújdosók legnagyobb csapását: „Amitől tartottunk, abban már benne vagyunk. Az Isten árvaságra téve bennünket és kivevé ma közülünk a mi édes urunkat és atyánkat, három óra után reggel. Ma Nagypéntek lévén, mind a mennyei, mind a földi atyáinknak halálokat kell siratnunk. Az Isten mára halasztotta halálát urunknak, azért, hogy megszentelje halálának áldozatját annak érdemével, aki ma megholt érettünk. A micsoda életet élt és a micsoda halála volt, hiszem, hogy megmondották neki: „Ma velem lesz a paradicsomban“. Hullassuk bőséggel könnyeinket, mert a keserűségnek ködje valósággal reánk szállott. De ne azt a jó atyánkat sírassuk, mert őtet az Isten annyi szenvedései után a mennyei lakodalomba vitte, ahol a gyönyörűségnek és az örömeinek poharából itatja, hanem mi magunkat sírassuk, kik nagy árvaságra jutottunk. Ki sem lehet mondani, micsoda nagy sírás és keserűség vagyon itt mi közöttünk, még csak a legalábbvalón is. Itéld el, ha lehet, micsoda állapotban írom ezt a levelet. De mivel tudom, hogy örömet kívánnád tudni, mint esett szegénynek halála, mind ténnyel, mind könnyhullatásaimmal leírom, ha szinte az által megszorítom is keserűségemet. — Úgy tetszik, hogy az utolsó levelemet az elmúlt holnapnak 25-ik napján írtam vala. Azután szegény mind nagy bágyadtságokat érzett. Igen keveset, de másként mindent a szokás szerint vitt végbe. Abban a gyengeségiben is az esztergában dolgozott első ápriliséig. Az nap pedig a hideg erősen jött reá és annál inkább meggyengítette. Másnap jobbacskán volt. Virágvasárnap a gyengeség miatt nem mehetett a templomba, hanem a közel való házból hallgatta a misét. A mise után amely pap oda vitte neki a szentelt ágot, térden állva vette el kezéből, mondván, hogy talán több ágot nem fog venni. Hetfőn jobbacskán volt, kedden hasonlóképen, még a dohányt is megkívánta és dohányozott. De azt csodálta mindenikünk benne, hogy ő semmit halála órájáig a háznál való rendben el nem mulatott, se meg nem engedte, hogy ő érte valamit elmulassanak. Mindennap szokott órában felöltözött, ebédelt és lefeküdt. Noha alig volt el, de mégis úgy megtartotta a rendet, mint egészséges korában. Szerdán délután nagyobb gyengeségben esett és csak mindenkor alutt. Egy-néhányszor kérdeztem, hogy mint vagyon? csak azt felelte: „Én jól vagyok, semmi fájdalmat nem érzek“. Csütörtökön, igen közel lévén utolsó végéhez, elnehezédék és az Urat magához vette nagy

A zágoni Mikes-ház kiásott alapzata az emlékoszloppal

A rodostói tengerpart

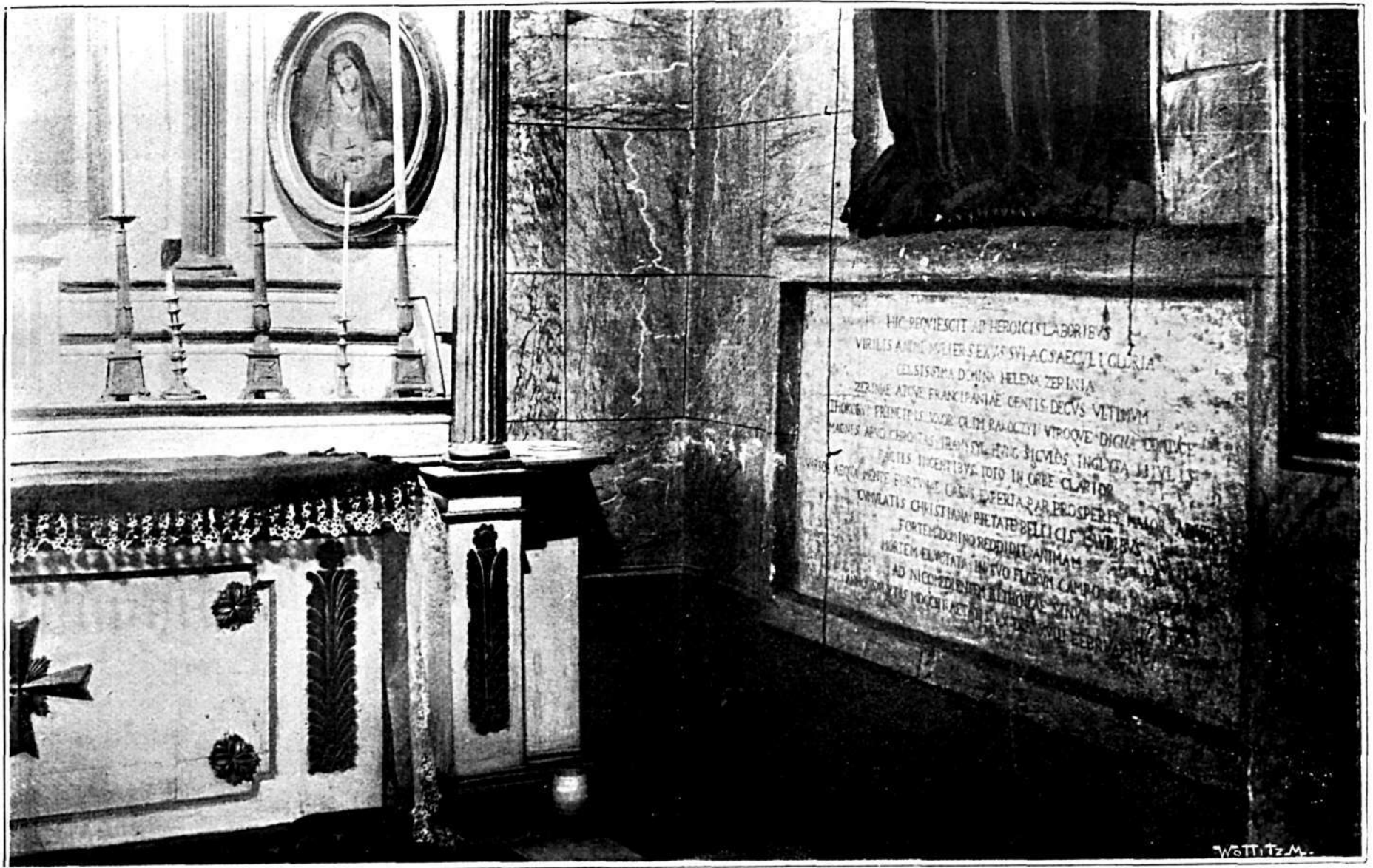
buzgósággal. Estve a lefekvésnek ideje lévén, kétfelől a karját tartották: de maga ment a hálójába. A szavát igen nehéz volt már megérteni. Tizenkét óra felé éjszaka mindnyájan mellette voltunk. A pap kérte tőle, ha akarja-e felvenni az utolsó kenetet? Intette szegény, hogy akarja. Annak vége lévén, a pap szép intéseket és vigasztalásokat mondván neki, nem felelhetett reája, noha vettük észre, hogy eszén van — azt láttuk, hogy az intéskor a szemeiből könnyhullatások folytának. Végére szegény ma három óra után reggel, az Istennek adván lelkét, elaluvék — mivel úgy holt meg, mint egy gyermek. Szüntelen reá néztünk, de mégis csak azon vettük észre átalmenettelit, amidőn a szemei felnyitak. Ő szegény árvaságra hagyta bennünket ezen az idegen földön. Itt irtóztató sírás-rívás vagyon közöttünk. Az Isten vigasztaljon meg

míneket.“ Megrendítő leírás ez. A következő levelében ezt írja Mikes: „Itt, édes néném könyhullatással esszük kenyerünket, és olyanok vagyunk, mint a nyáj pásztor nélkül. Másnap a szegénynek a testamentomát felnyitották és elolvashattuk. Mindenik cselédinek hagyott. Én nekem útezer német forintot, Sibrik uramnak annyit. De mindenikünknek azt a pénzt Franciaországban kellene felvennünk — mikor vesszük fel, Isten tudja! A vezérnek szóló leveleit is elküldöttük, melyben kéri szegény, hogy bennünket el ne hagyjon. A testet másnap felbontottuk és az aprólékját egy ládába tevén a görög templomban eltemettük. A testet pedig a borbélyok füvekkel bécsínálták, mert még nem tudjuk, mikor vihetjük Constantinápolyba. A borbélyok szerint nem kell csodálni halálát, mert a gyomra és vére tele volt

II. Rákóczi Ferenc sírja a konstantinápolyi St. Benoit templomban

sárral. Az egész testit elborította volt a sár. Az agya veleje egészséges volt, de annyi volt, mint két embernek szokott lenni — esze is volt annyi, mint 12-nek. A szívét Franciaországba hadta, hogy küldjük. A testet husvét után egy nagy palotán kinyújtóztattuk, ahol isteni szolgálat volt harmadnapig. Minden féle embernek szabad volt a testet meglátni. Harminc török is volt egyszersmind, aki látta és akik jól üsmerték szegényt, de még is nem hiszik, hogy meghalt, hanem azt hirdetik, hogy titkon elment, és mi mást öltöztettünk fel valakit helyében. Bár igazat mondanának! Tegnap este az Isten-szolgálat után a testet koporsóba zártuk és egy kis házba tettük, ahol leszen mindaddig, míg szabadság nem lesz, hogy Constantinápolyba vihessük.“ Július 18-ikán ezt írja Mikes a temetésről: „A porta meg-

Zrinyi Ilona sírja a konstantinápolyi St. Benoit templomban

engedvén, hogy titkon a szegény urunk testét Constantinapolyba vihessük, egy nagy ládát csináltatván, a koporsót belé zárattam, hajóra tettem és egynéhány magammal 4-ikén megindultam, 6-ikán Constantinapolyba érkezvén, a ládát, kiből a koporsó volt a jezsuitákhoz küldöttem. A koporsót kivevén belőle, felnyitották, hogy a testet megláthassák. Sirt pedig azon a helyen ástak, ahova temették volt urunk anyját. Akinek is csak a koponyáját találták meg, és aztot a fia koporsójába bezárták és együtt eltemették.“ A klastrom és a templom, ahol Rákóczi hamvai nyugosznak, ma — mint tudjuk — a francia bencéseké.

Rákóczi halála után továbbra is gondoskodott a szultán a bújdosókról. De ismét fel akarta őket használni az osztrák rémitésére; Törökországba hívta Rákóczi idősebb fiát, Józsefet s teatralis módon Erdély határáig küldötte kis magyar csapatával. A kalandos expedíció kudarca után Rákóczi József Csernavodán 1738-ban meghalt s a bújdosók ismét visszatértek Rodostóba. Rákóczi József egyetlen gyermeke volt: Sarolta. Az utolsó Rákóczi s mint apáca halt meg 1780 július 3-ikán a párisi Visitation de St.-Marie-kolostorban. Mikes a többi közt így jellemzi Rákóczi Józsefet: „Most suhajtjuk leginkább a mi megholt urunkat, mert szomorúan kell néznünk az atya és fia között való nagy különbséget. Igen messze esett az alma a fájától“.

A porta még egyszer fel akarta használni a maga érdekében a bújdosókat s a tervezett újabb magyarországi expedíció érdekében Bukarestbe és Jassyba küldötte Mikes a vajdákhoz. A szegény bújdosó megláthatta ekkor hazájának legalább a „köpönyegét“, az erdélyi havasokat. Miután visszatért Rodostóba, nem hagyta el többé Törökországot. Hazájából száműzték s hiábavaló volt minden esdeklése a kegyelemért. Ura halála után még huszonhét esztendeig élt Rodostóban s egymásután haltak el mellőle a Rákóczival kibújdosott magyarok. Emlékeinek élt csak s megható az a visszaemlékezés, amit levelei között Rákócziról ír: „Sokszor jut eszembe szegény urunk jövendölése, mert egyszer a többi között a vásárlásról való számadást hogy oda adtam neki (mert én vásároltattam, ami a köntösehez és a házbeli eszközökhöz kivántatott, a fizetömester, aki vásároltatta parancsolatomból, nekem számot

adott, én pedig azt a számadást megmutattam a fejedelemnek), de azt jó tudni előre, hogy szegénynek olyan természete volt, hogy a számadásban nem nézte, hogy miért adtanak harminc vagy negyven tallért, hanem tíz vagy tizenkét poltura érő portékát olcsón vettek-e vagy drágán — az olyan apró állapotban mindenkor gáncsot talált — a számadásban tehát egynehány poltura érő portékán megakad a szeme és kezdi mintegy nehezteléssel, hogy drágán fizették, nem kellett volna úgy venni. Én azon szokásom ellen felindultam, mert nekem úgy tetszett, mintha bennem kételkedett volna és mondtam mint goromba, ha bennem kételkedik, parancsolja másnak, aki vásároltasson. Erre szegény semmit nem felel, csak kezembe adja a számadást és elfordul tőlem érdemem szerint. Ezzel én is kimegyek. Másnap semmit sem szól hozzám, én pedig csak várom, hogy szóljon. Még másnap, akkor sem szól semmit is — a már nekem nehéz volt, mert megismertem ostoba cselekedetemet. Harmadnapján már nem tűrhettem, bémegyek utána az íróházba, ott eleibe borulok és könnyes szemmel csókoltam kezét és kértem bocsánatot. Erre az a ritka nagy ember megölel és mondja: „Megbocsátok. Sokszor eszedbe jutok én neked, ha meghalok, sokszor megemlegetsz engemet, de akkor késő lesz“. „Ha akkor sirva hallgattam e szót, most könnyes szemmel jutnak eszembe. Be is teljesedtek.“ A szegény bújdosó végre egészen magára maradt, régi társai mind elköltöztek urok után. 1762-ben vége szakadt az ő szomorú életének is. Még halálában is üldözte sorsa, mert pora elvegyült a rodostói temetőben és nem kerülhet haza szerette uráival együtt hazája földjébe.

LONDESZ ELEK.

Rodostó

Rákóczi ebédlőházának helye

Asszonyokról.

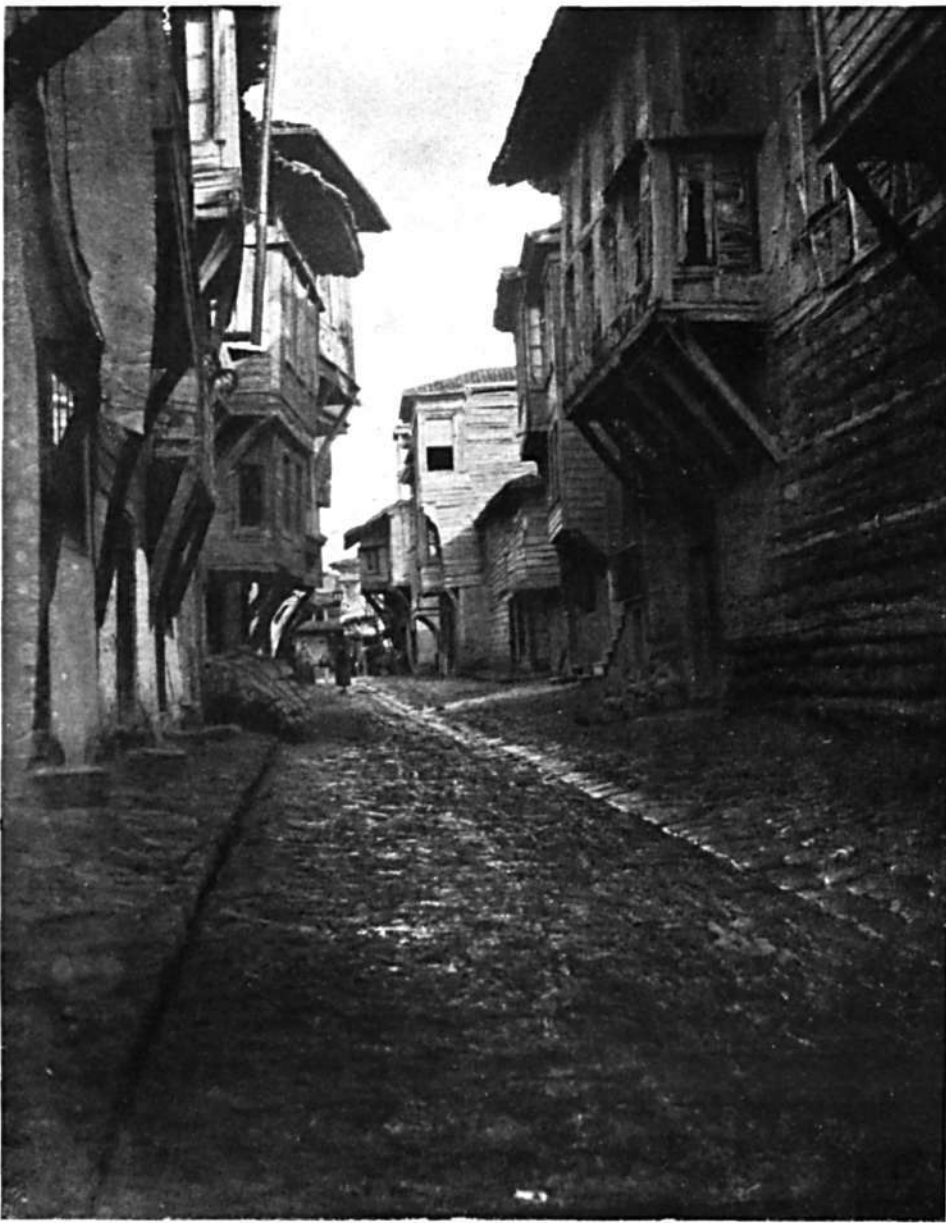

KESAVELY

íres, nevezetes asszonyok és férfiak, akik itt szerepelnek, majdnem kétszáz esztendő óta odalenn fekszenek a föld alatt; kezük összefonva, köntösük elporladva, hajdani szépségükből nem maradt meg semmi — csak emlékezetük. A kósza szél merengve jár a dohos sírboltokban és a halottak koporsóikban a csendes éjfélen megmozdulnak, felébrednek. Szép asszonyok sétálnak az egykori Rákóczi-várak rombadölt bástyáin, míg a boltozatos folyosókon kuruc vitézek csörgetik a kardjukat. Nem olyan régen éltek még, hogy teljesen elfelejtette volna őket a nép, akinek emlékezete biztosabb és jobb a történetírók okmányainál. Kétszáz esztendő az emberi életben rengeteg idő, de a legendáknál semmi. Híp, hop! A mesebeli varázscsizmát húzza fel a nép fantáziája, ha a legendákra gondol. Mátyás király mintha csak nemrégiben járt volna közöttünk, Rákóczi fejedelem lobogóit pedig tán még tegnap is erre felé lobogtatta a szél, a stresnyói országúton. A felvidéken, ahol a hegyek ormáról a bástyák, várfalak messze tájakra bámulnak lőrésikkel és üres ablakaikkal, lépten-nyomon találkozunk a fejedelem emlékével. Nagy fák állanak a kis falvakban, ahol üldögegni szeretett; a patakok tükreben a holdas éjjeleken olyan arcokat láthatni, amely arcok már régen elporladtak; a városokban mindenütt akad egy megbarnult falú, ócska ház, amely házban egykor, kétszáz esztendő előtt, valamely nevezetes személyiség lakott vagy ebédelt. A kuruc világ az ő legendáival, félig igaz, félig álmodott eseményeivel, vitézeivel és asszonyaival hasonlatos egy mesebeli aranybányához, amely bánya még sok száz esztendőig látja el drágasággal a magyarság fantáziáját. A férfiak vitézebbek voltak, az asszonyok szebbek voltak, a szerelmek igazabbak voltak: a legendák kódén át egy egész magyar mítosz vonul fel előttünk, ha kétszáz esztendővel visszafelé megyünk az időben.

Valóban olyan legendás volt-e az a kor, hogy eseményeit, történeteit, szerelmeit csupán mesék és regék alakjában értheti meg a mai magyar? Ha az idők forgása, a nemzet lángolása, a szabadság szeretete nagygyá és hőökké tette is a férfiakat, az asszonyok akkor is megmaradtak asszonyoknak. Az asszonyok, — valamint a szép tavasz — mindig egyformák voltak. Évezredek multak el a világ felett: a férfi volt tudós, gyáva, hős, nagyszerű, amint az idő és az időben felmerült eszmék diktálták, de az asszonyok minden időben egyformák voltak. Az asszony sohasem változott, mert az alaptermészete ugyanaz maradt. A Rákóczi-kor asszonyai, amint itt sorban ellebegnek előttem, épen olyan asszonyok, mint azok, akiket ma ismerünk, látunk..... Azaz, hogy talán mégse egészen olyanok, hisz kétszáz esztendő pora vonja be az alakjukat. Kétszáz esztendő pedig nagyon sok az asszonyok életében.

Vagy nagyon rútak lesznek, vagy nagyon szépek. — Udvaroljunk kissé a holt asszonyoknak. Igaz, hogy mulatságosabb egy élő leányzó akármelyik középkori hercegnőnél, de hát nem mindig a realitás szempontjából kell felfogni a dolgokat.

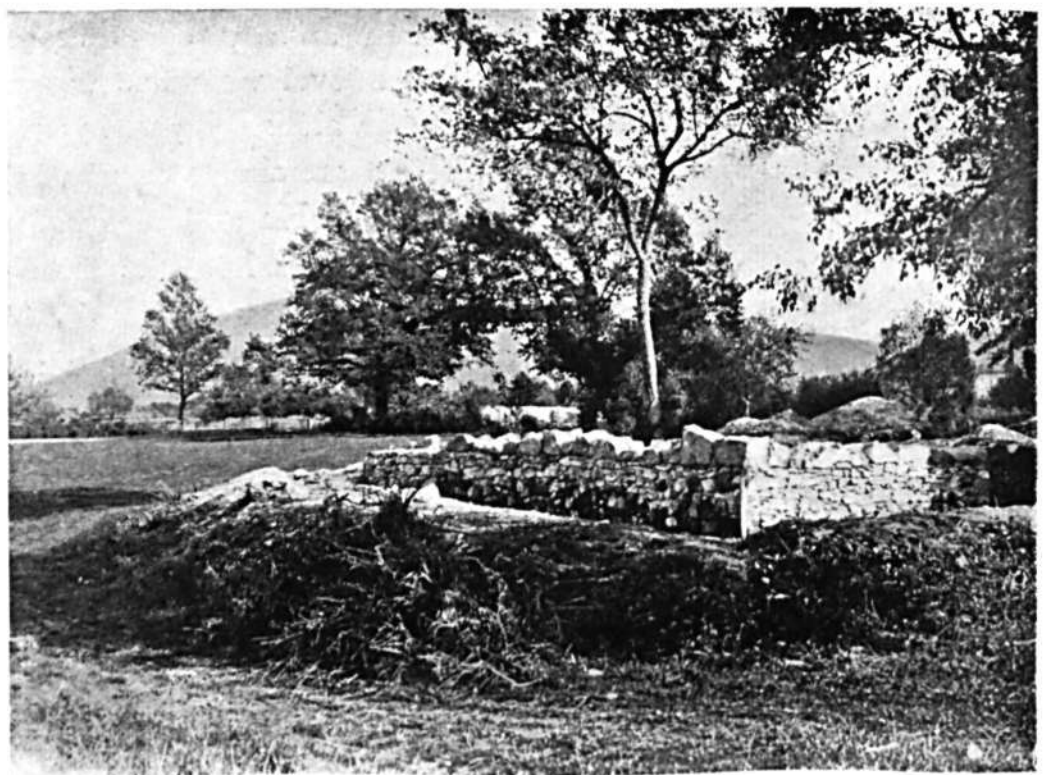
Rodostó Gr. Bercsényi Miklós háza és a magyarok utcája

virradatig, ropták a táncot a nyalka kuruc hadnagyok. A harcoló katonaság már abban az időben is jobban tetszett az asszonyoknak az egyhelyben élő, mozdulatlanságra kárhoztatott várnépségnél. A tunya hajdútiszték csak káromkodni tudtak. Hol is tanultak volna meg az asszonyok nyelven szólani, amikor esztendőszám csak a várfalakat bámulták. Bezzeg az Ocskay tisztjei értették a módját. Egyik nap a nyitrai asszonyoknak udvaroltak, hogy másnap már Beckón táncoljanak. Örökös multság, vidámság volt az életük; hogy néha-néha megkergették a labancokat, arról beszélni se tartották érdemesnek.

Ocskay László maga is nagy kedvelője volt az asszonyfélének, nem is egyhamar hagyja oda Detreköt, ha váratlanul a táborába nem érkezik báró Szunyogh Lászlóné született Esterházy Julianna grófnő. Budetín, ahol Szunyoghné az apósa kastélyában lakott, jókora futamodás Detrekötől, de a féltő, szerelmes asszonyi szívek már abban az időben is táviró útján tudták meg azt, ami őket érdekelt. Szunyoghné hamarosan felpakolt és ment Ocskay után Detrekőre. (Hallott már ő is az odavaló asszonyok szépségéről, erényéről, de talán, mert

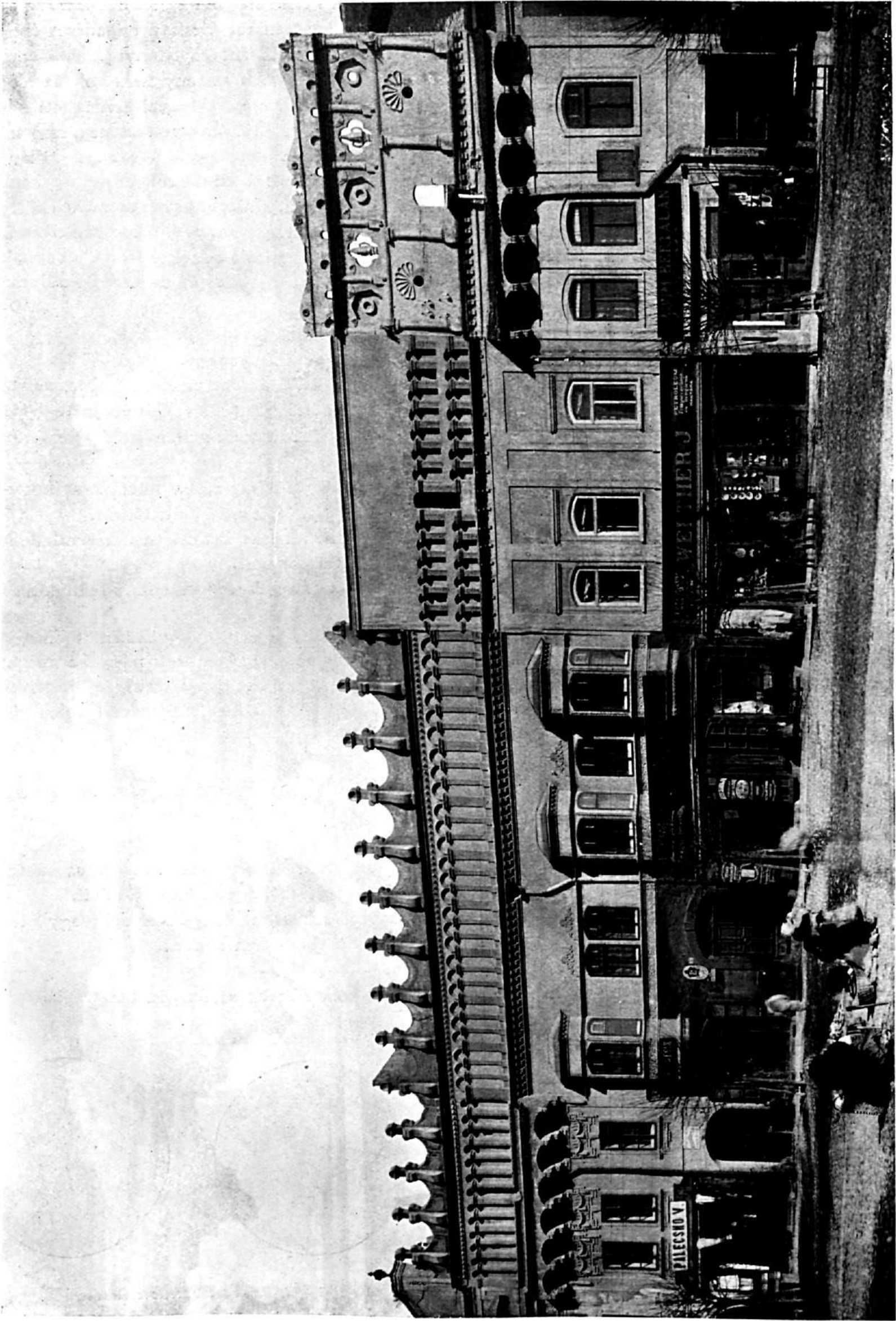
A nagyszombati jezsuiták levéltárában találódik egy érdekes okirat, amely a detrekői kuruc asszonyokról szól. A jámbor páter, aki feljegyezte a kuruc asszonyok dolgát, megjegyzi, hogy a detrekői asszonyok nemcsak a szépségükről, de az erényeikről is nevezetesek voltak. A felvidéknek sok úri asszonya keresett menedéket a várban, amíg a háború zajogása kizavarta őket otthonukból. A férfiak verekedtek mindenfelé, az asszonyok csendesen fontak, szöttek a megerősített várban. Labanc nem igen vetődött erre a tájra, még Thuróczy uram a várparancsnok is elment unalmában verekedni valamerre a hadaival. Minek őrizné a várat?

Pedig jó lett volna vigyázni a detrekői szép asszonyokra! Az asszony, különösen, ha szép is, unalmában mindjárt a szerelemre gondol. Az asszonyok pedig lassan-lassan unatkozni kezdtek. Amíg Stupovszky, a várparancsnok helyettese, a várőrző hajdúkkal a környéken kalandozott, az asszonyok elmerengve nézték a vár ablakaiból a lenn elterülő völgyet, síkot. Hogy ott már sohasem harsan meg a trombita? Legutoljára Ocskay uram járt erre. No volt is akkor hétországgra szóló multság! A mulatós brigadéros táborot ütött a vár alatt és táborában szívesen látta a detrekői asszonyokat. Fújták a síposok

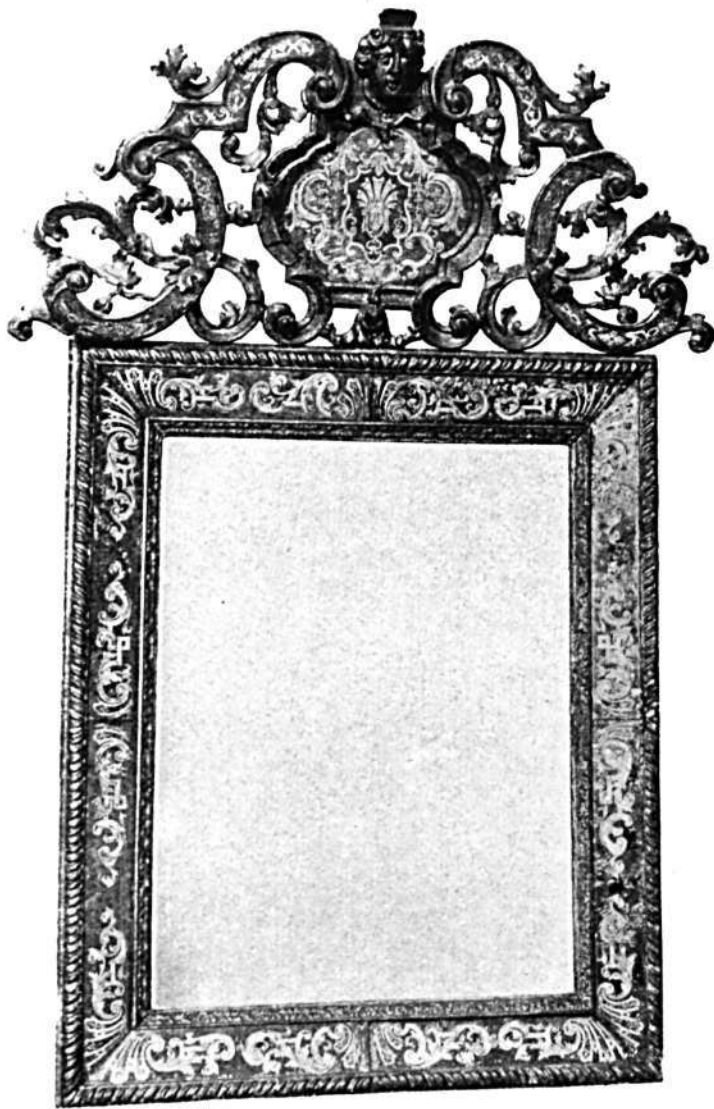

Zágony

A Mikes-ház kiasott romjai

Az eperjesi Rákóczi-kastélyok

Zrinyi Ilona tükre

asszony volt, az utóbbiban nem nagyon bizott.) A hintaja épen akkor gördült be Detrekőre, amikor Ocskay brigadéros épen a hajdútáncot járta Thuróczy ezredesnével. Szunyoghné, — a feljegyzések szerint szebb és rosszabb asszony nem volt az időtájt nála, — meghökkenve állott meg a fáklyával kivilágított udvar sarkában. Ocskaynak bortól, táncból piros volt az arca, meg talán attól is, hogy Thuróczynének meghasadt a ruha a vállán és onnan bódító fehérség szikrázott a köntösből.

Julianna barnapiros arcát, amelyből sötét szemei éjféli fényvel ragyogtak, elöntötte a harag pirja. A féltékenység elvakulttá tette és hirtelen odaugrott a táncoló párok közé. Ocskaynak a vállára csapott. A brigadéros megfordult és kedvetlenül mérte végig Juliannát.

— Azt hittem, Budetinban vagy, dörmögte.

— Jól hitted, sziszegte Szunyoghné.

De már nem Ocskayval törődött, hanem azzal az asszonnal, aki az ő szerelmesét elcsábította tőle. Gúnyosan végigmérte Thuróczynét. (Ábrándos szőke asszony volt, tejszínű arccal, rózsaszínű nyakkal.)

— Az ezredes úr megőrül majd, ha híret veszi, hogy az ő drága hitvese mily szépen járja a hajdúk táncát.

Az ezredesné halálsápadt lett. Tétovázva nézett a hatalmas asszonyra, aki gonoszul mosolygott.

Ocskay begombolta aranyhímes kabátját és lesímitotta felbomlott fürteit.

— Julianna! — szólt most kemény hangon. — Megtiltottam neked, hogy Budetint elhagyjad és te most mégis itt vagy! A felvidék tele van labanccal. Bizony nem eresztenek tovább, ha megkaphatnak. Nyomban megfordulsz és mégy vissza oda, ahonnan jöttél. Jávorka majd elkísér a vitézeivel.

Szunyoghné lesütötte a szemét. Remegni kezdett minden tagjában. Senki se ismert volna rá az előbbeni nőténytigrisre.

— Bocsáss meg, Ocskay, — rebegte.

A brigadéros, aki semmiért se haragudott úgy, mint azért, ha multságában megzavarták, elszántan lépett hozzá.

— Grófnő, most az egyszer helytelenül cselekedett.

Megfordult, hogy parancsot adjon a grófnő visszakisérésére, de Julianna se volt az az asszony, akivel könnyen el lehetett volna végezni az efféle dolgot. A brigadéros karjába kapaszkodott.

— Nem megyek vissza, Ocskay. Budetin unalmas és veszedelmes, az öreg Szunyogh vagy káromkodik vagy imádkozik, meghalok a nagy elhagyatottságban. Még barátném sincsen.

A brigadéros elnevette magát erre az állításra:

— Tudtommal, grófnőnek sohasem volt barátnője, mert nem hisz az asszonyok barátságában.

Julianna halkán beszélt:

— Igaz László, de Budetinban mégse maradok. Tudod, Heister generális kószál a környéken és az az utálatos vén ember már régen megfenyegette az apósomat, hogy fölperzsel mindnyájunkat — miattam. Azaz, hogy miattad László.

Ocskay gögösen nevetett:

— Heister uram jól elbujjon, ha azt nem akarja, hogy csizmát szabassak a bőréből.

Az asszony átkarolta a férfit.

— Te vagy Rákóczi villáma. Te vagy a tűz királya. Ki ne félne Téged? De én csak gyöngé asszony vagyok.

II. Rákóczi Ferenc forintosa

Engedd meg Ocskay, hogy itt maradhassak Detrekő várában addig, amíg te értem jössz. Innen nem mozdulok.

Ocskay nevetett:

— Ravasz vagy Julianna! Ravaszabb vagy minden asszonynál, akit eddig ismertem. Azt akarod, hogy én menjek már tovább a hadaimmal. Jól van. Hajnalban útrakél a dandár és te Detrekön maradsz.

Egy kacagányos, farkasbőr-kacagányos testőr-legénnyel nyomban előhívatta Stupovszkyt, a várparancsnokot. A lengyel — már akkor is voltak lengyelek Magyarországon, — épen Andrássy Pál urammal mérkőzött a lovagi teremben: boroskupák voltak a fegyverek.

Sarolta Amália hesseni hercegnő, II. Rákóczi Ferenc neje

— A grófnő itt marad Detrekön. Jól vigyázzon rá kegyelmed, hogy a haja szála se görbüljön meg. Nemsokára visszajövök.

Stupovszky kapitány mélyen meghajolt a kuruc vezér előtt, akinek szerencse-csillaga akkor ragyogott a legmagasabban.

— Parancsára, brigadéros uram.

A várban és a vár körül még sokáig folyt a kurucok mulatsága. De Ocskay többé nem vett részt a vad tivornyában. A szép Thuróczyné is hiába várta azon az éjszakán a daliás brigadérost. Az sátorába vonult és odarendelte Sígót, a legjobb tárogatóst. Ott fujta Sígó hangszerét virradatig a sátorban, hová a legények egymásután cipelték be a boroskupákat. Ha a tárogató elhallgatott egy csengő női hangot lehetett hallani a csillagos éjjel csendjében: a Szunyoghné hangját, aki bús és vidám dalokkal mulattatta Ocskayt.

Zrinyi Ilona himzett pénzeserszénye

a Rákóczi villámának a lelke. Ha én nem volnék, Ocskay se volna. Én vagyok a lelke, a gondolata, a bátorsága. Az én két kezem irányítja minden lépését. Amit én akarok, azt akarja ő is. Én vagyok az álma, én vagyok a sóhajtása, mikor a dandára élén fergetegként rohan a labancra, az én nevemet kiáltja és kardját úgy húzza ki. Én vagyok az ő csillaga, én vagyok a szerencséje. Ha én akarom, még Rákóczi zászlóját is elhagyja....

Stupovszky hitetlenkedve csóválta a fejét:

— Engedelmet grófnő.... A brigadéros úrnak felesége, meg gyermekei is vannak.

Szunyoghné mosolygott:

— Döreséget beszélsz, Stupovszky. Igaz, hogy van Ocskaynak hítes felesége, igaz, hogy van két apró cselédje, de csak akkor látja őket, ha én küldöm, ha én megengedem. Az a szegény Tisza Ilona, bizony mondom, csak akkor csókolhatja meg az ő daliás urát, minden férfiak legelsőjét, ha én megengedem. De hát minek is annak az asszonynak az olyan férfi, mint Ocskay László? Megérteni sem tudja az ő vitézi szilajságát, megérdemelni se tudja a tűz királyát! Csak legyen szépen otthon Ocskón és nevelje hűségesen, gondosan gyermekeket.

Az asztalról ebben a pillanatban egy nagy porcellánvirágváza lefordult és darabokra törött. Stupovszky odaugrott és babonásan dörmögte:

Mire a nap felkelt a hegyek mögött, a kuruc dandár már eltűnt Detrekő alól. Hová, merre mentek, senki sem tudta. A detrekői szép asszonyok unatkozva nézegettek alá a bástyákról: Rákóczi villáma és daliás hadnagyai messze jártak. Már a sóhajtás sem érte őket utól.

A szép Szunyoghné hamarosan berendezkedett a várban. A kis Thuróczyné csendesen háttérbe szorult, Szunyoghnének engedelmeskedett a várórség. Stupovszky naphosszant a multságát kereste. Nagy sor volt az akkor, a diadalmas Ocskaynak a kedvese lenni.

A detrekői asszonyok azzal bosszulták meg magukat a betolakodott Julianna grófnővel szemben, hogy elkerülték a társaságát. A két Buzinkayné, Pexa Istvánné, Kaluzsniné és a többi várbeli asszony ügyet sem vetett Szunyogh Lászlónéra. Mintha nem is látták volna. Hej nagy mesterek abban az asszonyok, hogyan kell megbosszantani a nemükbélit, hogyan tehetik kiállhatatlanná az életét.

Szunyoghné lakott a vár felső traktusában, az alsó traktusban Thuróczy ezredesné. A felső traktusba nem tette be a lábát várbeli asszony, míg Thuróczynénál naphosszant nevetgéltek, mulatoztak. A szép Julianna dúlt-fúlt haragjában. Stupovszky kapitányt néha előkapta és kemény szemrehányásokkal illette:

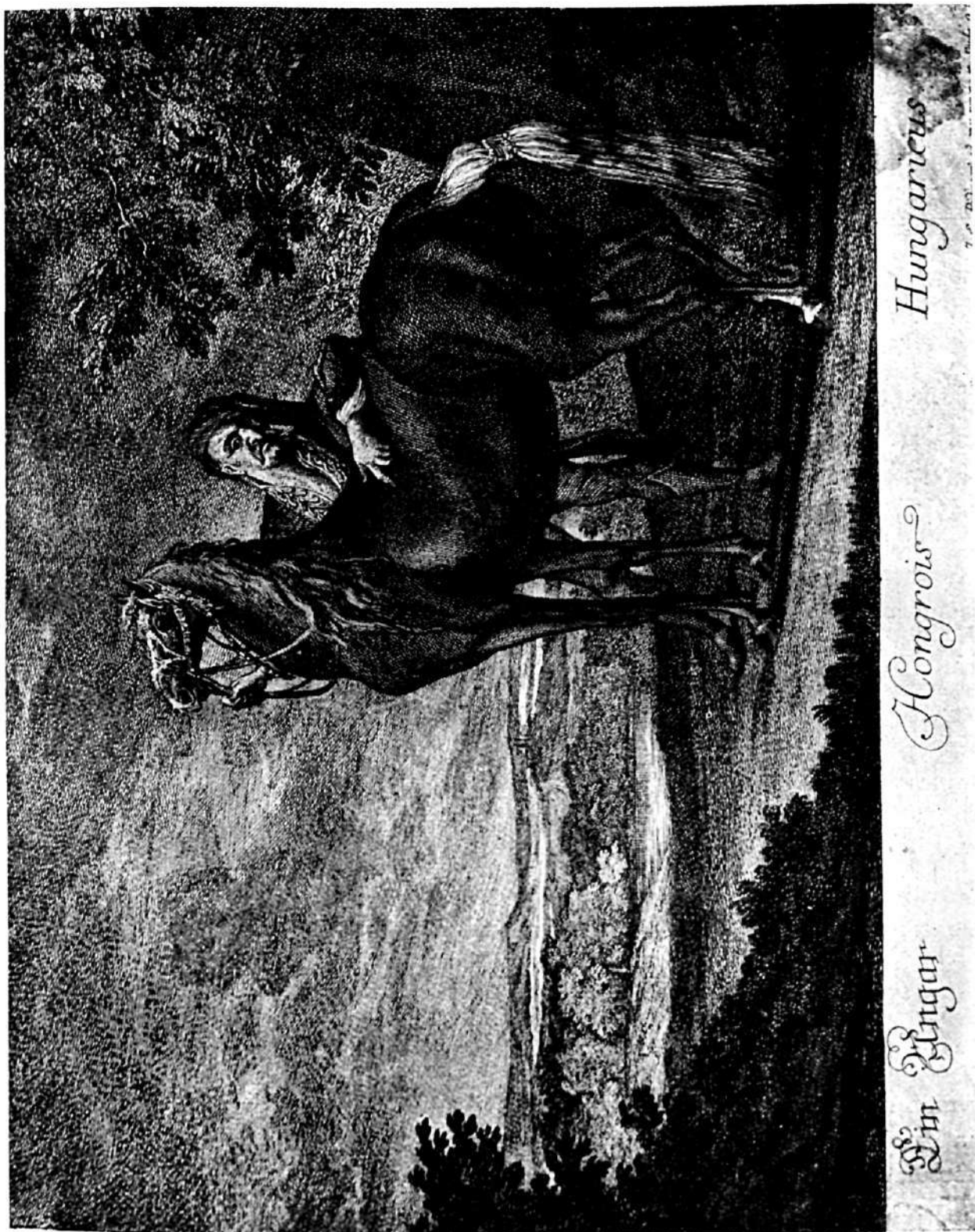
— Belpoklos vagyok talán? — kérdezte vad haraggal. — Miért kerülnek, utálnak engem, aki különb, szebb vagyok mindegyiknél?

Majd más hangon kezdett beszélni a lengyellel:

— Tudod-e, hogy ki vagyok én, kapitány? — Én vagyok

II. Rákóczi Ferenc nővére Egykorú festmény után
Gróf Aspremontné Rákóczi Julianna.

Ernst Lajos gyűjteményéből

Egykorú metszet után

Szegénylegény Rákóczi táborából

Zágon

A Mikes-ház helye ásítás előtt

— Én az ördögöt jól ismerem, — kiáltotta Szunyogné. — Nemsokára eljön a nyakatokra. Talán még az éjjel...

A lengyel keresztet vetett és estére kilelte a hideg. Reggelre kelve nagy ijedelemmel hallotta Szeniczgy György zászlótartótól, akinek épen éjjeli strázsája volt a kapunál, hogy éjfél tájban egy titokzatos alakot látott végigsuhanni a várudvaron. Hosszú köpenyeg volt rajta. A hold épen felhő mögé búvott, de a zászlótartó világosan hallotta sarkantyúja csördülését a kísértet nyomában.

— Mért nem vágta, aprította darabokra, te gyáva? kérdezte Stupovszky hideglelősen. Szeniczgy megcsavarta lelógó bajuszát. Széles kardjára ütött.

— Az volt a szándékom. De aztán azt láttam, hogy a kísértet eltűnik az asszonyok traktusába vezető lépcsőn. Még pedig ott is az emeletre ment fel, ahol a méltóságos grófnő lakik. Nem szokásom az asszonyok dolgába avatkozni, azért nem követtem a kísértetet.

Stupovszky levetette magát egy székre, ott jajgatott.

— Az ördögé vagyunk mindnyájan. Az ördög járt itt Szunyognénál, ahogy tegnap előre megmondta.

— Még sohasem hallottam, hogy az ördögnek sarkantyúja lett volna, — vetette ellen a zászlós. Ennek pedig sarkantyú is volt a csizmáján.

— Te bolond. Akkor annál rosszabb.

Stupovszky uramat nem csalta meg rossz sejtelve. Három nap múlva a völgyben feltűnedeztek a labanc-seregek elővédei. Stahremberg tábornok szállt ki derékhadával, hogy Detreköt a kurucoktól elvegye.

A sok labanc úgy ellepte a völgyet, erdőt, mintha a földből nőtt volna ki. Délutánra pedig, amikor megszólaltak a nehéz faltörő ágyúk, a várban meglehetősen rémület kerekedett. Stupovszky kapitány rendbeszedte a várnépet. Mindössze kétszáz hajdúja volt, azoknak is a nagyrésze öreg, törődött legény, akik még a Thököly Imre idejében voltak fiatal katonák. A fürge, gyors kuruc seregbe nem lehetett őket beosztani, de viszont szélnek se eresztette őket a fejedelem. Így kerültek a kiszolgált vén hajdúk a felvidéki várakba, megerősített városokba.

A szemle sehogy se tetszett Stupovszkynak. Félrevonta a hadnagyát, Verboy Istvánt:

— Grófnő, ez az Ocskayné gondolata volt. Az elhagyott, magányban sínylődő Ocskayné. Szunyogné toppantott a lábával:

— Eh, akkor hagyja őt el Ocskay, amikor én akarom.

A lengyel kezét csókolt az asszonynak:

— Ne akarja azt sohasem, grófnő. Van Isten! Csak mi nem látjuk.

Julianna csúfondáros nevetéssel fordult el a várnagytól:

— Van: ördög. Majd megmutatom én, hogy ördög van, azoknak a nébereknek odalenn, akik ostoba nevetéssel gúnyolják nap-hosszant az Ocskay László lelkét, szeretőjét.

Összeszorította az öklét és olyan mosoly vonaglott végig az arcán, hogy Stupovszky ijedten hátrált.

Zágon

Mikos Kelemen kertje

- Megesz bennünket Stahremberg.
- Vagy mi őket, — felelte a fiatal hadnagy.
- Legalább az ezredes úr volna itthon, — sóhajtott a lengyel.
- Itthon van az ezredesné ő méltósága.

Stupovszky mérgesen köhintett:

- Tudom, hogy az neked elég, te huncut. De Stahremberg nem ijed meg a szoknyás vitézektől.

Amíg a várnép az udvaron sorakozott, az asszonyok se maradtak tétlenek. Jövéru, bátor menyecskék voltak, nem ijedtek meg a maguk árnyékától. De meg mulattatta őket, hogy egyszer igazi háborúban

Gróf Bercsényi Miklósné, Csáky Krisztina Gróf Csáky Napoleon György tulajdona

vehetnek részt. Zrínyi Ilonát még nem felejtették el, ő volt akkor a példányképe minden magyar asszonynak. Fegyver és páncél akadt elegendő a vár kamarájában. Olyan is, amelyik ráillett az asszonyokra.

Egyszer csak jönnek az asszonyok a Thuróczyné vezetésével a hátsó traktusból. Páncéling valamennyin, kard az oldalukon, sisak a kontyukon. Stupovszky kapitány azt hitte, hogy álmodik.

A kis szöke, gyermeteg Thuróczyné az aranyos páncélban, a villogó sisakban szinte megnőtt egy fejjel. Mellette két hajadon mostoha leánya. Nyomában a két gyönyörű Buzinkayné, Pexáné, Kaluzsni Ferencné. Egynémelyik öreg hajdú, aki még Munkács várában szolgálta Zrínyi Ilonát, vivatot kiáltott.

- Három évig csak mi is kitértük az ostromot, — mondogatták.

Thuróczyné nyugodtan felelt:

- Legalább is addig, amíg segítség érkezik.

Odafentről, az emeletről a rostélyos ablakok mögül gúnyos mosolylyal hallgatta ezt Szunyoghné. Ördögien szép arcán, mint megannyi gonosz manó útja, vonaglott a mosolygás ránca. — A falat ugyan-csak törték a Stahremberg tekéi.

....Három napig tartott a harc. A várvédők csüggedten, fáradtan húzódtak a védettebb helyekre. Az asszonyok a pincékbe rejtöztek, csak Thuróczyné volt még a helyén. Lelkesítette, bátorította a

Bajmóc vára

Udvarában ösi hársfa, mely alatt II. Rákóczi Ferenc gyűléseket tartott

hajdúkat, de azok mind kedvetlenebbek lettek. Esténként, amikor elcsendesült az ostrom, a várban végigsétált Szunyogh Lászlóné és ilyen szóval fordult a csüggedőkhöz:

— Bolondok kendtek, hogy fel nem adják a várat. Stahremberg senkit se bánt kendtek közül. Neki csak a vár kell, nem a kendtek élete. Mit ér ő a kendtek rongyos életével? Legfeljebb Stupovszkyt huzatja karóba.

Krenner Viktor festménye

Vak Bottyán a soproni sáncokat ostromolja

— Már mint engem? — kérdezte ijedten a lengyel.

— Természetesen, mert kegyelmed lázítja itt a népséget. Ha kegyelmed nem volna, már régen vége volna ennek a hiábavaló háborúnak. Kegyelmed lakolni fog.

— Kegyelem, — kiáltott a lengyel. — Én megadom magam.

— Stahrembergnek mondja ezt kapitány uram.

Még azon az éjjel követ ment a várból a labanc táborba, reggelre pedig megnyíltak a várkapuk a labancok előtt. Stahremberg uram állott szavának: a hajdúkat szélnek eresztette, de a tiszteket és főként az asszonyokat foglyul ejtette. Csak Szunyoghnének engedett szabad utat.

A kis Thuróczyné remegve hallgatta szobájából azt a beszélgetést, amelyet Stahremberg és Szunyoghné folytattak az ablaka alatt. A négylovas hintó már ott állott az udvar közepén, amely Julianna grófnőt volt elszállítandó Detrekőről.

— Tábornok úr ismer engem, — kezdte az asszony, — tudja, hogy mindig hű császár-párti voltam. Stahremberg megsodorta nagy deres bajúszát.

— Lehet, lehetséges. Én sohasem hiszek az asszonyoknak. Ámde a látszat azt mutatja, hogy a grófnő igazat mond és ezért gondoskodtam, hogy megfelelő számú lovaskíséret szegődjön hintaja nyomába, nehogy bántódás érje.

— Lemondok az eskortról tábornok úr, itt csak baj volna nekem, ha császári kúrasszírok kísérnének. Stahremberg évődve vágott közbe:

— Még akkor is, ha Adventy kapitányt rendelném ki az eskort vezetőjének.

Még akkor is köszönöm, — felelt könnyedén elpirulva Szunyogh Lászlóné. — Régen volt az. Akkor még beértem a kapitányokkal, ma már csak brigadérossal elégszem meg.

Stahremberg tábornok türelmetlen mozdulatot tett.

— Mindig az a gaz Ocskay! Grófnő pedig már régen megígérte, hogy vagy a kezünkbe adja Ocskay Lászlót, vagy császárivá teszi és aranyláncot akaszt a nyakába.

Julianna suttogva szenvedélyesen felelt:

— A kezükbe nem adom soha Ocskayt, mert szeretem és ő is szeret engem...

— Nono, — vágott közbe a tábornok. — Az utóbbi nem olyan nagyon bizonyos.

— De bizonyos, — felelt a grófnő és fölpírult az arca. — Aki engem megszeret, az örökre az enyém. Olyan asszonynak ismer engem, tábornok úr, akit cserélgetni lehet? Esterházy Juliannát nem felejtí el az, aki egyszer a szemébe nézett.

A tábornok udvariasan szalutált:

— Igaza van grófnő. Rendkívül jobb asszonyt nem ismertem méltóságodnál. Csupa asszony, — végig asszony. És azért félek én az asszonyoktól, mert ilyen példányok is akadnak közöttük.

— Az ígéret másik részét pedig még van időm beváltani. Hogy Ocskay labanc legyen, addig nagyon sok víznek kell lefolyni a Vágon. Nagy fa, erős fa, nem egy fejszecsapástól dől le. Villámcsapásnak kell annak lenni, amely megingassa. Azt a villámot pedig nem mérheti reá senki, mint az, akinek zászlója alatt harcol. A fejedelem.

Stahremberg nevetett.

— Különöseket beszél grófnő. Ön mindig rejtélyes, bizarr, érthetetlen volt. Engedje meg, hogy szerencsés utat kívánjak önnek. A legközelebbi viszontlátásra. A brigadéros úrral együtt,

Szunyoghné már a hintájába szállott. Körülnézett a várudvaron. Rabló labanc gyalogság fosztogatta az épületeket, de az elé a traktus elé, amelyben az asszonyok húzták meg magukat, fegyveres örök voltak állítva, akik már messziről fegyvert emeltek a közeledő martalócokra. Valami kellemetlen, gonosz emlék torzította el a szép asszony arcát, amikor ezt a jelenetet látta. A lerészegedett labancokat puskatussal verték el az örök az asszonyház elől.

— Tábornok, tehetne nekem egy szívességet.

Kuruc-tiszt Ernst Lajos gyűjteményéből

József herceg

György herceg

II. Rákóczi Ferenc fiai

— Parancsoljon grófnő.

— Vonja be az örséget az asszony-ház elől.

Stahremberg gróf nyugodtan és határozottan felelt:

— Nem tehetem. A haditörvények tiltják.

Szunyogh Lászlónénak eltorzult az arca:

— Haditörvények! Olyan is van? Két év előtt, Beckó ostrománál csikorgó tél idején a részeg hajdúk letépték rólam a ruhát és én ruhátlanul menekültem előlük a havas jégen, a kétségbeesésbe. A részeg hajdúk utánam. Sorsom elkerülhetetlennek látszott, amidőn egy férfi toppant a vad horda elé és engem megmentett. Ocskay László volt.

— Helyesen cselekedett, — felelt röviden a tábornok.

— Nos, az én kívánságom az, hogy szeretném látni ugyanígy menekülni a várbeli asszonyokat, ellenségeimet, gyűlölőimet. Tábornok, teljesítse kérésem.

Stahremberg megcsavarta a bajuszát:

— Engedelmet, grófnő. Én nem vagyok játékszer az asszonyok kezében!

Sarkon fordult. A hintó kirobogott a várból. Vitte Szunyogh Lászlónét, — Ocskay László végétét, — keserű csalódottságában, elvakult dühében, amint öklével fenyegette a várat.

Repült a hintó a girbe-görbe országutakon. A kocsis, aki a hintó bakján ült, meg se mozdult. A lovak repültek maguktól. Hodolics alatt, ahol az országút eltér, a kocsis idegen útra fordult.

— Hová viszel, kocsis? — kérdezte Szunyoghné.

A kocsis a lovak közé csapott, aztán megfordult. Hirtelen levette arcáról az ősz szakállt és bajuszt. Szunyogh Ilona szinte elsíkkoltotta magát, amikor a kocsisban Ocskay László egyik legvakmerőbb hadnagyát, Jávorkát, a diákot ismerte fel:

— Te vagy az Jávorka? Hogy kerültél ide? És most hová viszel?

Jávorka sötéten nézett az asszonyra:

— Ne kérdezze, grófnő.... A brigadéros úr küldött az ön őrizetére, de fájdalom, későn érkeztem. Az árulást már nem akadályozhattam meg. Most elviszem oda, ahol megérdemlett büntetését elveszi az árulásért. Viszem Ocskay Lászlóhoz.

Az asszony kebléből egy nagy, mély, boldog sóhajtás röppent ki:

— Vigyél, Jávorka.

A kuruc sötéten dörögte:

— Remélem, lesz annyi ereje a brigadéros úrnak, hogy széttapossa a fejét a szép kigyónak.

— Tapossa szét, — rebegte boldogan az asszony.

A hadnagy megsuhogtatta az ostort. Vitte a négy paripa gyors iramban a hegyeken, völgyeken, erdőkön át azt az asszonyt, akinek fekete szeme, rubin piros ajka, telt karja ölelése okozója volt annak, hogy két esztendő múltán elvesztett a kurucok büszkesége, legszebbik virága: Ocskay László. Vitte a négy ló a kurucok végzetét, Esterházy Juliannát úttalan utakon, sötét rengetegekben pislogó tábortüzek felé, ahonnan a tárogató hangzott. Mikor hegyszakadékok, meredélyek szélén robogott el a kocsí, talán elég lett volna egy mozdulata a Jávorka gyeplőtartó erős karjának, hogy a mélységbe zuhanjon terhével a hímto és a magyar történelem talán másképen íródik az utolsó kétszáz esztendőben. De a rossz asszonyokra az ördög vigyáz. Mert folyton sarkukban vagon, leselkedik, megóvja őket időelőtti elbukástól. A hímto baj nélkül ért veszélyes útja céljához, Ocskaynak pedig egyéb dolga volt, mint számonkérni a Julianna árulását.

A labancot üldözte diadalmas csatákban Bécs kapujáig, — míg messze Magyarországon az ocskói régi kastélyban egy szent nagyasszony, a hűséges hitves, hazaszeretetre, atyjuk tiszteletére oktatta az Ocskay apró cselédeit.

Az író leteszi a pennát.

A kuruc háborúk tündéri képe, diadala és szomorúsága midőn elvonul lelki szemei előtt, úgy látja, hogy az asszonyok akkor is olyanok voltak, mint mindig azelőtt és azóta. A Zrínyi Ilonák nagyságukkal, jóságukkal, nemességükkel nem építhettek annyit, amennyit egyetlen rossz asszony fel ne rughatott volna a cipője sarkával.....

A krasznahorkai vár udvara

Ernst Lajos gyűjteményéből

Vak Bottyán egykorú gúnyképe

A Rákóczi-forradalomban csaknem annyi volt a bámulatraméltó hőslelkű asszony, mint amennyi a férfi. Az asszonyok versenyre keltek a férfiakkal a haza szeretetében, bátorságban, kitartásban. Talán ha azok a hőslelkű asszonyok, a Zrínyi Ilonák nincsenek, a Rákóczi-szabadságharc nem is lett volna olyan nagyszerű, világraszólóan pompázatos. Az asszonyok az ő patyolat-testükre felöltötték a csaták páncélját, majd a számkivetés hamúszinű köntösét. Rákóczi anyja, minden időknél egyik legbámulatosabb asszonya, esztendőig védi Munkácsot. Háborúz, mint egy férfi és bátorságot, hősiességet önt a nemzet valamennyi asszonyába. Magyarországon akkor minden nő Zrínyi Ilona szeretett volna lenni s az ő nyomdokaiba léptek a hazaszeretben. A történelem ezen a helyen, mintha eddigi mulasztásait egyszerre akarná helyre hozni, csapatostól jegyzi fel a hős asszonyok neveit. Hisz hős volt majd minden magyar asszony.

Aztán Törökország felől sóhajt a szél s a szélben a száműzöttek panasza hallik. A száműzetés sötétlen kenyerét megosztják az asszonyok a férfiakkal. A Mikes Kelemen nénje minden magyar asszony: minden magyar nőnek Rodostóban járt az álma.

Nagy idők! Az asszonyok megmutatták milyenek, amikor szeretnek, amikor a hazát szeretik. A magyar nő apothéozisa a Rákóczi-forradalom. Soha nem avatkoztak annyit a nők a férfiak dolgába, mint ebben az időben. Ha néha ártottak is, sokat használtak.

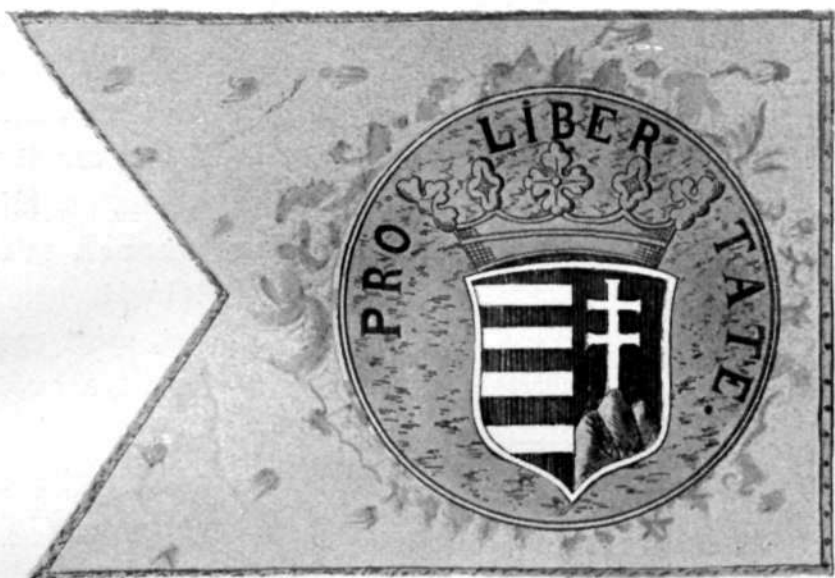
A felső-vadászi Rákóczi-cimert — vörös mezőben, hármás zöld halmon, arany pallost tartó fekete sast, — megfordították már régen: a kuruc-világ a legendák világába lépett át alig kétszáz esztendő leforgása alatt. Az asszonyok, akik jók vagy rosszak voltak, egyformán eltűntek a föld porában. Csak árnyalakjuk kísért sok jó vitéz örök álma felett, akik halálának ők voltak okozói.

KRÚDY GYULA

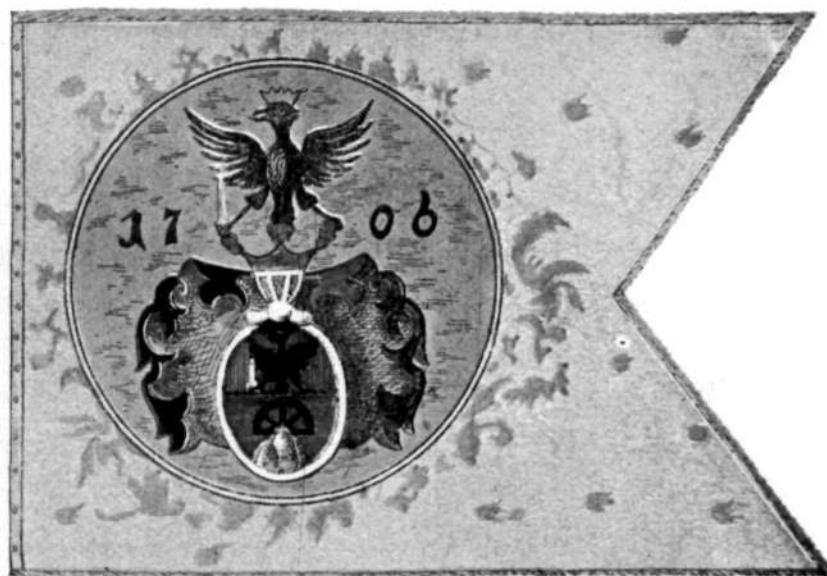

Ungvár vára

Gr. Bercsényi Miklós főuradalma

II. Rákóczi Ferenc zászlója

A pozsonyi városi múzeum tulajdona

A kuruc költészet.

Az 1672—1711-ig tartó, úgynevezett kuruc háborúk felelevenítették a lovagi életet, minden erényével és összes hibáival. A régi harcmód, melynél a kard és kópja a fő hadieszköz, megint felújul. A személyes bátorság és vitézség újból elfoglalja megillető helyét; a vad kegyetlenség és nemes nagylelkűség egymást váltogatják a csatatéren és a hadi kalandokban.

A vezérek dicsőségének megéneklésére névtelen költők állanak elő. Feltámadnak a rapszódok, Mátyás hegedősei és a szerelmes trubadurok, akik hirtelen eltűnnek az ismeretlenségbe, ahonnan jöttek, amint a nagy harcoknak vége szakad. Költészetük éltető eleme a küzdelem, a véres csaták, ezeknek mámorja, dicsősége, fájdalma fakaszt lelkükben dalt, melynek szárnyain messzeföldre elrepül a kuruc hősök híre neve, a győztes csaták diadalai és a vereség szégyene. Egyik kezükben kard, a másik-

ban lant. Egyikkel sebet ütnek, másikkal enyhítik a sebesültek fájdalmát, erőt és bizalmat öntenek a csüggedő, félnék lelkekbe.

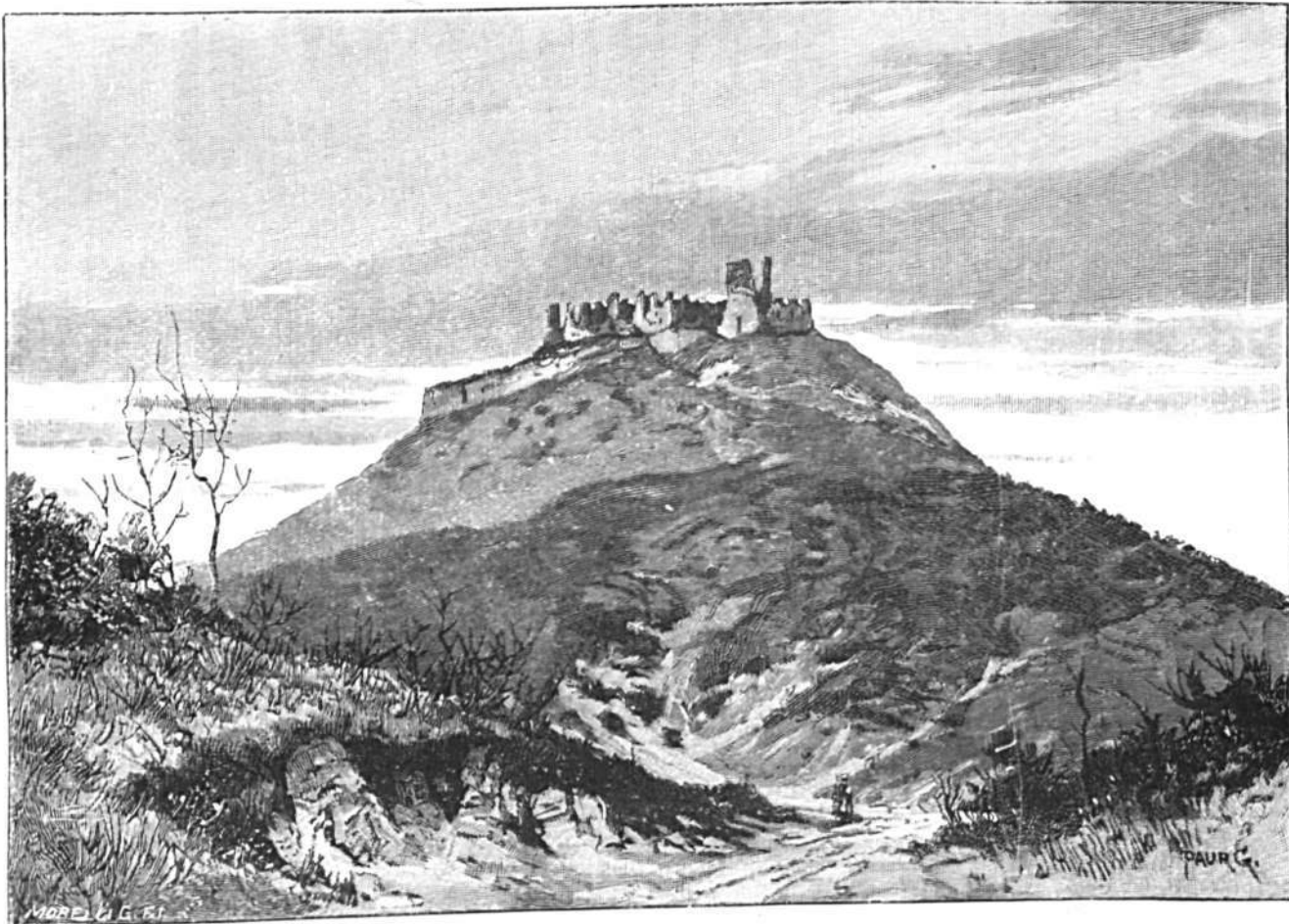
A nagy urak lakomáin és az egyszerű katonák szegényes mulatozásain megcsendül a tárogató, ez a nemzeti zeneszerszám s bűgva és síkoltva kíséri a dalnok énekét, aki kipírult arccal zengi a „nyalka kuruc” dicséretét, Balogh Ádám nótáját, Csinom Palkó énekét. De könnybe lábbad a szeme, mikor a nagy Rákóczi lelke is balsejtelmekkel telik el és fájó szívvel, keseregve csap a lant húrjai közé:

Jaj, régi szép magyar nép,
Az ellenség téged mikép
Szaggat és tép!

A magyar irodalomban legtipikusabb vonása és legkiélestedtebb jelleme a kuruc költészetnek van. A szigorú és keserves tábori élet minden mozzanata: kellemetlenségei, örömei, vigalmai; rajongás a fejedelem személyéért, a labancok és a német kormány iránt érzett határtalan gyűlölet; egy-egy veszített csatának fájdalma, vagy valamely fényes győzelem, sőt kisebb diadalmas csetepaté fölött való mámor; az árulók bűnhődése és a szatmári békével kezdődött gyász: mind megnyilatkoznak a lírában és epikában egyaránt.

A hangulat bizonyos következetessége ömlik el a kuruc költészetben, különösen ama dalokon, melyeket tárogató kíséretében énekeltek. Úgy termettek ezek, mint a mezők vadvirágai, a maguk színpompájával, illatával, mesterkéletlenségével és természetes szépségével. Minden kuruc tanyán dalolták a katonák; mellettük vigadtak, velük vigasztalták, bátorították egymást; ezek csendültek meg ajkaikon, ha csatába mentek. De a vereségek után, főképp, ha valamelyik híres vezér, vagy dandár szenvedte: búbanatos, fájdalmas dalok keletkeztek, melyek olykor vad kétségbeeséssel és reménytelen lemondással vannak tele, majd izzó gyűlölettel és az igaz ügy diadalában vetett fanatikus hittel hirdetik a harc folytatását.

Megható az a gyöngédség, amely II. Rákóczi Ferenc iránt nyilatkozik. Mint egy szentet, mint egy földi istent, úgy tekintik vezérüket a szabadsághősök, kinek személye sérthetetlen, aki maga a haza s aki őt bántja, a hazát árulja el. Mint igazi királyt, Magyarország királyát, úgy fogadják mindenütt. Sásra alá a sík pusztán dombot emelnek, hogy egy tekintésre végigláthassa vitéz táborát; alabárdos testőrök és csákányos kurucok állanak ajtaja előtt, kik a pokollal szemben is megvédelmezik. Rákóczi maga az eszme, az ige és ő benne a szabadságharcosok s az egész nemzet nem az embert látja, hanem az ígét, az eszmét, — a szabadságot, melyért vért és életet áldozni hazafiúi kötelesség.

A huszti vár

A kuruc világ költői maradványai jobbára szerző nélkül állanak. Elvéve azonban a versfejekben, vagy a költemények alatt megtaláljuk Vinczy György, Székudvari János, Janóczy András, Mészai András, Dálnoki Veres Gerzson, Szencsey György és még néhány énekszerző nevét.

Nagyrésze a nép ajkán keletkezett, nyomban az ütközetek után. Panaszdalokat szültek a veszített csaták, győzelmi éneket a diadalok. Amazokban a szabadságért vérző nemzet kétségbeesett kiáltása hallatszik, emezekben a harcok sikere lelkesíti, ragadja öröme. A búdosó kuruc tárogatótól kísért bánatos dalok mellett kesereg, a győztes katona vidám, gúnyos éneket kurjongatva táncol.

Alapjában e kor lírájának és epikájának ugyanaz a jelleme. Mindkettőben a nemzet lelke szólal meg, híven visszatükrözve a közhangulatot, nyomában járva az eseményeknek.

A Zrínyi-Nádasdy-féle összeesküvés elfojtása után és I. Rákóczi Ferenc szabadságküzdelmének leverésével erős reakció kezdődött a nemzet ellen a bécsi kormány részéről, melyben a papság vitte a főszerepet s támadásaik főképp az ország protestáns lakossága és prédikátorai ellen irányultak, mivel az alkotmány védelmét támogató mozgalmaknak nagyrészt ők voltak értelmi szerzői, vezetői és katonái. Az osztrák

A Könyves Kálmán jogosítványa

Iványi-Grünwald Béla festménye (Bércek között)

A Rákóczi dal

Clementissimam itaq; hanc Sacrista Cesar Regique Nostris
Omni Omni Potenti Clementissimi mediis presens foris
Plenipotentiario Ludovico Regno hinc Hungaria, Por-
tibus Principatus Transilvaniae ac totidem Universi-
tatis Scitibus, Ordinibus, Civibus, Superioris item Regni
ac inferioris conditionis Militibus, Nationibus, Pro-
vinciis, imo et ipsi Rusticis benigne revolutam de-
natalem amnistialem Pacis, benignae Pacifi-
cationis Summa Nos ydoy infrascripti nomine trans
Communitatis abtente ad huc etiam Suprafato Duce
Pracemms quoto et Principi omni tam demissione
et humilitate recognoscentes eandem ut jam pra
dem magno devotio expectata amplectimur videlicet
Sue Altiis Sacristae debito notum homajim
Secundum annexa Juramenti Formulam humiliter
deponimus, nihil dubitantes, q; In Sua Altiis
Sacristia ydoy omittas benignas Revolutiones Re-
vati subitura, videlicet in omnibus Cantibus etc.
vintis satisfactoria; Palatibus et Maji R. M.

Formula Juramenti

Ego Nos juro per Deum Num, Omnipotentem, Celi Terrae Cre-
atorem, postquam Sacrista Cesar Regique Majestas ex super-
abundanti clemencia amnistialem vitam et Bonam Paci-
am, vi Plenipotentiario Altiis ac Excellenti Dno Johanni
Comiti Balfi ab Excele ejusdem Sacristae Confidens-
chullo per Regnum Hungariae Excele Altiis Prefecto,
Praeside Dano, Acceptatores Tribuno concessa per jam
duorum emanatas et publicatas Declarationes, propter
haec praesentis motus largita et imperita sic, nec i Regni

Hungariae

Hungaria ac Transylvania, Leyss et Libertatibus
 tam in Politicis et Provincialibus, quam et Ecclesiasti-
 cis receptas Religionis libertatis, per te successores
 sancte conservanda. Promiserit, immo hanc Confirmationem
 lem et ratificationem obtulerit, Me proinde in po-
 stem et semper usque ad ultimum Viro spiritum eidem salu-
 tate Cesaris Regis, Matris ejusdem, in Rebus legitime
 successori futurum fore fidem ac fidelem, nec quicquam
 contra debitum hominialis dignitatis, vixere vel
 indigne, alio modo de superio more et statu in contra-
 rium commisit, sed ea omnia recte ac probe ac curam
 et prestare, et opere, quod hominialis devotioni obe-
 dientia et obsequio agenda et prestanda incumbunt et in-
 ambent, ita juro spondeo, et me sancte et incolabili
 fieri obligasse. Causa sancta Transylvia, ut me Deus
 Inimicus et Vnus etc. cojuret.

In parte factum Regi etc.
 Alexander Gascy

In parte factum Tomasi domine
 Gascy

Peterus Nish...
 Emerius...
 Emilius...

Michael Lauri
 Abrahamus...

Ladislaus...

Stephanus...

urak nagyon jól tudták, hogy a XVII. századbeli magyarság egyik erőssége a protestáns vallásban rejlik, mert e hit követői védelmezték legmerészebben a nemzet jogait s karddal szálltak érte sikkra. Lelkészei nemzeti nyelven hirdették a lélek szabadságát, vele együtt az egyénét is; így az új vallás tanái összeforrtak a nemzeti aspirációkkal s ennek szabad gyakorlata ép úgy követeléseit közé tartozott a népnek, mint az alkotmány bármely sarkalatos pontja.

Az udvari visszahatás élén Kolonics bíbornok állott, aki olykor pusztá gyanúra elfogatta és bebörtönöztette, vagy gályára hurcoltatta a protestáns prédikátorokat és tanítókat. Hiába tiltakoztak ellene, hasztalan volt minden kérés és panasz — süket fülekre találtak a kormánykörökben.

A brunóci kastély

Építtette gróf Bercsényi Miklós

Ezen üldözés következtében általános gyűlölet támadt a katolikus papság iránt, melynek nyomai az irodalomban is föllelhetők, mert a XVII. század utolsó három tizedében a népies költészet bizonyos mértékben pap-ellenes és a protestánsok keservéről, szenvedéseiről énekel.

Kétségtelen, hogy e költemények szerzői, kiknek nevét nem ismerjük, protestáns emberek voltak s valószínűleg olyanok, kiknek az üldözés szomorú osztályrészül jutott s szánandó helyzetükben szólaltatták meg a múzsát, hogy fájó érzelmeiket szavakba foglalva, sorsukról értesítsék hittestvéreiket.

Énekeik közkezen forogtak a népnél, dalolták is alkalomadtán, de bizonyára elvesztek volna, mint a Rákóczi-kor irodalmának annyi népies és névtelen szerzeménye, ha nem akadt volna ismerői között, aki lemásolja. Szencsey György őrizte meg az utókor számára, aki bakonyvidéki — Thaly Kálmán szerint — térszi lakos és buzgó protestáns férfiú volt, a XVII. század végén és a XVIII. század elején élt s a közismert verseket, mintegy nyolcvanötöt, 1675–1705-ig, egy füzetbe beleírta, melyet ma a Nemzeti Múzeum kéziratárában őriznek Szencsey-kódex név alatt.

A felekezeti villongás első irodalmi terméke a Papvilág Magyarországon. 1671 elejéről való, szerzőjét nem ismerjük, mert nevét nem merte kiírni.

Apáthy Ferenc durva satírája és maró gúnyja olvad össze benne a XVI. század feddőénekeinek a római egyház ellen intézett kifakadásaival s kiméletlenül ostorozza a papságot, még kapzsisággal, hazafiatlansággal, sőt istentelenséggel is vádolva őket.

E költeményben van némi epikus részlet, de a következők, melyek a reformált hit követőinek sanyargatása miatt keseregnek, vagy a rabságra vetett prédikátorok énekét tartalmazzák, jobbára líraiak s szomorú, elégikus hangon panaszkodnak az őket ért gyászos sors felett, melyet csak Isten hatalma képes

róluk elfordítani. Általában erős hit, a gondviselés rendelkezéseiben való megnyugvás, a martíromság felemelő gondolata nyilatkozik meg bennük.

1672-ből való az első, a protestánsok üldözésén kesergő ének, mint szerzője mondja az utolsó versszakban. Tanító-, vagy papféle embernek kellett írnia, mire a prédikátorikus hangból és a biblikus vonatkozásokból következtek.

Kettő, az Árván maradt magyar Sion (1674) és Az Isten anya-szentegyházának nyomorúságos sorsán és keserves állapotján való siralom (1674) a protestáns hit pusztulásán, követőinek sanyarú állapotán siránkozik.

Van még egy ének ugyanebből a korból. Legszebb valamennyi közt, valóban poétikus alkotás. A haza sorsát siratja, az emberek rosszaságát ostromozza, az Ige mindenhatóságát hirdeti és várja a végítélet napját, mikor Krisztus eljön itélni elevenek és holtak fölött:

Fügefa megzöldül, vagyon közel az nyár,
Az melyet híveknek serege igrn vár;
Kevés idő van már —
Az is nagy hirtelen, higgyed, hogy majd eljár.

Sokszor az fényes nap lappang az ködökben,
Sírnak az csillagok, bújosván felyhökben,
Föld van zöndülésben —
Az holdnak világa sűrű sötétségben.

Megzöndült a tenger habok zugásával,
Emberek epednek hadak várásával:
Ez jele bizonynal,
Hogy Christus itélni eljön hamarsággal.

Nem igazi költő lelkének kitörései-e és nem kezének vonásai?!

A száműzött lelkipásztorok sanyargatásával foglalkozó vers kettő van: Az szegén rab-praedicátorok éneke és a Gályarabságra hurcolt praedicatorok éneke. Az első 1672-ből való, a második

A nagysárosi vár ma

1675-ből. Írójuk neve ismeretlen, de megint azt kell mondanunk, hogy valamelyik protestáns pap a szerzője, aki maga is végig élte Berencs várában, vagy Triesztben a velük tett méltatlan megaláztatást.

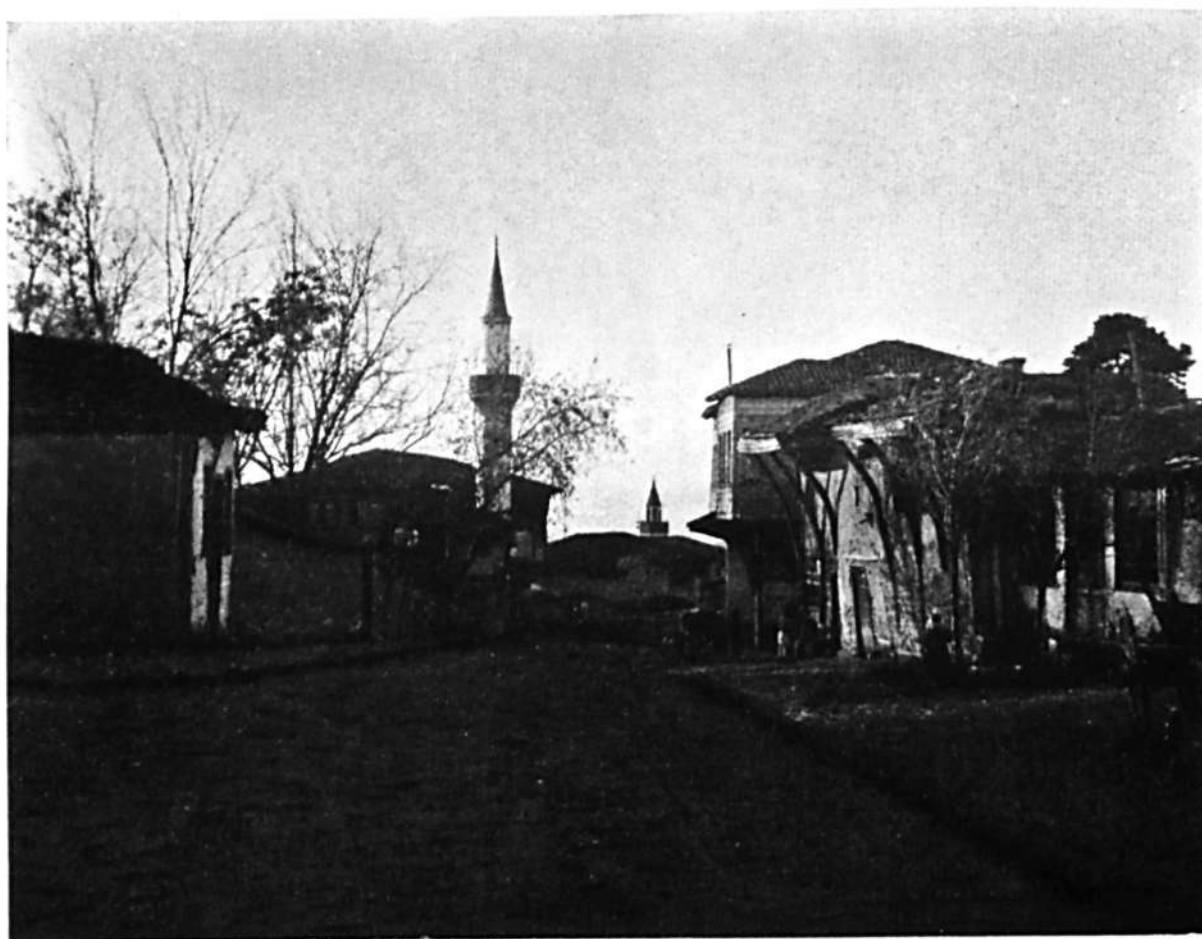
Közéjük kell sorolnunk a néhány évvel későbbi keletű Zokogó sirással sirhatsz magyar nemzet (1700) kezdetű költeményt is. Hangban, tartalomban és származásra nézve teljesen rokon az előbbiekkal: a németgyűlölet és a katolikus papság ellen intézett támadás a reformált vallás híveinek üldözése fölött

támadt siralommal vegyül össze benne és utolsó versszakában erős összetartásra, a hitben való megmaradásra bátorítja a protestáns magyarságot. Keletkezése helyét illetőleg elfogadjuk Thaly következtetését, mely szerint a Dunántúl iródott s valamelyik protestáns belső ember munkája.

Legterjedelmesebb és kortörténelmi szempontból legfontosabb kesergő ének a Czeglédi István halálára írt költemény.

Czeglédi István ez idők legkiválóbb református lelkeszeinek egyike volt. Mint nagytudományú férfiút, jeles egyházi szónokot, hajthatatlan jellemű és meggyőződésből hitbuzgó papot ismerték. Tanulmányainak külföldön történt elvégzése után, Lorántffy Zsuzsanna akaratából, beregszászi lelkipásztor lett s innen hívták meg a kassai helvét hitű egyház katedrájára. E hivatalban maradt élete végéig, mely hosszas szenvedés után, pozsonyi útjában, a „nagyszombati búzavetések közt“ következett be, mikor egy idézet parancsára az itt székelő vértörvényszék előtt akart megjelenni.

Míg a Papvilág tele van durva célzásokkal és támadásokkal, Czeglédi István halála az üldözés okozta szenvedések, a nemzeti egyenlenség és örökös visszavonás miatt panaszkodik. Végromlástól félti

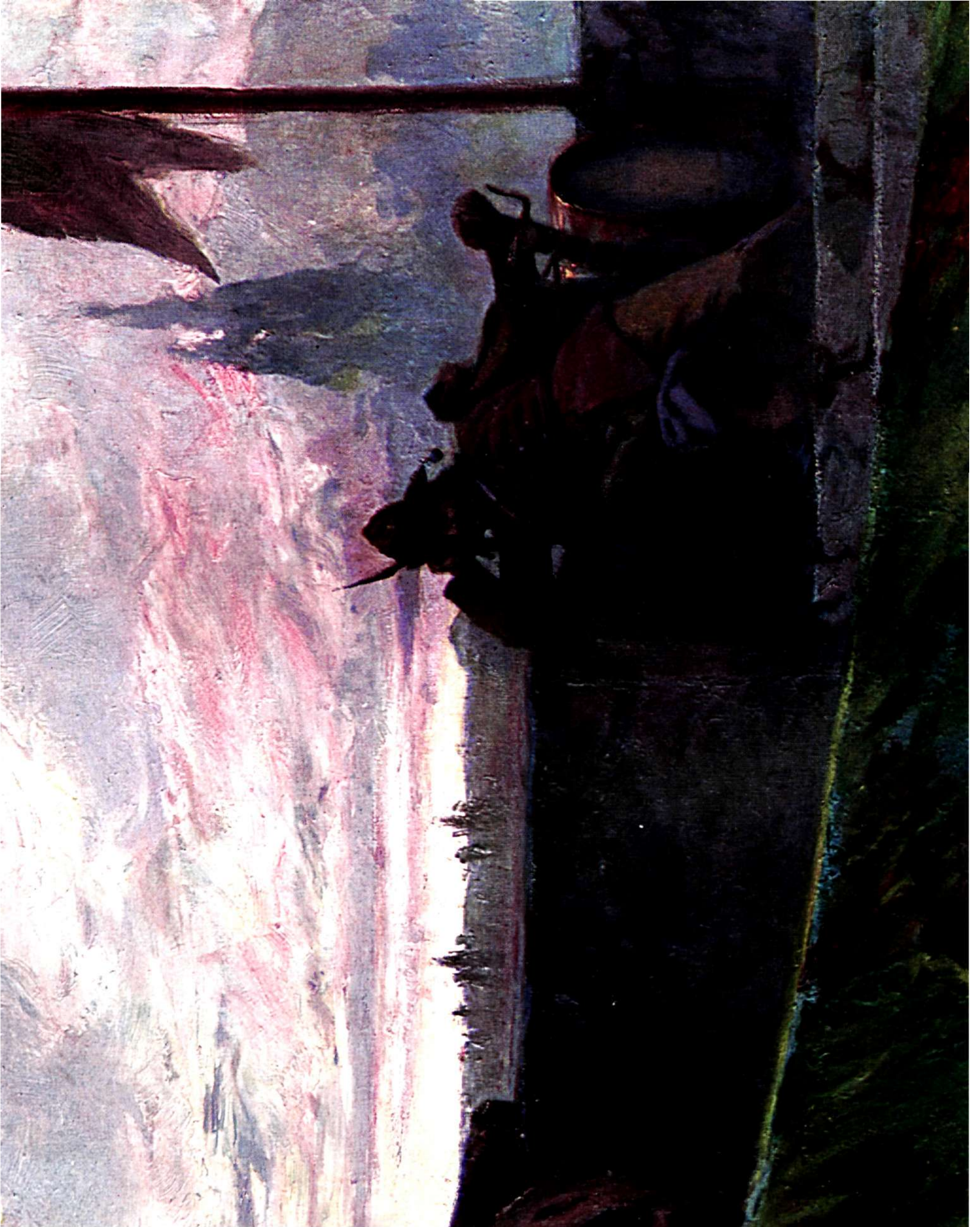
Rodostói utca

a hazát s e veszedelem forrását — a protestáns kor jeremiádjainak utóhangjaként — a vallásos elfajulásban és türelmetlenségben keresi. A felekezeti villongás, két századon át, egymást teszi felelőssé az ország gyászos állapotáért. Pázmány a protestánsokat, Magyar István a katolicizmus híveit vádolja. De a dogmatikus fejtegetés mögött mindig ott rejtőzködik a féltő honfibanat, amely minden percben az ország összeomlásától remeg és keserű szemrehányást szór a nemzetre veszélyes széthúzásáért, soha nem szünő pártoskodásáért.

Remegő hangon fordul a szerző (alkalmasint itt is valamelyik egyházi férfiú) az ének befejező soraiban a nemzet fiaihoz. Fel akarja nyitni szeméiket. Előbb rimáncodik, hogy térjenek magukhoz, béküljenek meg önmagukkal és ne ölje testvér a testvért. Hosszú idők bűneit jóvá lehetne még tenni s nyerne tán még egyszer kegyelmet ez a vesztébe siető nép. Majd megfenyegeti őket erős, kiméletlen szavakkal:

Csudánál csudább ez, magyar, hogy még sem félsz,
Te ellenségeddel mégis hogy tunyán élsz,
Köszikla sziveddel hogy te még így sem birsz:
Jajra hív az Isten, magyar, hogy még sem sírsz!

Utolsó szükségben Istent hívja segítségül, hogy világosítsa meg a hazafiak elméjét, ami neki nem sikerült.

A megaláztatás és sanyargatás miatti keserv, Isten jóságában vetett remény, kegyes áhítat, lemondó megnyugvás az Úr akaratában: jellemzik e „síralmas vers“-et és a protestáns üldözésre vonatkozó többi darabot.

A vallásos irányú költészet a kuruc harcok kezdetén, inkább Thököly korában, mint Rákóczi idejében virágzott. Mintegy bevezetésül szolgál a nagy küzdelmek alatt keletkezett világi lírának.

Amint Thököly balszerencséje teljessé lett és sorsa megpecsételődött Váradon történt elfogatásával: gonosz végre jutott, bújdosásba kergetett vitézi népe közt egymás után keletkeznek a vezért sirató, a

Kuruc konyha

nemzet jövőjén aggódó és saját hányódásaikat, szenvedéseiket panaszoló énekek. A hontalan szabadsághős teméntelen bajában és nagy bújában, mikor már hazájában sem lel pihenést és nyugalmat, sóhajtván kesereg száműzött fejedelme után:

Elment az én uram a török táborba —
Meggyászolom ötöt fekete bársonyba.
Délíg feketébe — délután veresbe,
Hajnalkor pediglen öltözöm fegyverbe...
Ülök paripára, jó lovam hátára:
Úgy megyek utána nagy Törökországba.

A Rákóczi-induló

Festette Greguss Imre

tánc, melyeket szélteben énekeltek a táborozás alatt. E tájban, 1706 közepén csendül meg a Rákóczinak tulajdonított híres vers is:

Ne higj magyar a németnek,
Akármivel hitegetnek;
Mert ha ad is nagy levelet,
Mint a kerek köpönyeged,

S pecsétet üt olyat rája,
Mint a holdnak karimája:
Nincsen abban semmi virtus —
Verje meg a Jézus Krisztus!

Állítólag Bercsényihez intézett levelében írta Rákóczi, mikor amaz a németekkel alkudozott Nagyszombatban. Ugyanez év végéről való a győrvári diadalon ujjongó Mikor virrad megént... kezdetű dal, melynek befejező szakában így óhajtozik az ismeretlen költő:

Hej, kérjük az papot:
Sok ilyen jó napot
Imádkozzék le az szegény kurucoknak!
De nemcsak azoknak, hanem az hollóknak,
Az saskeselyőknek, égi madaraknak,
Erdei vadaknak, erdei vadaknak.

1708 július havában, „Vág vízének partján, az soóki táborban“ kelt Nagy Bercsényi Miklós hősi nagyságát és a kurucok vitézségét dicsőítő ének. Erre az évre esik (augusztus 3.) a végzetes trencsényi csata, mely időtől a magyarok szerencséje megfordul s Rákóczi serege kudarcról-kudarcra jár. Ezt sírja a Német sas vert fészket kezdetű vers, ez a kor szülte a Nyalka kuruc-ot, melyben a váratlan diadaltól mámoros labanc kérkedve, gögös fennhéjázással, csúfolkodva fordul a vert kuruc had felé:

Hol vagy te most nyalka kuruc,
Ki olly voltál, mint egy szép struc?
Már hazádba sohasem jutsz —
Ez világból is majd kifutsz...
Nyalka kuruc.

Buga Jakab éneké-ben a szegény legény sorba jutott kuruc katona búsong nyomorult életén, várva, hogy nyílják ki az idő, mikor jó szablyáját újból az ellenség vérében fűrösztheti. A XVII. század utolsó tizedeiből való a legelterjedtebb bújdosó-ének, melyet országszerte ismertek. Nagy költői erővel festi a leigázott nemzet szánandó állapotát és hiven tükrözi vissza a honfiak hangulatát. Kezdő soráról Gondviselő édes atyám... a címe. Mély fohással említi Isten nevét, kiből egyedül van vigasztalása és minden reménysege az üldözött magyarnak:

Igaz teremtő jó Atya!
Minden szegénynek gyámola!
Vigyázz a szegény árvákra,
Az idegen bújdosókra.

Szegény fejem hozzád hajtom,
Minden dolgom reád bízom,
Légy az én édes tutorom,
Elöttem járó csillagom!

Amikor Rákóczi Ferenc élére áll a szabadságharcnak s gyors sikerei azt a hitet keltik a népben, hogy most végleg felszabadulhatnak Ausztria gyámsága alól — bátor hangú, viadalra ösztönző, labancot gúnyoló és fenyegető dalok kelnek szárnyra, mint az ismert Csínom Palkó és az Erdélyi hajdú-

Ezután nincs már több vig dal, a kurjongatás, hetyke dicsékvés elhallgat — mindenütt gyász, bánat lép a helyébe. Rákóczi kesergője, A kibújdosott Rákóczi imája, az Édes hazám, szánjad válásom kezdetű vers, melyek valamennyien 1711-ből valók, mind a nemzeti ügy bukása fölött keseregnek.

Közéjük kell számítanunk a nemzeti himnuszá avatott Rákóczi-nótá-t is, melynek e kor lírai költészetében külön fejezetet kell szentelnünk. Talán nem is annyira általános költői szempontból, mint inkább sajátos, korfestő karaktere miatt. Ámbár mint költői alkotás szintén számottevő és tekintélyes darabja a kuruc-labanc-harcok irodalmának, mert a sorsüldözött nemzet bukásán támadt fájdalmas érzés kevés énekben jut akkora tüzellel, annyi méltósággal, fenséggel és ódai lendülettel, olyan művészi formában

Kuruc vitéz

kifejezésre, mint e költeményben. Mégis inkább azért kell kiemelnünk társai közül, hogy benne nyilatkozik meg teljes, mondhatnók, elemi erővel a nemzeti hangulat Rákóczi szabadságharcának leverése után, hű képet fest a nemzet lelkiállapotáról, vigasztalan jelene és reménytelen jövője miatt kelt kétségbeeséséről:

Jaj, régi szép magyar nép,
Az ellenség téged mikép
Szaggat és tép!
Mire jutott állapotod —
Romlandó cserép.

Mint egy ékes, eleven kép,
Voltál olyan szép,
Magyar nép!...
De a Sasnak körme között
Fonnyadsz, mint a lép,

Szegény magyar nép!
Mikor lesz már ép?
Megromlottál, mint cserép, —
Jaj, hát szegény magyar nemzet
Jóra mikor lép?!

Ez az általános, ez a közös hangulat idézte elő, hogy a nép minden rétegében, az ország minden részében elterjedt, nemzeti dalává lett a magyarnak, énekelték és dallamát tárogatón játszták mindenféle vigasság alkalmával és fenmaradt mindmáig.

A Rákóczi-nóta különféle dalgyűjteményekben és énekeskönyvekben más, meg más címen szerepel. Kedveltségét és elterjedt voltát semmi sem bizonyítja jobban, mint azon körülmény, hogy alig van ismertebb énekgyűjtemény a XVIII. századból, melybe bele ne lenne iktatva. Maga Thaly Kálmán, a Rákóczi-kor nagynevű történetírója, mintegy tizenhét változatát fedezte fel, melyek azonban, kisebb eltéréseket nem számítva, azonos szövegűek. Ami szerzőjét, keletkezése idejét illeti, erre nézve határozott megállapodás még nincsen. Az első kutatásoknak semmi hitele a történeti kritika előtt, mert azok a romantika világában indulnak felfedező útra, így az eredmény is — természetesen — hasonló értékű a vállalkozás komolyságával.

A költő kilétéről adatunk nincs; de a dallam szerzőjéül a hagyomány és vele Szirmay Antal, II. Rákóczi Ferenc állítólagos udvari cigányát, a híres Barna Miskát nevezi meg, aki fejedelmi urától, Munkácsról Lengyelországba indulván, ezzel a búbanatos dallal búcsúzott el. Az bizonyos, hogy Thökölynek is, Rákóczinak is, szerződött zenészei voltak, akik gazdájukat és vendégeit minden alkalommal mulattatták, de történeti bizonyíték nincsen arra, hogy Barna Miska valóban udvari zenésze volt-e a fejedelemnek, mert neve nincs bevezetve a konvenciók cselédek sorába.

A második tanu Kövály László történetíró. A szövegről ő sem teszen említést, csak a dallam eredetét igyekszik kimutatni. Erdély régiségei c. munkájában azt állítja, hogy a zsibói csatavesztés után „egy ismeretlen lovag, bújdosása közben fájdalomnak hangokat adott; egy dallam született ajkain, mit egyszerre felkapának: e dal a magyar marseillaise, a Rákóczi-induló volt“. Bizonyíték, forrásra hivatkozás? — sehol semmi! Lovagkorba való mese, melyet az irodalomtörténet nem akceptálhat, miután minden reális alapot nélkülöz és minden történeti támasztéknak híjával van.

Ilyen semmitmondó előzmények után Thaly próbálta meg széles historiai alapon, valószínű feltevések segítségével az ének eredetének magyarázatát. A Trencsén mellett, Heisterrel vívott szerencsétlen ütközetet követő időre teszi. Igen helyesen, mert e kérdésben más felfogás alig képzelhető; de már azon nézete,

hogy keletkezését meghatározott időpontra, 1708 augusztus 3-ika és 29-ike, a trencsényi csata és Ocskay árulása közé helyezi, kevésbé valószínű. Épen a kiindulás látszik tévesnek, melyre egész logikáját építi; mert az a versszak, melyben Bezerédi és Ocskay neve előfordul, korántsem nyújt megdönthetetlen alapot olyan konzekvenciákra, minőre a kitűnő tudós okoskodása során eljut.

Azért sem, mert az Ocskayra és Bezerédire való hivatkozást nem lehet szószerint venni; mikor e dal keletkezett, a nép alig gondolt arra, hogy árulókká lettek, talán már el is feledte ekkorra, hogy a két vezér cserbenhagyta az igaz ügyet, — a költő előtt csak a labancverő hősök alakjai lebegtek, kiknek nevét egész északi Magyarország

II. Rákóczi Ferenc által a fölkelés megkezdésének emlékére vert érem
Varon Dániel műve

A zágoni Mikes- emlék

1705

Mercurius Hungaricus.

Agriâ 30. Maji.

Serenissimus Princeps Transylvaniae, ob liberiolem salubrioremq; auram, Civitate hac, tota cum sua Aula exeundo, in apricis ejusdem campis tentoria fixit, ac in dies, qua venationibus, qua exercendae regulari Militiae vacando, pro continuanda Campania, de apparatus belli sedulo disponit omnia. Illustrissimus Dominus Comes DANIEL ESZTERHAZI Junior de Galantha, ob praecleara sua in Patriam merita, & proximè ostensos ad Civitates Sancti Georgii, Bazinium, & Modor, generosos Actus, quibus peditatum hostilem duobus millibus numerosiorem, cuncta tormenta & munitiones, omnem bagacsiam & arma nostris cedere ignominiosèq; exire coegit. in Generalem Campi Marschallum sublimatus est, & cum Sua Serenitas bellum ad partes Trans-Danubianas transferendum resolverit, ad commendandam ibidem Armadae partem eundem certò praefecisse dicitur, prout jam pro expeditione illa decem Regimina Equestria, praeter peditatum, Danubium partim transivisse, partim ad transitum in procinctu esse, ex fideli relatione innotuit, quin & Artilleria eò destinata, ex Montanis Civitatibus, qua cum tormentis, ac sufficientibus requisitis adducta, Hatvaninum appulit, ac recta ad pontem super Danubio stratum devehitur. Archiepiscopus Koloczensis, nec non Baro Stephanus Szirmai Legati Caesarei hic adhuc morantur, succenturiatos suos Episcopum *Visa* & *Paulum Okolocsány* Viennam praestolantes, quos quandoquidem Serenissimus Princeps, cum confederatis Hungaris, ea cum resolutione, ad Legatos Angliae, & confederati Belgii (qui haecenus mediationem suam offerebant) remisit, ut experimentum, simulq; affidavitionem a Sua Majestate, de admissione garantiae, pro futuri tractatus pacis securitate necessaria sumentes, quantocyus informationem suam dare velint, interea vero temporis Sua Majestate Caesarea fatis cedente, tantò jam avidius eosdem cum responsoria resolutione expectamus, quantò magis novum Incessoris Regimen, quae circa res Hungarias sit intentio, scire cupimus. Serenissimo Principi, de Regimine Principatus Transylvaniae, quòd adhuc vivo Caesare, per liberum Statuum & Ordinum Votum obtinuit, multi eò magis congratulantur, quòd Josephus

(I.)

R. XI. 279.

KPREUSS. GEBL. SEKRETARCHIV.
BERLIN.

A királyi porosz titkos állami levéltárból

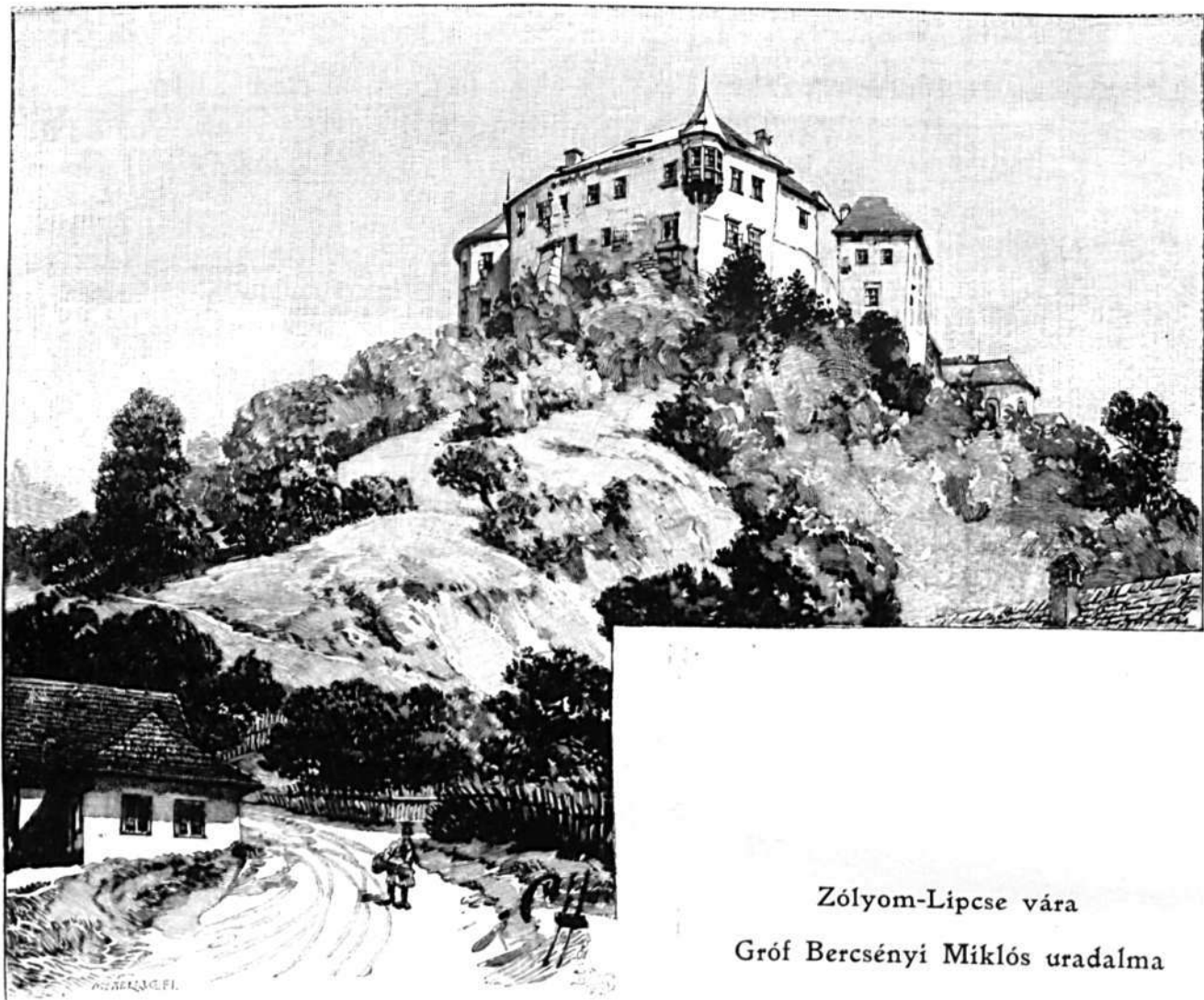
A Mercurius Hungaricus című ujság 1705 május 30-iki száma

dicsőséggel emlegette, vitézi tetteiket csodálta, ballépésüket megbocsátotta, annál is inkább, mert mind a kettő expialta förtelmes bűnét csúfos halálával.

Az ellenség mindenfelől
Őket emészti,
Úzi, kergeti
Búval emészti, —
Közénkbe sem ereszti!

— vonatkozhatik ép úgy a trencsényi kudarc után beállott keserves viszonyokra, mint a szatmári békét követő állapotokra, melyek miatt Rákócziék, Bercsényiék kibújdosnak. Bújdosásukat a nép az ellenség üldözésének tartotta, miután a béke kegyelmet ígérő pontjait nem ismerte.

Közvetlenül a trencsényi vereség után nem állhatott be akkora kétségbeesés, hogy a nemzet a sikerben vetett összes reményét elvesztette volna, miként a költemény fájdalmas és végkép lemondó hangjában megnyilvánul. Pedig Thaly épen ezt akarta elhíttetni, hogy következtetései alá szilárd bázist nyerjen.

Zólyom-Lipce vára
Gróf Bercsényi Miklós uradalma

Idéz is Rákóczinak Károlyi Sándorhoz intézett két leveléből, melyeknek egyike 1708 augusztus 5-én, tehát az ütközetet követő második napon kelt Kistapolcsányban, a másikat pedig Egerből írta hozzá egyazon év szeptember 1-én. Azt igyekeznek bizonyítani velük, hogy maga a fejedelem is végzetesnek tartja az augusztus 3-iki nagy harcot és vigasztalannak látja a jövőt; pedig e sorok csak Rákóczi feldúlt lelkének a csapás közvetlen hatása alatt fakadt sóhaja, melyből az általános csüggedést nehéz volna megállapítani. A Mémoires-jaiból vett ezen idézet: „Semmi sem sikerült többé ez után a szerencsétlen nap után“, nem bizonyíték, mert jóval később, grosboisi magányában írta, midőn magyarországi vállalkozásának balsíkere fölött elmélkedett.

Kétes volna tehát annak erősítése, hogy Rákóczinak az említett levelekben elmondott kifakadásai valóban lelkének megtöröttségét, a hadiszerencse változásában vetett hitének elvesztését jelentené! Mert volt benne bizalom és remény — kellett is, hogy legyen! — új győzelmek és újabb dicsőség iránt; hiszen ha nincs, mi célja lett volna annak, hogy még három esztendeig omoljon a honfivér, ha már ekkor tisztában volt szabadságharcának gyászos végével!

A teljes vígasztalanság a majtényi fegyverletétellel érte el tetőpontját, mikor már nem volt más út a nemzet előtt, mint a feltétlen meghódolás, az önkényuralom elismerése s az idegen hadak garázdaságának tűrése.

Ez időtájt kell a Rákóczi-nóta keletkezését keresnünk, mely talán egészen nem is egyszerre született, hanem eleinte csak egy-két strófa, a többit úgy alkotta hozzá a néplélek dalra hajló természete, miként a népies költői termékeknél közönséges szokás, melyek szájról-szájra szállván, terjedelemben bővülnek, érzésben és mesében tökéletesednek. Ez az a kor, melynek hangulatát legjobban kifejezi az

Portyázás előtt

Rugendas György Fülöp festménye

ének és kesereg a száműzött vezérek futásán, a magyar nép nyomorúságos sorsán. Sőt egyes célzásaiból azt lehet kiolvasni, hogy a szatmári béke után íródott rövid idővel, mikor már német uralom alá került a nemzet. Csak ezen időkbe illenek e szavak:

Rajtunk tenger a fegyver:
Mert a német köztünk hever
És igen ver;
Mutogatja magát, mint^a egy
Kényes gavallér,
Nemzetünket kínzó pallér,
Nem szán, mint hóhér;
Akit ér:
Addig vér,
Miglen neki mindent nem ígér!
Látod mily kövér,
Bőrében sem fér, —
Mégis csak mind többet kér!
Alig vagyon országunkban
Miatta kenyér.

Ernst Lajos gyűjteményéből. Egykorú színes metszet után
Szórakozó kurucok

És a trencsényi csata hónapjában még sem lehetett
ok ilyen feljajdulásra:

Jaj, országunk — jószágunk,
De főképen hát mi magunk
Mint nyomorkodunk;
Az idegen nemzetségnek
Rabjai vagyunk.
Jaj! naponként mind elfogyunk
Jót ne is várjunk
S kívánjunk,
Mert kegyetlen — embertelen
Nemzet van rajtunk.
Jaj, meg kell halnunk,
Meg nem maradunk!
Nagy ellenség közt vagyunk...
Bizony méltán ezek miatt
Kesergünk, sírunk.

Ez a szomorú hang arra vall, hogy ekkor már végleg el volt nyomva a magyar, abba a korba lépett át, melyet a szatmári béke nyitott meg. Véleményem szerint tehát a Rákóczi-nóta 1711-ben, az alkudozások alatt, vagy mindjárt a békekötés után termett és pedig nem Csallóközben, hanem a Felső-Tisza vidékén, ahol leggyorsabban értesülhettek Károlyi Sándor eljárásáról s ahol a balszerencse csapása legérzékenyebben sújtotta az embereket, mert a bukás annyi reményt és lelkesedést sehol sem zúzott össze, mint e tájon, melynek lakosai ragadták fel először Rákóczi lobogóját. Lehet-e csodálni hát, ha a veszített ügy miatt itt támad leg-erősebb elkeseredés a szívekben s a megaláztatás szégyene és bánata itt harsog legélesebben!?

Ennyit az ének szövegéről.

Lássuk most a dallam származását. Barna Miska és Kövály „ismeretlen lovag“-jának regéjét, mint minden komoly alapot nélkülözöt, mellőznünk kell; azonban mi sem tehetünk mást, mint józan és történeti valószínűségen nyugovó hipotézisekkel dolgozni, mindaddig, míg az első hiteles forráshoz, a híres Biharihoz el nem jutunk.

A kurucok táborában sok volt a töröksípos, tárogatós, kik a katonák mulatozásain mindenféle dalt fújtak hangszerükön; Bercsényinek is, Rákóczinak is, meg a vezérek előkelőbbjeinek is udvari muzsikusok tartoztak kíséretéhez, kik között bizonyára akadt képzett és költői hajlamú zenész. Amint az ének szövege megszületett, dallamát a tárogatósok valamelyike, vagy egyik udvari muzsikus készítette. Hirtelen terjedt és valószínűleg nem maradt meg eredeti formájában, hanem változásokon mehetett át a kuruc katona tárogatóján és a cigányzenész hegedűjén, míg Bihari János, a mult század elején élő cigányprimás játéka után le nem kötötték és egy régibb, riadószzerű változatából Scholl Miklós, az Esterházy-gyalogezred karmestere 1809-ben meg nem komponálta a Rákóczi-indulót.

Ma már az ének szövege teljes és dallama Káldy Gyula kuruc-dalai között modern átírásban is megvan.

A száműzetés napjaiból valók a *Sirva irt levelem* és *Sok búkat árasztott* kezdetű énekek, melyekben az idegen földre kivetett magyarok elfojtott bánata, német-gyűlölete tör ki, honvágyuk, a szülőföld után való sóvárgás jut megindító, könyfakasztó hanghoz.

Nagyobb terjedelmű, époszi szerkezetű költemény csak kettő van e korból: a Thököly-ének és Bercsényi házassága. De egyik sem igazi éposz, sem tárgyánál, sem előadásánál fogva; az éposz kellékeiből is csak a csodás elem nyilatkozik meg bennük. Mindkettő tárgya egy-egy regényes, szerelmi történet.

Thököly-ének név alatt az irodalomtörténet azt a XVII. századi, hosszabb epikus költeményt ismeri, melynek tárgya Thököly Imre és Zrínyi Ilona életéből van merítve és így kezdődik:

Az ki régen fegyvert fogott hazájáért...

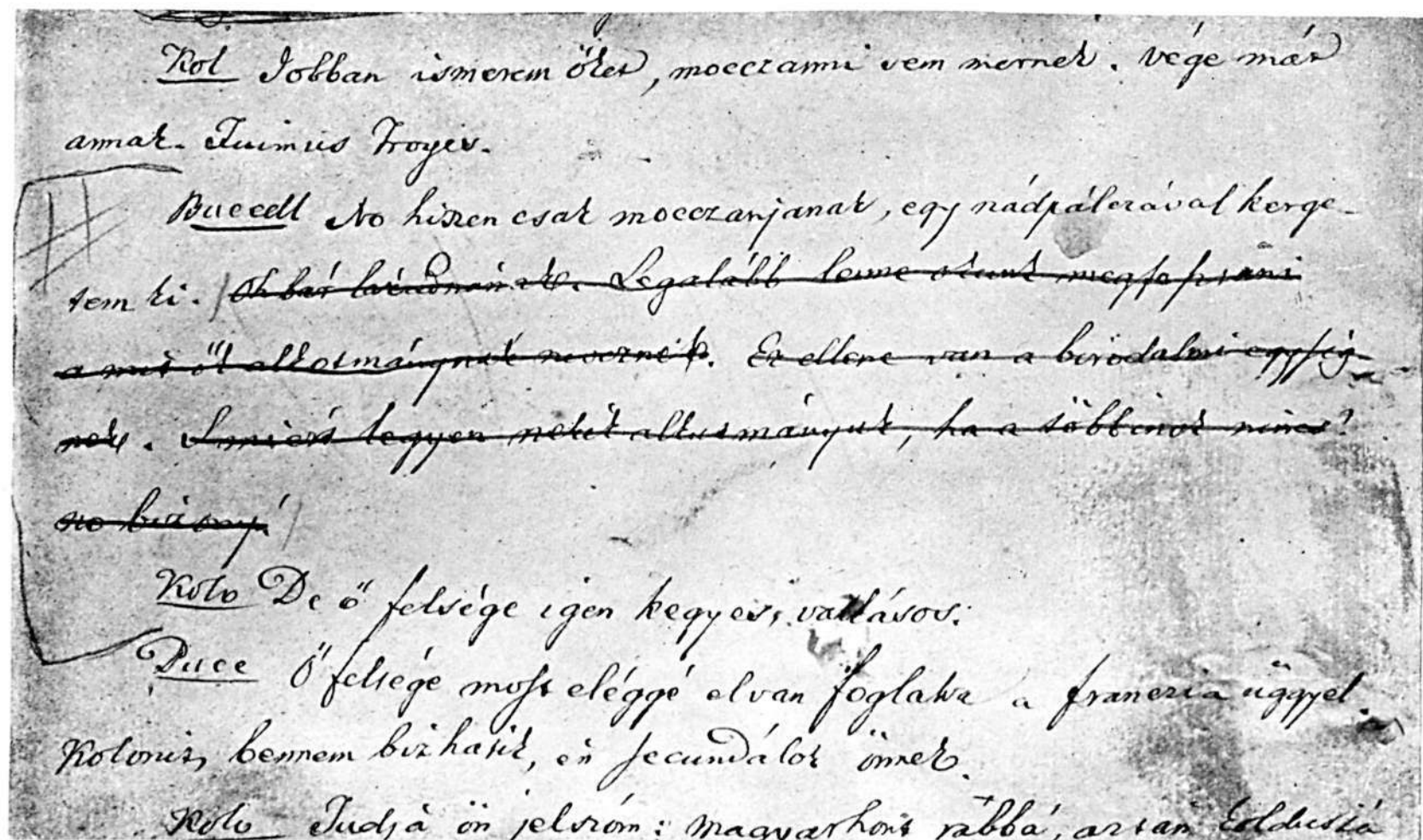
A Könyves Kálmán jogosítványa

Festette Jászay József

Búsuló kuruc

Soká pihent a nemzeti múzeum és a budapesti egyetem könyvtárában, míg Thaly Kálmán a hatvanas években megismertette.

A mű cselekvénye Thököly 1682-iki téli hadjáratának befejezésével indul meg, Zrinyi Ilona iránt való szerelmét és vele kötött házasságát tartalmazza.

Szigligeti Ede „II. Rákóczi Ferenc fogsága“ című színművének kézírata a cenzor törlésével

Szerzője kilétét bár határozottan nem tudjuk, kétségtelen adatunk nincs rá, de mégis biztosan következtethetünk, hogy az senki más nem lehet, mint a XVII. század népszerű epikusa, Gyöngyössi István.

Az allegorizáló hajlam, a mítológiai alakok minduntalan szerepeltetése, a szerelem áradozása, a leírások festői, plasztikus volta: mind Gyöngyössi kezére vallanak. Aztán olyan mesterien kezelni a nyelvet és oly behízelt csengéssel verselni, miként a Thököly-ének-ben, a XIX. század elejéig rajta kívül senki sem tudott.

Thaly, amint megismerte, mindjárt Gyöngyössit vélte a szerző álarca mögött, azonban talált argumentumot e nézet megdöntésére is. Legerősebb érve Gyöngyössi szerzősége ellen az, hogy ő, mint Wesselényi Ferenc embere, erős kormánypárti volt. Igaz, az volt, de nem végig. Mert a nemzet küzdelme alkotmányáért, minden nemzeti mozgalomnak erőszakos elnyomása, a legjobb hazafiak ártatlan üldözése: benne is ellen-szenvet, sőt gyűlöletet keltett az udvar hitvány politikájával szemben és ébredő rokonszenvét Thököly és a többi felkelő iránt, napról-napra jobban megszilárdította. Politikai nézetváltozásának 1681-ben adja először biztos jelét. Azzal tudniillik, hogy a nádorrá választott Esterházy Pálhoz egy ódaszerű költeményt intéz, melyben élénken kiemeli hazafias érdemeit, tőle várja az ország békéjének és alkotmányának visszaállítását. Minthogy e reménye nem teljesült, az 1695-ben kiadott költemény homlokára e nem nagyon hízelgő címet függesztette: Palinodia. Amí pedig a versben mondottak visszavonását jelenti. Tehát Gyöngyössi a Thököly-ének írásakor (1683-ban) nemcsak hogy a függetlenségre törekvőkkel tarthatott, hanem — minden jel arra vall — velük is tartott. Ennélfogva pártállása nem akadályozhatta, sőt készíthette a munka megírására.

Költői tekintetben, fény- és árnyoldalaival, félreismerhetetlenül rá van nyomva a gömöri alispán írói egyénisége. Amí szerkezeti szempontból egyik hátránya a műnek, legnagyobb költői szépségét épen az teszi. Azok a gyönyörű lírai betétek a szerelemről, boldogságról, szabadságról, a meleg érzés megkapó

közvetlenségével; azok a festői leírások, mint Rákócziné szépségéről, alvó helyzetéről, kevés párjukra akadnak Vörösmartyig.

Gyönyörű ez a részlet:

Az orcái rózsák, nyaka alabástrom,
Maga-kelletése szívet győző ostrom.
Homloka lilium, az ajaka kláris,
Bár csókod harmatja érte volna már is!
Cédrus az dereka, tekintete ráró,
Mint vadász-Diánna gyors lába úgy járó.
Egész teste hattyú, galamb engedelme;
Gerlicét követő társához szerelme,
Az hol kell, mint daru, oly szemes figyelme,
Csendes erkölcsében nincs negédes elme.
Úgy tetszik a merre lábai indulnak,
Azok helyén mindjárt virágok újulnak;
Az mikor ajkai beszédre mozdulnak,
Szép szavai között nádmézek is hullnak.
Szóláshoz készülő ajaka nyílása,
Úgy tetszik, hogy piros hajnal hasadása;
Vidám személyének helybül mozdulása,
Mint az derült napnak az égen járása.

Nyelvének hamisítatlan magyarságát, zamatját és alexandrinjainak művészi voltát csak Aranynál találjuk meg.

756.
No.
Von Anita Lu Ofen - Sester k. k. Poligni Direction wird
jenseit unwillig befülligt. Auf der fünftelligen Historische
Drama „II. Rákóczy Ferenc fogsága“ von Eduard Szigligeti, in
elbige halber der künig. ungarische Kaiserliche Praesidium
vom 18. Mai 1862 Zast 4452. und Genehmigung junon Dallen, wal-
che in Linzen Manuscripte Anita 13, 14, 45, 46, 47, 48, und 76 voffgebr-
icht sind, zur Darstellung auf dem Theater ungarische National
Theater gungulagen wurden ist.
Sept am 18. März 1862.
Lu k. k. Regierungsrath
J. Sauerste
k. k. Regierungsrath

Szigligeti Ede „II. Rákóczi Ferenc fogsága“ című színművének a cenzura által 1862-ben megadott előadási engedélye

Nagy Bercsényi Miklósnak is akadt énekese, mint valaha a leghíresebb császárpárti főúrnak, Wesselényi Ferencnek. Neki is titkára személyében. Kőszeghy Pál a neve, aki ura jóindulatát méginkább ki akarván érdemelni, dicsőítő éneket ír róla és második házasságáról.

A Kőszeghyek a Bercsényi-házat több nemzedéken át szolgálták. Az énekszerző Pál atyja, Kőszeghy György is régi szolgája volt az idősebb Bercsényi Miklósnak, aki nemességet eszközölt ki számára. Pál legidősebb fiú volt s a latin iskola elvégzése után, mint nemes apród, a Bercsényi-udvarba került, hol az úri társaságban síma modort, finomabb izlést és választékosabb nyelvet sajátított el. A fiatal Miklós gróf oldala mellett élt, aki hűségéért és ragaszkodásáért megkedvelte és meghitt emberévé, titkárává fogadta. A legbizalmasabb küldetésekre használta; többek között őt bízta meg azon üzenetei közvetítésével, melyeket későbbi nejéhez, Csáky Krisztínához intézett. Nős ember volt és két gyermekéről tudunk is. Az egyik: János, ki a szabadságharc alatt Bercsényi testőrei között szolgált; a másik: a tíz évvel fiatalabb Zsuzsanna, akít, miután árván maradt, kegyes szívű úrnője nevelt fel. A Kőszeghy-árvák követték urokat és nejét

Az Országos Képtár tulajdona

Rugendas György Fülöp tulajdona

A zsákmány szétosztása

törökországi bújdosásukba is, hol Mikes Kelemen szerelemre gyulladt a szép Zsuzsika iránt. Azonban kettőjük házassága elmaradt, mert a másodsor is özvegygé lett Bercsényi szívét és kezét ajánlotta a leánynak. Elfogadta és mindvégig hűséges hitvese maradt az agg fővezérnek, sőt az özvegyi fátyolt sem tette le soha. 1750-ben halt meg Jaroslawban.

Kőszeghy Pál Bercsényi és Csáky Krisztina szerelmének és házasságának emlékére ez éneket alázatos dedikációban asszonyának ajánlja. E mű tulajdonképp utolsó része egy nagy trilogiának. Maga a költő mondja úrnőjéhez intézett ajánlásában. Az első könyv Bercsényinek „ifjúságában tett vitézi magaviseletéről“, a török elleni harcairól, hőstetteiről és Drugeth Krisztínával való egybekeléséről szól; a második könyv pedig ura boldog házasságát és első nejének halálát énekelte meg.

Kőszeghy Pál tanítványa Gyöngyössinek. Félreismerhetetlen az a hatás, melyet a XVII. és XVIII. század legnépszerűbb magyar költője gyakorolt rá. Nemcsak a tárgyat illetőleg, mely egészen rokon a Murányi Venus, Kemény János és Thököly-ének tárgyával, hanem részleteiben is megkapó az

Festette Rugendas György Fülöp

Kuruc ezredes indulásra hadiparancsot kap

Az Országos Képtárból

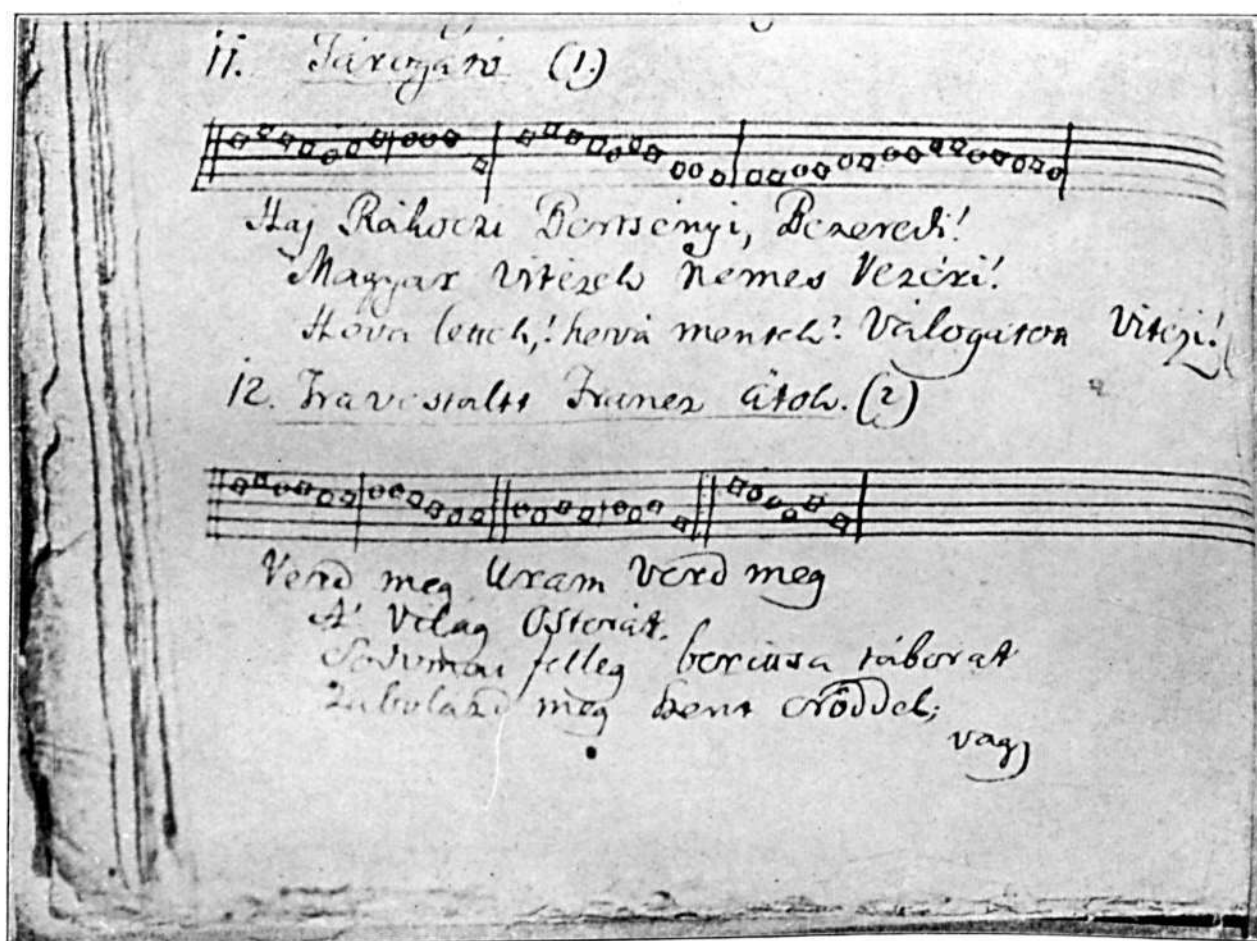
a hasonlatosság, mely Bercsényi házassága és Gyöngyössi verses regényei közt megvan. Különösen a csodás-elem alkalmazásában erős az utánzás. Köszezgy Venusa, Cupidoja, Hermese, Mercurja mind azonos szerepet töltenek be a Gyöngyössiével s azoknak egyszerű másolatai. Csakhogy míg emitt egy igazi költői lélek mély érzései jutnak kifejezésre az istennők ajkain, ott szárazon, minden lendület nélkül osztják parancsaikat; míg a XVII. század ünnepeit epikus regényei szövevénye között, lantján a szerelem dala csendül meg, szegényes krónikairó marad Bercsényi jámbor titkára akkor is, midőn a legtüzesebb szenvedélyről, a legforróbb indulatról kellene énekelnie. A szerkezeti hibák mind a kettőnél egyformán nagyok; de amiben Gyöngyössi magasan áll, Köszezgy abban is mélyen alant marad. Hiába keressük nála a nyelv tisztaságát és a vers elragadó zenéjét, a bájos lírai ömlengéseket és művészi festést: csak darabosan, nehézkesen haladó verseket, hideg, fárasztó leírásokat és elmélkedéseket találunk.

Történelmi és korfestő szempontból azonban értékes mű. Bercsényi vadászatai, a kuruc főrangúak mulatozása, a főúri lakomák és lakodalmak: mind egy-egy jellemző oldalról mutatják be a kort.

A föllázadt kurucok a harc hevében ellenállhatatlanul törnek előre. Elsöpörnek mindent, ami útjukba akad. Diadal diadalt ér; ősi váraik egymásután adják át kulcsaikat s régi, édes álmaik megvalósulását látják tusáik sikerében. De olykor ellenük fordul a szerencse s egy-egy vesztett csata keserű sóhajra és éles kifakadásra indítja az ismeretlen lantosokat, míg a nyert ütközet öröme kítőro ujjongást kelt közöttük.

Körülbelül tiz-tizenkét olyan, vitézi éneknek nevezett költemény van, melyek a fontosabb harcok és egyes városok vivásával és pusztulásának leírásával foglalkoznak.

A keletkezés időrendjében első helyen áll Tokaj veszedelme (1697), amely fájó jajkiáltás a tokajiak sorsa fölött, hogy a császári katonák 1697 július 17-én embertelenül lemészárolták őket. Sorban következik

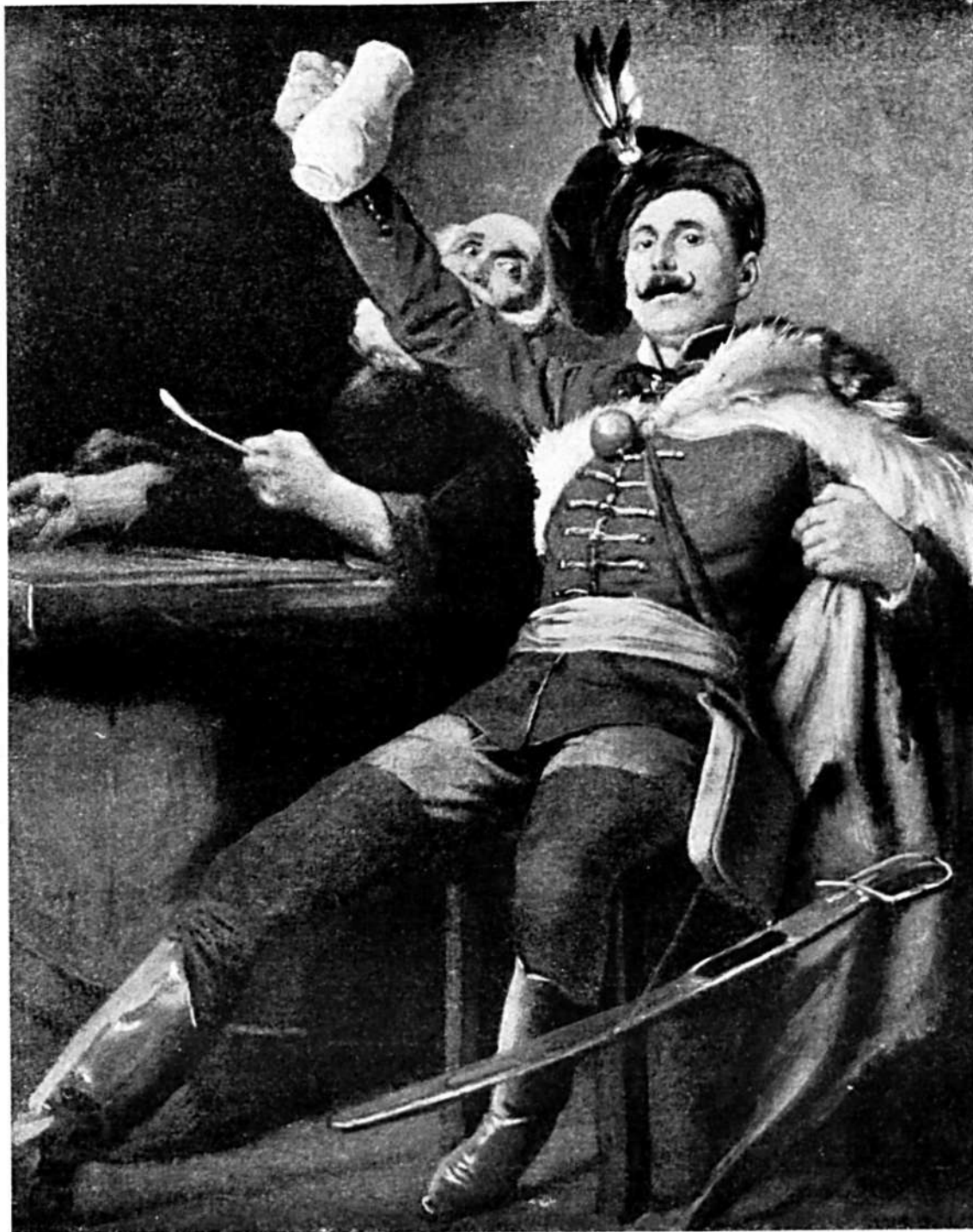

„Hej, Rákóczi, Bercsényi“

Palóczy-Horvát Adám kéziratában

Rákóczi felkelése (1703). Árulás alapján a magyar urakat Bécsbe idézik. Bercsényi Miklós Lengyelországba szökik, de Rákóczit és Szirmai fogva viszik Ausztriába; az elsőt Bécsbe, utóbbit Újhelybe. Az ifjú Rákóczi azonban „Hauptmant Leman“ segítségével megszabadul és idegen hadak élén betör. Az ország népe melléje áll s vezérei egymásután foglalják vissza a magyar területeket. Az ellene támadt rációkat maga veri szét és hét ezret kardra hányat közülök. A vers végén összetartásra buzdítja a magyarokat és Istentől kér segítséget számukra. Ide vehetjük báró Palócsay György, elébb császári tiszt, majd kuruc dandártábornok énekét is a Neustadtí harcról (1707). Az udvarhelyszéki és háromszéki székelyek

vereségének emlékét őrzi Bocskor János énekes könyvének A holdvilági és feketehalmi harcokról írt gyászéneke (1704). A szomolányi győzelem emlékére írta és Rákóczinak ajánlotta A szomolányi diadal emlékét Ujvári Tamás, a nyítrakövesdi templom „miltatlan magyar kántora“. A vers, „töredelmes gyunásaképen“, Ritschan generális ajkaira van adva, melyben elmondja, hogy a császár és a bécsi udvar akkor követett el legnagyobb bűnt, mikor hadait a magyar nemzetre szabadította, hogy azt tépjék, marcan-

Hej, Rákóczi, Bercsényi

Festette Stettka Gyula

golják; mikor az országot pusztította, legjobbjait ártatlanul kínoztatta és az alkotmányra tett esküjét nem tartotta meg. Meg is fenyegeti:

Azt az királt az Isten soha meg nem áldja,
Aki jó fogadását híven meg nem tartja,
Az országnak lakósit törvintelen rontja,
Az ellenség kezében országostól adja.

A Szencsey-kódexben van Mislai András Siralmas éneke a szömörei harcról (1704), melyben a szerző jajgatva tördeli kezeit a harc balkimenetele miatt és a nemzetre végzetesnek mondja a csekély jelentőségű tusát. Legkésőbbi keletű a Wesselényi Pálné búcsúztatója (1710). Hadadi Wesselényi Pál Beldi Pál leányát, Zsuzsánnát vette feleségül s mint kuruc vezérnek nagy volt a tekintélye országszerte. De hamarosan elhunyt, özvegyen hagyván szép feleségét. Férje iránti kegyeletből megmaradt Rákóczi pártján s midőn gróf Csáky István német kézre játszotta hadadi várát, Magyarországra menekült, hol

Rákóczi biztos szállást rendelt neki Munkács környékén. Itt lett, 1710 vége felé, az ázsiai pestis áldozata. Búcsúztatója halála alkalmával íródott. Valószínűleg udvari papja a szerzője, aki, mint viszonyainak alapos ismerője, híven elmondja a főrangú hölgy élettörténetét, gazdagon tarkázva országos eseményeket érintő fordulatokkal.

A kecskeméti kupa

A vitézi énekekkel rokon fajú alkotások a krónikák. Egyenes leszármazottjai Tinódi históriás énekeinek. Az atyafiság jellemző vonásai benne vannak a történeti tények esetlen összehordásában, azok elbeszélésének a kétségbeesésig unalmas voltában, a nyelv dőcögő, meg-megbotló járásában és a verselésnek a jóhangzással való kínos küzködésében. És ha van érdemük, az nem a költőt illeti, hanem a lefolyt események feljegyzőjét. Mindössze három ilyen krónika van: Thököly haditanácsa, Dálnoki Veres Gerzson verses krónikája a kuruc-világról és Péro veszedelme.

A kuruc-irodalom gyöngyét a balladák teszik. Messze kimagaslának társaik közül minden tekintetben, magukon hordják a költő ihletett lelkének bélyegét és mesteri kezének nyomát. E névtelen szerzők akaratlanul is egy ismeretlen műfajt vezettek be: a balladát, amely irodalmunkban — német hatás alatt s nem egészen eredeti tisztaságában — Kölcseyvel jelentkezik először. A legtöbb tárgya e mozgalmas idők egy-egy vezérlő alakja körül fűződik s benne szeretetének, rajongásának, vagy kielégített boszúvágyának ad kifejezést.

Legrégibb közöttük Esztergom megvétele (1706). Maga az ostrom 1706 szeptember 4-én fejeződött be s ekkor foglalták el a kurucok nagy diadallal a várost. Nyomban az ostrom után keletkezett az ének, mire a szerző szavai is rávallanak:

Mikor Esztergomban örömet lóttének,
Ez versek kevéség azután költenek.

A kuruc tábornak mesteri vonással festett képe alkotja a bevezetést. Magas dombon áll Rákóczi sátora a Garam és Duna összefolyása közt levő síkon; maga „persia-szőnyegen“ pihen alatta. Vitézei hordták süveggel e magaslatot, hogy

Urunknak tábora magas helyen legyen:
Szép tábora fölött végig tekinthessen!

Aranyos zászlója lobogjon magasra,
Messzéről mindenki mindgyárt megláthassa.

Magyar katonák tánca a XVII. század elején

A kuruc önértet és büszkeség tör elő e tényükből, hogy fejedelmük örömmel szemlélhesse hős csapatait; de kicsillan a vezér iránti szeretet és gyöngédség is, mivel őt mindenek fölé akarják emelni.

Aztán drámai gyorsasággal Rákóczi alakját állítja előtérbe. Kardjával rámutat Esztergomra, a várfokon lobogó idegen zászlóra s erős fogadást tesz, hogy

Mire a fényes nap harmadszor felsütne,

már övéi lengenek azok helyén. Megszólaltatja ágyúit, azok bögnék, dörögnek s megremegtetik a kemény falakat. Megadásra hívja fel az örséget, de az tagadó választ ad. Emiatt fölötte nyugtalankodik s a harmadik éjszakán összegyűjti seregét, rohamot intéz és a várat kézrekeríti. Éjfél után, mikor

Hasad az szép hajnal, piros az hegyoldal,
Esztergom várában Rákóczi felnyargal.

Esztergom utcáin szikrát hány patkója,
Esztergom bástyáin lobog az zászlója...

Rohanó sietéssel fejlődő cselekvénye, beleszótt párbeszédeinek gyors, csattanó és jellemző volta igazi balladává avatják. Négy ütemű, páros rímű versei kellemes csengéssel hullámzanak.

Az Országos Képtár tulajdona

Csatajelenet

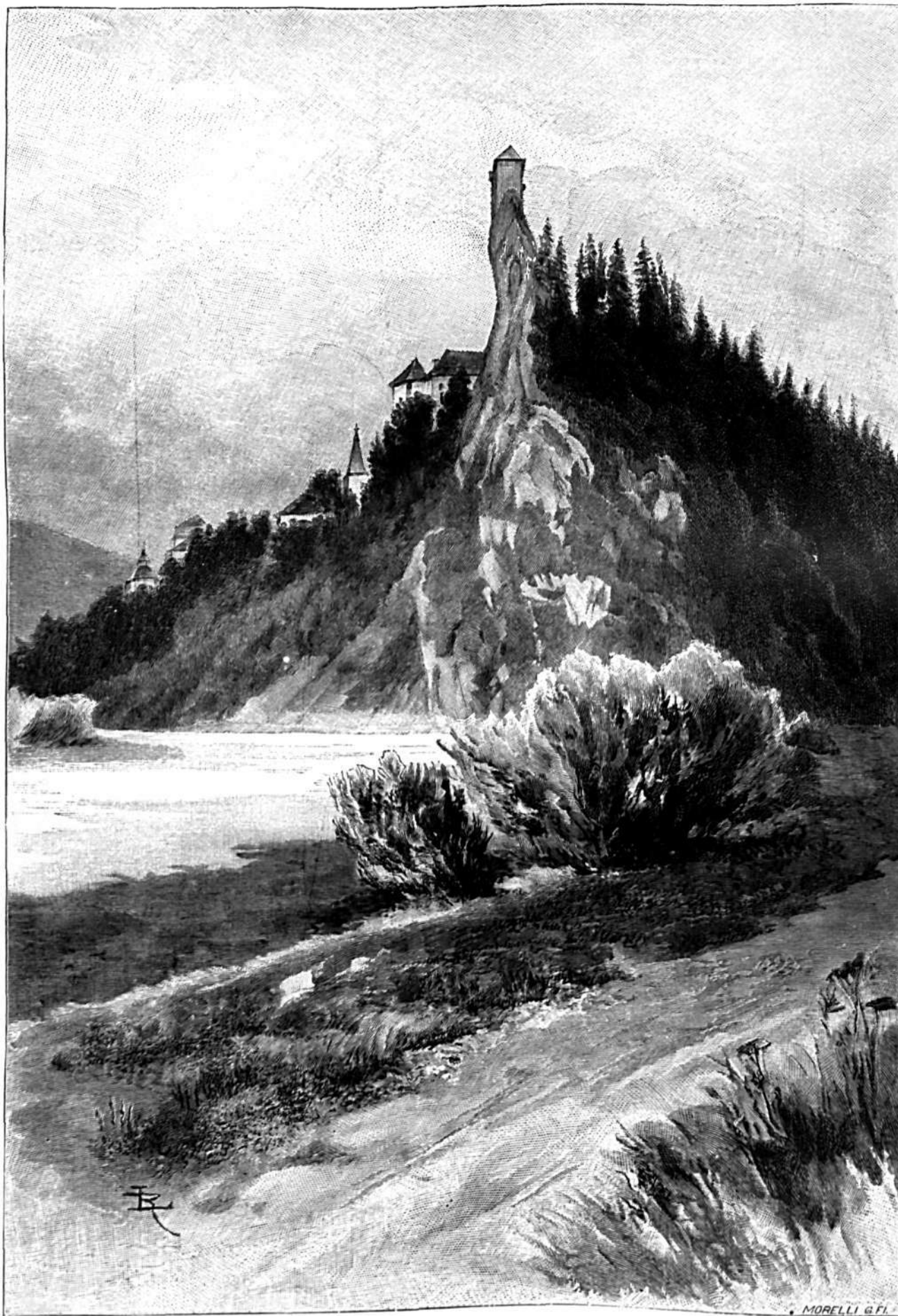
Rugendas György Fülöp festménye

Kerekes Izsák (1706) ó-székely ballada, mely Erdélyben, a székely nép ajkán máig fenmaradt. Kerekes Izsák szomorú sorsát éneklí, kít a szebeni rácok, amikor Moha felé indult megtámadtak és véres viadalban megölnek.

Bezerédi nótája (1707) már nem ballada, csak hajlík feléje. Noha cselekvénye gyors egymásutánban pereg le, tárgya is megfelelne: hiányzik belőle a ballada egyik elengedhetetlen eleme, ami drámaiságát leginkább feltünteti: a párbeszéd.

Bezerédi Imre kuruc tábornoknak Sárvár alatt vívott tusáját tárgyalja. Körülveszik a fiatal vezért, lovát lelövik, őt pedig megragadják, letépik párducbőr kacagányát s tán meg is ölik, ha társai hirtelen ki nem szabadítják. Ez az esemény — minden valószínűség szerint — megtörtént. Legalább erre vall nagybátyja, béri Balogh Ádámnak gróf Esterházy Antalhoz intézett levele. „Én és Bezerédi Imre öcsém-uram — írja — megindulván egy erős portával (csapat) mind vágunk s mind fogtunk németeket. De

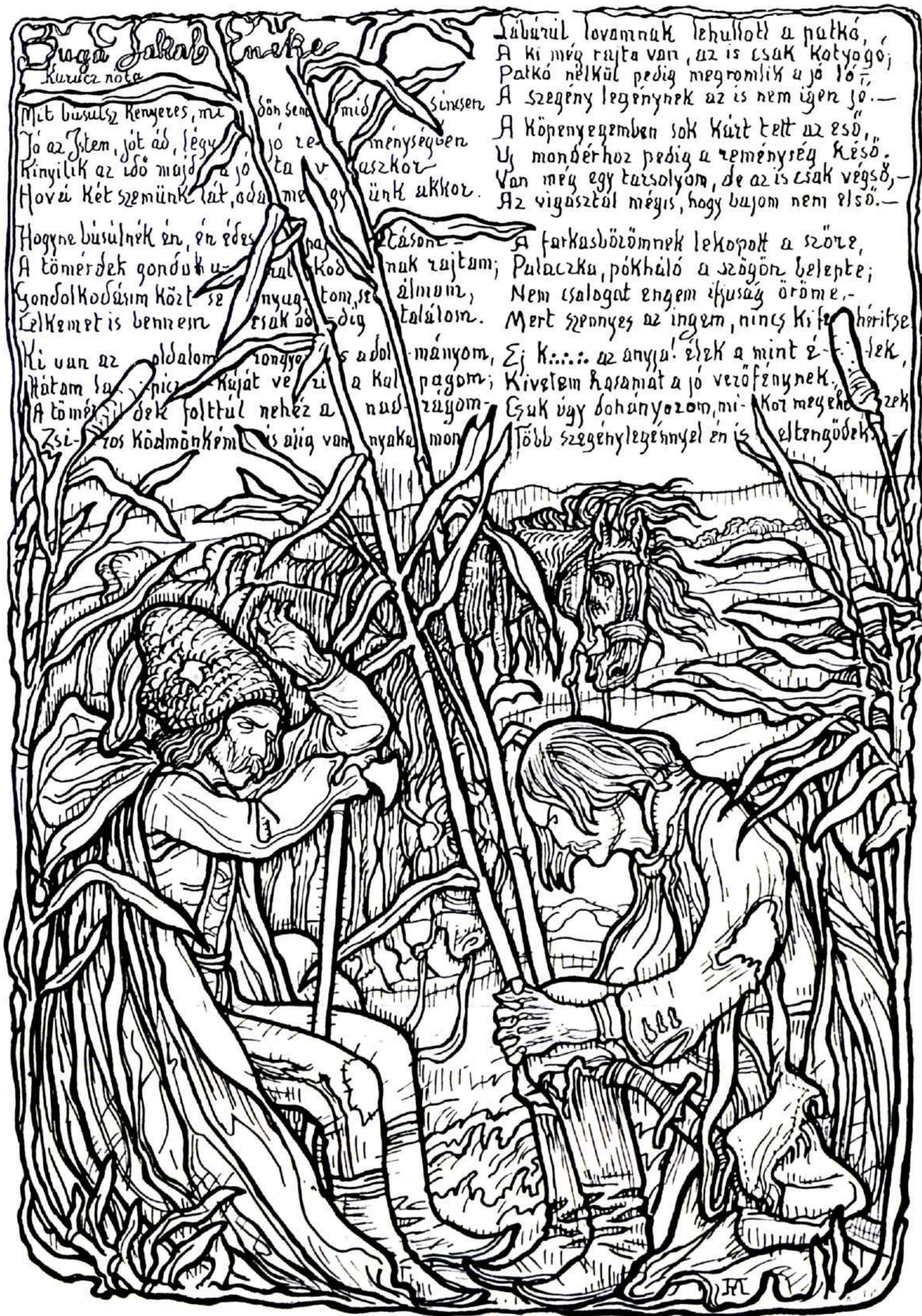
megsokasodván az ellenség, nagy dühösséggel rajtunk gyűtt; öcsémuram alól elesett az lova, magát megfogták, párducbűrit, mentéjit, csizmáit, karabinját, süvegít forgóstól mind levonák magáról“. Ezt meglátták katonái s nagy nehezen kimentették szorult helyzetéből.

Árva vára

Kevés van még e korból ilyen könnyed és hangzatos verselésű költemény, melyhez a nyelvnek költői lendülete és hamisítatlan tisztasága járul.

Balogh Ádám dandárvezér dicsőségét dalolja A kölesdi harc (1708). Balogh Szegszárd és Simontornya között, a kölesdi síkon, Sándor László és Somogyi Ádám segédcsapataival tönkreveri az egyesült rác-

Buga Jakab éneke

Mit búsulsz Kenyeres, mi dőn senki mid' sinesen
 Jó az Isten, jót ad, légy jó re- menysegen
 Kinyitk az idő majd a jó ta v aszkor
 Hova két szemünk lát, adal me gy ünkt akkor.

Hogyne búsulnék én, én édes pa- tásom -
 A tömördek gondok u- nál kod- nak rajtam;
 Gondolkodásim közt se nyug- tom, se álmon,
 Lélkemet is bennem csak ad- dig találom.

Ki van az oldalom rongyo- s adol- mányom,
 Hatam la- nic- káját ve- ri a kal- pagom;
 A tömör- dek fölül nehéz a nus- zayom -
 Zsi- zos ködmönkém is aija van nyaka- mon

Saburul lovamnak lehullott a patkó,
 A ki még rajta van, az is csak kotyogó;
 Patkó nélkül pedig megromlik a jó ló,
 A szegény legénynek az is nem igen jó.
 A köpenyegemben sok kurt telt az eső,
 Uj mondérhoz pedig a reménység késő.
 Van még egy tarsolyom, de az is csak végső,
 Az vigasztul mégis, hogy bajom nem első.

A farkasbörömnek lekopott a szőre,
 Palaczká, pókháló a szögön belepte;
 Nem csalogat engem ifjuság öröme,
 Mert szennyes az ingem, nincs kifé- hirtse
 Sz; k... az anyja! ezek a mint é- tek,
 Kivetem hasamat a jó vezőfénynek,
 Csak úgy bohányozom, mi- Kor megehe- zek
 Több szegénylegénnyel én is eltengődek.

Kriesch Árpád rajza

„Mit búsulsz Kenyeres . . . ?“

Buga Jakab éneke

német hadakat, úgy, hogy azok eszeveszett futásban keresnek menedéket. Erős németgyűlölet sugárzik ki minden sorából:

Rajta, rajta, rontsad rácok sűrű rendét,
Hadd ne dúlja gaznép édes hazánk földét!

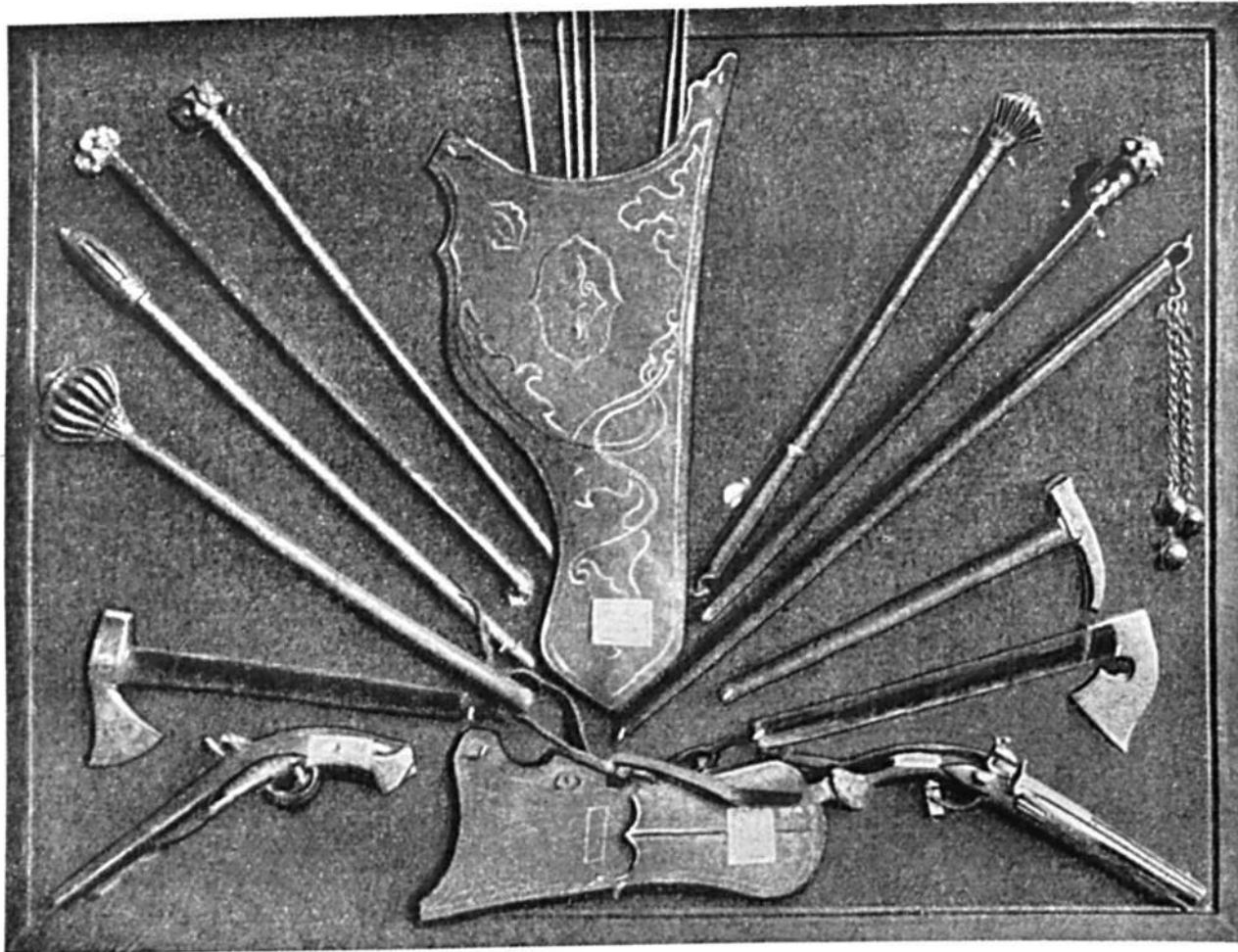
Méltó társa Esztergom megvétele-nek az Ocskai Lászlóról szóló ének (1710). Csakhogy amabban az imádattá magasztosult szeretet, melylyel a vezért népe körülveszi: kiáltó ellentétben áll emebben a hazaáruló iránt kelt olthatatlan bosszú érzésével.

Régi fegyvertársai nem tudták megbocsátani Ocskai árulását. Kemény bosszút esküsznek Érsekújváron vesztére. Beleznai, Jávorka, Bornemisza és Rác Miska engesztelhetetlenül üldözik télen-nyáron, de hasztalan. Végre Jávorka

..... paraszti ruhában
Egy néhány vitézzel csak bétör házában.

Héj, Ocskai László! a nagy tobzódásból
Kelj föl immár — érted elgyüttünk Ujvárbul.

Vérünk árulója most add meg magadat!

Kuruc és török fegyverek

Ocskai kardot ragad, de Jávorkaék kiverik kezéből s fogva viszik Érsekújvárra. Összeülnek a hadiszék bírái és halált mondanak fejére:

Világ példájára feje elütsessék,
Várnak bástyájára karóba tüzessék.
Hadd lássák mindenek: az lator mint jára,
Ki megszegvén hitit, támadt hazájára.

Végre is hajtják az ítéletet nyomban, mert ha nem tennék, a vitézlő rendbéli urak izről-izre tépnék. Fejét egy nagy póznán a Nyitrára néző bástya fokára tűzik. Hollók röpködik körül s hangosan kiáltják:

Kár, kár, kár, kár vala Ocskai Lászlónak,
Ilyen nagy vitéznek — lenni árulónak!

Fohászszerű sóhajjal fejeződik be:

Szegény magyarokat segítse az Isten!

Rodostói utca

A kitöltött bosszú érzése és a bukófélben levő ügy iránt való dacos s elkeseredett hűség sugárzik ki a költeményből. Az eddigi hetyke hang és a szerencsés jövőben vetett törhetetlen bizalom lemondóvá, aggodalmassá válik. A trencsényi ütközet s Bezerédi és Ocskai áru-lásai után a magyarság reménye szárnyasze-getten hull alá; csüggedten, félig kétségbeesve, a haldokló végső erőfeszítésével küzd, hogy újólág a maga részére hódíthassa a szerencsét. A reménytelen állapot kegyetlenekké teszi, keresve-keresik áldozataikat, melyeken égő bosszújukat lehűthessék. A jobb sorsra érde-mes Bezerédi és Ocskai is ép ily áldozatok.

Rákóczi végbúcsúja hangzik a nemzet felé bújdosó-éneké-ben (1711). Úgy keletkezett ez is, mint a többi, ismeretlen kéztől, az ese-mények hatása alatt s magát a fejedelmet szólaltatja meg, amint szaggatott, félig szidal-mas hangon parancsolja az utolsó csatára vezéreit. De az utolsó nagy harc nem tör-

tént meg, mert Károlyi Sándor a majtényi síkon lerakta a fegyvert.

Gyönyörű poétikus kép az, melyben a szerző köddel szállatja meg a majtényi mezőt, hogy a „pántos pallosára“ támaszkodó Rákóczi szemei elől eltakarja a meghódolás kínos jelenetét, melyben összes küz-delmeinek és önfeláldozásának hiábavalóságát látná:

Halálos nehéz köd
Mindent búsan beföd:
Jobb is, ha nem látja,
Mert csak szíve fájna —

Tán meg is szakadna...
Dobos már dobolhat,
Rákóczi unszolhat:
Rajta, rajta, rajta!
A tábor, a tábor

Zászlóit lehajtja
A majtényi páston.
Szegény kuruc tábor...!
Haj, Károlyi Sándor!

Őt okozza a bukásért s árulónak mondja. Nem magát sajnálja — szól — hanem az országot, amely gyászban marad, ha ő kibújdosík belőle. Sajnálja itt hagyni a hazát, mert tudja, hogy szüksége volna rá; vissza is hívnák, de későn — messze nyugszik ő akkor.

Végszavaival istenhozzádot mond árván maradt népének:

Szülőföldem, bölcsöm,
Te bús Magyarország!

Immár Isten hozzád,
Immár Isten hozzád!

A kuruc-vitézek utolsó sóhaja jut hanghoz e költeményben, amely halotti éneke az elveszett szabad-ságnak, gyászindulója a bújdosó Rákóczinak és társainak...!

A kuruc-énekesek lantja elnémult.

GAGYHY DÉNES

Rákóczi Ferenc
egykorú képe

Ernst Lajos
gyűjteménye

A kassai régi székesegyház

A kuruc-világ dala és muzsikája.

al és muzsika!... „Inter arma silent musae“ (csatazajban hallgat a költészet): azt tartja a régi példaszó, de a magyar népre ez nem áll; két legnagyobb, legszebb, legmagasztosabb harcában: a szabadságharcban és a kurucvilág nemzeti küzdelmeiben a lélek szárnyalása, a lant zengése fennszóval kíséri a hősi küzdelmet. — A magyar nótának elbűvölő szava a kuruc-időkben csendül fel először a maga teljes akkordjaival és keleties szimpójában; Kelet-Európa hős és martir-nemzetének akkor alakult ki zenei sajátossága is, amely öt minden nyugotitól annyira megkülönbözteti: a keleties és amelletl annyira nemzeti jellegű kuruc-muzsika.

A magyar nemzet eladdig első sorban keresztény volt dalában és zenéjében. Népdalának motívumai a katólikus templomi énekek és kálvinista zsoltárok voltak; ezekből merített, ezeket szedte öntudatlanul magyar ritmusokba, tette át világi, sokszor szerelmes versekre úgy, hogy nagyon sok régi magyar virágének mintegy ifjabb testvére a templomi dallamnak; a hangnemek is egyháziak vagy ha dur, ha moll, olyan a dallamok hajlása, kötése, továbbfűzése. Hiszen a nemzet maga is a barbár Kelet ellen küzdött, másfélszáz év óta a török ellen — és ezen küzdelmében fővigasza, főtámasza saját szívósságán és erején kívül a vallás volt.

Most mindez egyszerre megváltozik: a nemzet érzi és fölismeri, hogy létét, megmaradását nem a gyengülő pogány török, nem a Kelet felől fenyegeti a végveszedelem, hanem a keresztény német felől, amely egyformán ránehezedik a protestáns és a katólikus magyarságra. Még a török bent ül az országban és a kuruc-nóta már is elkesereséssel zengi:

Ez az istentelen német annyi kárt tött már:
Hozzá képest, hogy mit sem tött török, sem tatár!

A kuruc-időkben győzedelmeskedik (igaz, nem egyszerre) az egységes nemzeti eszme az eddigi felekezeten, amely mindig különbséget tett katólikus, meg protestáns közt, Magyarország meg Erdély között. Petőfi csak 1847-ben tolmácsolja a közérzést Erdélyről, mikor szól: „Mely ördög súgta, hogy ketté szakadjunk?"; a kuruc-nóta már 165 évvel előtte zengi a kuruc-hősről:

„Két ország közt egy hazáért omlík ki vére.“

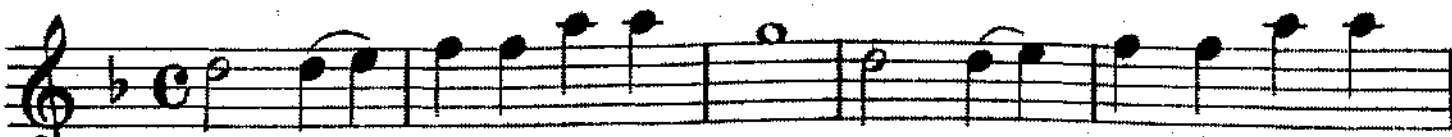
Más helyütt a kuruc-vitéz így szól:

„Kiontatom vérem apámért, anyámért,
Meghalok én még ma magyar nemzetemért.“

Az általános emberi érzéseken kívül, sőt ezek fölött uralkodik a kuruc-dalban tüzesen, sokszor vadul, indulatosan a magyar nemzeti érzés, mint addig még soha. Az ágyúszót, a kardok villanását nyomon kíséri a dalnak pacsirtazengése és a kuruc-dal is első sorban nemzeti.

A magyar, mióta mai hazájában megtelepedett, nem vándornép, hanem röghöz ragadt, földjét, otthonát mindenekfelett szerető, akinek egyik legnagyobb csapás: a bújdosás. Már pedig ebben része van bőven a török és német világban, de sohasem annyi, mint a kuruc-időkben; ennek bűját, bánatát, keserveit zengi a legtöbb nótája. Ilyen pl. mindjárt a kuruc-idők kezdetén énekelt, de valószínűleg még előbből való „Térj meg bújdosásidból“ nóta, amely az általunk 3 éve föllett és megfejtett Esterházy-féle tabulaturás könyvben van. D-moll és G-mollban írt igazi bújdosó-nóta, amelyben a bánatos elbúsulás és a bizó reménység úgy váltakozik, mint őszi időben a felhő és a napsugár.

Lassan.

I.
 Térj meg buj-do-sá-sid - ból És egy - szer már sza - ba -

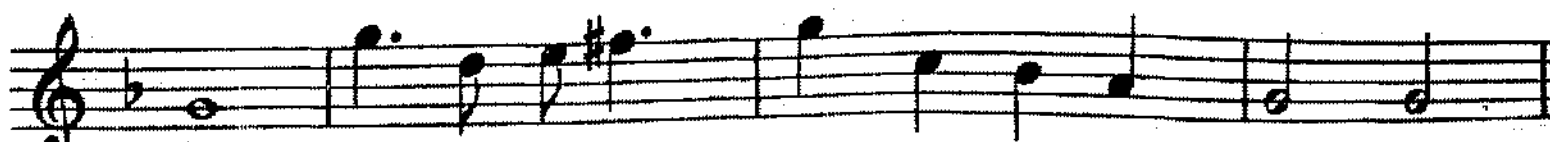

 dulj Bú - val e - mész - tő - dött lel - kem.

 Nincsen semmi haszon már Mert szí vemben e - sett kár.

Élénkebben.

 Meg - for - dul - hat még a szél El - tá - voz - hat

 a ve - szély El - tá - voz - hat a ve -

 szély csak te is élj s légy jó e - gész - ség - ben.

Ugyancsak gyönyörű bújdosó-nóta, de már erősebben föltetsző szerelmes hangulattal és tartalommal a másik:

„Hová készülsz szivem tőlem elbújdosni?
 Az idegen földön ki fog téged szítani?
 Hogyha megbetegszel ki fog hozzád látni?“

Az Országos Képtár tulajdona

Festette Kucsek János

Kuruc-tárogató

Lassan, szabadon.

Ho-va készülsz szi - vem tó - lem el - buj - dos - ni?

Az i - de - gen föl - den ki fog té - ged szán - ni? Hogy - ha megbe -

teg - szel ki fog hoz - zád lát - ni, ki fog hoz - zád lát - ni?

Majd:

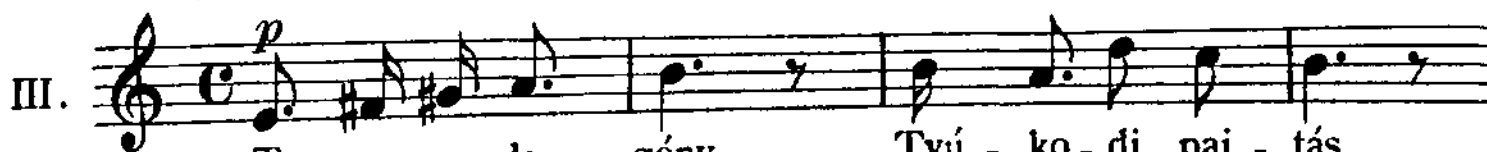
„Megfogott madárhoz életem hasonló,
Napnak fényét látom homályba boruló,
Szép gyönyörűségem naponként elmuló.“

Ezek a virágénekek dallamkötésben, minden melegség mellett is mutatják az egyházi leszármazást, különösen a végzőknél. Ép úgy az a Thököly idejéből való hősiesen bús nóta, amelyet már Bartalus István kiadott és az ebben örök érdemű Káldy Gyula népszerűsített:

Te vagy a legény Tyukody pajtás!
Nem olyan mint más, mint Kuczuk Balázs.

Szegénylegénynek olcsó az vére,
Mégis egy napra két krajcár bére.
Azt sem tudja elkölteni mégis végtére
Két ország közt egy hazáért omlik ki vére.

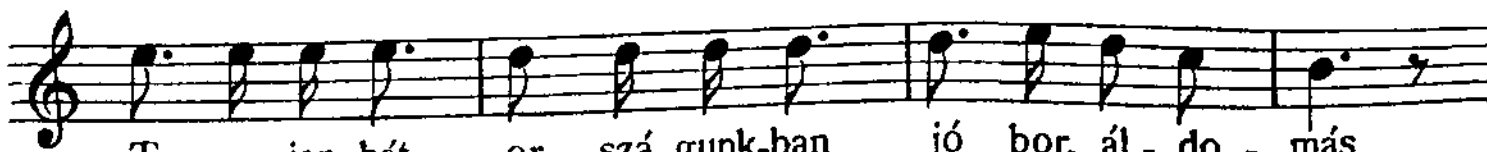
Lassan.

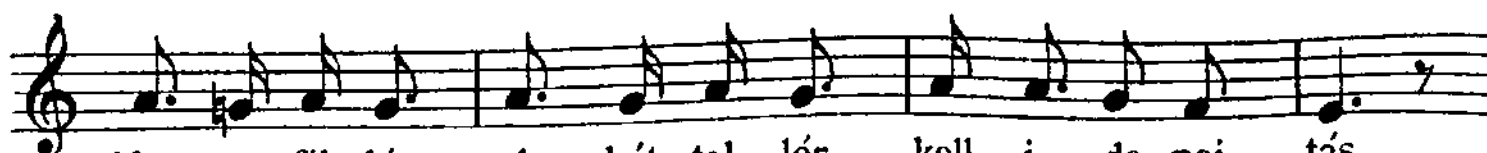
Te vagy a le - gény Tyú - ko - di paj - tás,

Nem o - lyan mint más, Mint Ku - czug Ba - lázs.

Te - rem - jen hát or - szá - gunk - ban jó bor, ál - do - más

Nem egy fil - lér, de két tal - lér kell i - de paj - tás.

Azonban mennél tovább tart a német dúlás és ennél fogva a kuruc-mozgalom, annál mélyebb lesz az elkeseredés és vadabb a jogos bosszú, a megtorló indulat, míg végre felkiált:

„Labanc testből vágj garmadákat.“

és Rákóczi kurucainak már harci dala a „Rajta kuruc!“ nóta. Az egyházas dallamhajlásba belejön akkor az a sajátságos keleti, ú. n. magyar skála (az egész külföldi zenetudomány így nevezi), amely annak olyan exotikus pompát és szívárványszínű ragyogást kölcsönöz. A halvány templomi virágból égő piros százszorszép lett.

Mikor az első kuruc mozgalom, a Thökölyé megkezdődött, az üldözött magyarok a német hóhérok elől Erdélybe menekültek: onnét csapdostak be és tüzelték harcra az egész magyarságot. Akkor szólt a kurucok nótája (amelyet különböző időkben és változatokban már Mátray, Bartalus és Káldy is közöltek):

„Most jöttem Erdélyből, Erdély országából,
Lovastól, nyergestől, egy nyergelt szolgástól.
Szolgámnak a neve: Hányd el, vesd el Gyurka:
Magamnak a neve: bújdosó katona.“

Az általunk közölt verzió valamennyi között a leghabzóbban tagolt, s a legváltozatosabb.

Panaszkodva.

IV.

Elment az én ró - zsám i - de-gen mesz - szi or - szág - ba,
Azt ü - zen - te visz - sza Hogy menjek el menjek el u - tá - nad.

Ugyancsak a „szegénylegénynek“, a bújdosó kurucnak panasza ez a nóta (már Bartalus és Káldy is közölte):

Hej! búra termett idő, kőnevelő szellő!
Megemésztett engem ez az egy esztendő.

Ezek voltak — a Rákóczi-nótát majd később tárgyaljuk — a kurucvilágnak búsongó, epedő nótái, de voltak ám vidám, sőt táncnótái is, mert a magyar népre már akkor is megállt a közmondás: Sirva vigad a magyar. A kuruc mindig jó táncos, jó mulatós nép volt, akiért bolondultak a fejrénpek. Adataink vannak rá. Az a tót nyelvű alispáni körlevél 1676-ból, amely megtiltja a nagyszombati lakosoknak, hogy muzsikáljanak és táncba eredjenek a „mindenféle fortélyosan kigondolt táncokat járó“ kurucokkal; meg van olyan adat is, amit pajkossága miatt nem idézhetünk. Rákóczi kurucái már mindig költöttek nótát és mindig tudtak mulatni. A magyar nép akkor is dalos nép volt.

A kuruc nótáknak egyik legbecsesebb tulajdonságuk az igazi érzés, a közvetlenség. Mindnyájukon meglátszik, hogy a pillanat szülöttei: ütközet, viadal, gyász meg vigalom pattantották ki őket.

A kifakadásoknak, a káromkodásoknak se szeri, se száma. Például a

„Verd meg, uram, verd meg ebadta németjét,
Országunk szemetjét, kutya teremtettét.“

(P. Horváth A. gyűjteményéből közölte már Bartalus „Magyar Orpheus“ 2. 1.)

Hasonló hangulatú egy nóta, melyet (a Nemzeti Múzeum kéziratárában) Szirmay Antal „Quodlibet“ című kéziratában találtam, állítólag 1670-ben Bösörmény felégésekor keletkezett:

Hajdúváros Bösörmény,
A németet a kősvény
Hasogassa, gyötörje,
Kutya teremtette.

A Rákóczi-korabeli Lőcse

Márkus Géza színpadi díszlete

Milyen közvetlen a Kassa ostrománál keletkezett hálálkodó vers (találtam a jászói prépostság egy kéziratában):

A híres Rabutin Kassa városát,
Sűrűn löveti Forgách bástyáját,
Uram segélj! és küldé az Úr szolgáját,
Esze Tamást, nem mást
S megtartá Kassát.

A legtöbbjének dallama is lehetett. Soha a magyar nemzet be nem bizonyította annyira dalos voltát, mint ebben a dicső korszakban. Nemcsak nagyúri poéták, hanem papok, kántorok, írődeákok, jegyzők, kurta nemesek, katonák, tiszték és közlegények költöttek nótákat.

A kuruc versek egy része régebbi nóták dallamára készült. Például a „Ricsány generális töredelmes gyónása“, meg ad notam „Csillagnéző magyar“; Míszlai Andrásnak bújdosó éneke, ment ad notam „Vigságnak töreték gyöngé szép üvege“; a Szatmár megvétéléről való költemény „A Szent Háromságnak“ nótájára; szép példa és becses adat, hogy az egyházi dallamok mint mentek át világi tárgyakra. A „Múltnak esztendeim“ vers „Kemény János erdélyi fejedelem nótájára“. Kár, hogy ezek a dallamok máig is ismeretlenek.

A deákos műveltségű emberek, kántorok, rektorok inkább az egyházi énekekből merítettek, a katonák, hajdúk (talpas) és huszárok, kis nemesek inkább a népies táncnótákból. Nyáray brigadérosnak a hadi jelentésén hevenyészett kótairás látszik (valószínűleg a LXXX. zsoltár); a protestáns prédikátorok

Egykorú kép

Mulató kurucok, a háttérben Vak Bottyán

Eredetije Thaly Kálmán birtokában

szép költői síralmakat költöttek; a „Szomolányi ütközet emléke“, igazi címén „Ricsány német generális töredelmes gyónása“, Ujvári Tamásnak, a nyítrakövesdi kántornak tollát dicséri. Ahonnan ez kikerült, ott bizonyára dallam is termett. Hogy mennyire érdekelték az ilyesfélék a legtöbbeket is, látjuk abból, hogy Csajághy János várparancsnok Bercsényinek elküld egy Ocskai kivégzésekor (1710) készült éneket;

„Mínémü verseket fundáltak itten Ocskayról, ime alázatosan includáltam Excellentiádnak pro curiositate“. Fájdalom! egyébtől már akkor nem is volt jó.

Maga a főmarsall Bercsényi is oda-firkantja 1704-ben a fejedelemhez írt levele végére az újonnan támadt kuruc nótát:

Búza termett
 Ásd a vermet!
 Szalma elig
 Széna alig;
 Hús, kenyér a quártély
 S ha nem alszol, ne félj!
 Így él a kuruc!

Önként feltűnik a hasonlóság a másfél-száz évvel későbbi magyar szabadságharc zenéjével, nótáival, csakhogy a régebbi, körülbelül negyven évig tartó küzdelem idejében kevesebb a műköltő és erősebben érvényesül a köznemesség. A magyar

Hasonmás az Esterházy-féle tabulaturás énekes könyvből

szabadságharcban nemcsak népdal termett, hanem a művelt, eléggé képzett zenészek s katona-karmesterek (Müller, Zapf, Egressy B.) megteremtették a magyar indulót vagy indulószerű népdalt. A kurucvilágnak sajátképeni indulója nem volt (a Rákóczi-induló csak 1809-ben keletkezett). De május 1-sején, mint régente a hadi évszak kezdetén, Rákóczi muzsikusai rendszeren beköszöntöt fúttak trombitán és török sípon (tárogató) az évbeni szerencsés hadakozásra.

Hanem volt tüzes, vért forraló táncuk, mint:

Nosza rajta, jó katonák,
 Gyerünk az Alföldre,
 Megtöretik kezünk által
 Az labanc ereje.
 Szabad nekünk, jó katonák
 Duna-Tisza közü,
 Labancságnak, mert nincs ottan
 Sehul semmi közü.

(Csinom Palkó.)

vagy ez a másik:

Ég a kunyhó, ég a ház,
 Nem is egy, de háromszáz,
 Mondtam pajtás úgy-e ládd?
 Süthetsz annál szalonnát.

(Balogh Ádám nótája.)

Hasonló helyzetben született meg 1849-ben Komáromban ez a nóta: „Ég a kunyhó, ropog a nád“. Minden korban egy a magyar gondolatmenet.

A kuruc világnak legnépszerűbb hadi és táncnótája volt az úgynevezett „Rajta kuruc“ nóta. (Dallama Pálóczi Horváth Ádám kéziratgyűjteményében).

Pálóczi Horváth Ádám gyűjteményében két strófája van, amelynek első négy sora:

Patyolat a kuruc,
 Gyöngy az felesége,
 Hetes vászon a hajdú,
 Kura felesége.

Mérsékelten.

V.

Pa - tyo - lat a ku - rucz, ugy a fe - le - sé - ge

He - tes vá - szon a haj - dú, köd a fe - le - sé - ge

Bor - ju - szá - ju pa - raszt ember Bor - ju szá - ju pa - raszt ember

Ku - ra fe - le - sé - ge ku - ra fe - le - sé - ge.

No - sza haj - dú, fir - ge var - jú, jár - junk egy szép

tán - czot. Nem vagy fat - tyú, sem rossz hat - tyú, ki - álts rá egy

hop - pot. Szá - jad mondjon, Lá - badjár - jon egy ka - to - na tán - czot.

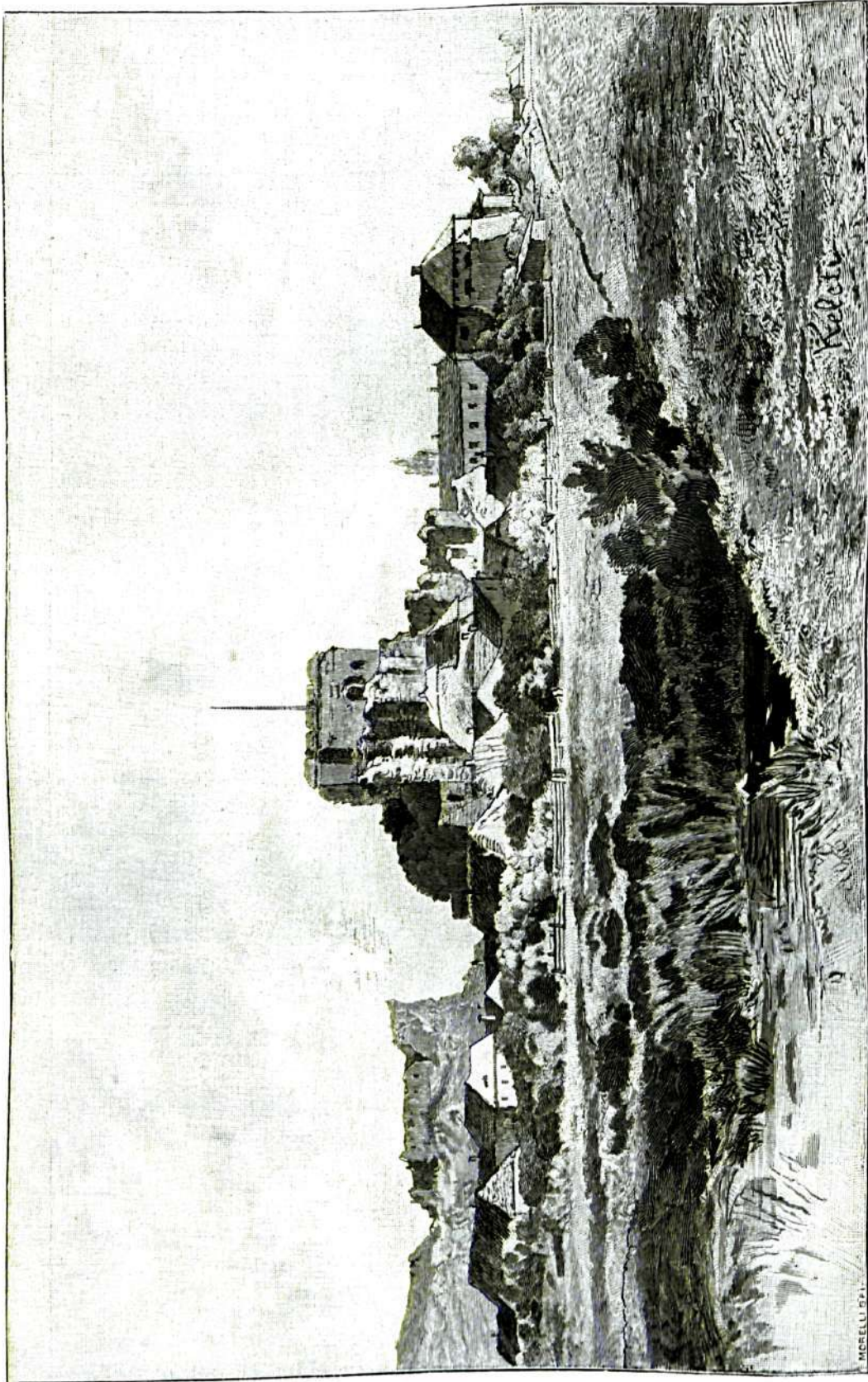
majdnem szóról-szóra egyezik a Thaly által közölt „Csínom Palkó“ kezdetű vers 17-ik strófájával; valószínű, hogy Horváth Ádám a cenzura miatt változtatta meg a „Hetes vászon az labancság“ kifejezést „Hetes vászon a hajdú“-ra. Ezen megegyezés alapján aztán Káldy a Horváth dallamát visszaalkalmazta az egész (Bochkor-féle énekeskönyvből való) költeményre; joggal, miután a korábbi egész magában foglalja a későbbi rész-törmeléket.

Ez a nóta, különösen egy strófája, volt a kurucság harci és táncnótája. Ugyanis a 12-ik versszak így hangzik:

Után kuruc után!
Tied az puskája,
Enyém pedig az kancája,
Tied az lódingja.
Rajta, Miska, rajta,
(Vagy: Rajta kuruc rajta!)
Az tüzes labancon,
Mienk léssen az nyereség,
Mind az derék harcon.

Az erdélyi szászok gyereknótájában így maradt fel:

Rajta, Miska, rajta
Zabel an die Saita;
Nimm die Karbatsch in die Hand
Jag den Türken aus dem Land.

Lëva vëra

Festette Tornay János

„Egyedül hallgatom tenger mormolását!...“

A töröknek említése megengedi azt a lehetőséget, hogy a nóta talán még a kuruc idők előtt is megvolt.

Hanem hogy kuruc időkben egyúttal közismert táncnóta is volt, arra egykorú kétségbevonhatlan bizonyosságunk is van; ugyanis Forgách Simon tábornok 1705 szeptember 5 én írja a fejedelemnek Bercsényiről: „Csak tetszik Berchényi uramnak, hogy az muzsikási az paspüctet (passe-pied) és az rajta kuruc táncot el tudják vonni“.

Hasonló rekonstrukciót végzett Káldy az ú. n. „erdélyi hajdútánc-nál; ennek dallama ugyanis P. Horváth Ádám kézírata szerint a következő verssel társul:

Telekes boeskor, gyöngyös kapca
Járd meg lábam, járd meg

és utolsó része (3-ik és 4-ik sor) előfordul egy más szöveg alatt is: „Karakóra kéretének, oda sem adának. Egy vén asszonyt keritének, Annak taszítanak“. Káldy itt is a töredék dallamát alkalmazta a rokontartalmú hosszabb (Thaly közölte) verszetre.

A dallamvezetésben feltűnő a különbség, hogy míg az előbbiben az egész dallam moll-ban van, addig itt a nóta második fele dur-ban van.

Erélyesen.

VI.
No-sza haj - du, für - ge var - jú jár - junk egy szép tán - czot,

Nem vagy fat - tyú, sem rossz hat - tyú ki - álts rá egy hop - pot!

Szá - jad mondjon, lá - bad jár - jon egy ka - to - na tán - czot,

Szá - jad mondjon, lá - bad jár - jon egy ka - to - na tán - czot.

Ezek már aránylag gyorsan énekelt tüzes táncnóták:

Pendülj csizma, járjad anya
Elöl tollas, elől;
Toppanj gyorsan, had csosszantson,
Ne maradj bal felöl.

Ez a két kuruc nóta ősképe a bővebb formájú táncnótáknak; 150 éven át egész a népdal újjászületéséig. P. Horváth Ádám gyűjteménye tele van ilyen ritmussal.

Mindaddig, míg a körmagyar vagy verbunkos tánc lassú csárdássá át nem alakult és a régebbi táncritmust csak a gyors csárdásra korlátolta és szorította, ilyen a magyar tánc. Ezt bizonyítják összes régebbi táncdalaink, így az a régi magyar táncnóta is, amelyet Arany János és P. Horváth Ádám gyűjtése mentett meg a feledéstől.

Tudom, hogy a mai fülnek mindezek a ritmusok oláhosnak tetszenek, de azért ez nem egyéb, mint régebbi magyar ritmus. Csak annyi igaz mégis, hogy Erdélyben és az oláhok között számossabb népdalban, különösen táncnótában maradt fenn, mintsem másfele.

Tény, hogy a kuruc népdal fejlődésénél erős az oláh vegyülés. Ezt bizonyítják eme hajdútáncnak következő sorái:

Majre csajre Moldovare,
Fut havas alföldre.
Ungur bungur, amaz rumuj
Sátorát felszedte
Szatujmare pitanajre,
Nincs pénz, az ebverte.
Nosza Radulj, tolvaj Vidulj,
Fujd az Bagi táncát.

A kurucságnak ez az általánosan ismert táncnótája lehetett az a Rákóczi kedves tánca (Rákóczys Leibtanc), amelyet Erdélyben még a XVIII. század végén ismertek. Ugyanis a József császár halála után feltámadó „magyar világ“ 1792-ből beszéli a szász Heidendorf önéletrajzában, hogy Nemes háromszéki főkirálybíró Rákóczi kedves táncát huzatta magának és arra érzéssel táncolt. (Der Thuri scheute sich nicht, dem Nemes öffentlich vorzuhalten: es habe kurz vor dem Landtage in Háromszék bei der Stuhls-Congregation und dem darauf gefolgten Tanz, befohlen, ihm des Rákóczis Leibtanz aufzuspielen, denn er dann mit grossem Gefühle getanzet habe.“

Mert a tüzes nemzeti érzés akkoriban az oláh népet is egyesítette a magyarral, Rákóczi kurucái közt az oláh hajdú (okiratok szerint is) együtt küzdött a magyarral, hát együtt vigadott is vele.

De nemcsak az oláh, hanem a rutén, a szepességi német, sőt a tót is (csakúgy, mint másfélszáz évvel később). Egynéhány tót nótát, Rákóczira és Bercsényire vonatkozót már Káldy közölt, mi azokon kívül bemutatunk néhányat:

1.

VII.
Ho - re hro-nom do - lu Hro-nom drob-ne sub ki

cho - dia po - nom drob-ne rj - ben - če ry - ba -

rom svo - rne diev - ča ta su ha - jom.

2.

Bre - zo - va bre - zo - va ke bys ba
Ak - ze - my u - ha - ri re - ru - ma

Tartalomra szerelmes nóták, de stíljük, dallamhajlásuk mind-mind a kuruckorba utalják őket. Még az ú. n. magyar skála is elterjed a túlnyomólag egyházi eredetű és jellegű tót népdalok közt, mintha Rákóczinak piros fővegű lovas kurucái még a dallamban is szerte száguldanának egész a morva határszélig és színeznék a tót népdalt elevenné, keletiessé, kurucul pirossá.

A kurucok sokat és tüzes kedvvel táncoltak; Koháry István gróf, midőn Munkácson évekig fogoly a kurucok fogságában, főképp azon panaszkodik, hogy farsangon sem mulathat, holott „zeng a síp, dob-szó“, „a hárfás hárfáját pengeti“ és „kiki lengyel táncban“ csak neki „szomorú a lejtő“. (Lejtő a tánc régi igaz magyar neve.) Mert még a legáltalánosabb táncn, a hajdútáncn kívül is sok táncuk volt a kurucoknak, amelyeket fiatalkori megemlékezései közt megnevez Apor Péter és amelyeket tabulaturában feljegyez Kájoni a kuruc idők közvetlenül megelőzőleg. (Ép e sorok írásakor akadtam rájuk és betűzöm ki őket a magyar zenetörténet számára.)* Ezek voltak: a pajkos tánc, nyíri tánc, változó tánc ($\frac{3}{4}$ és $\frac{3}{8}$), lapockás tánc stb.

„Nyíri táncz“ 1663-ból.

Kájoni most felfedezett kéziratából megfejtve.

Mérsékelten.

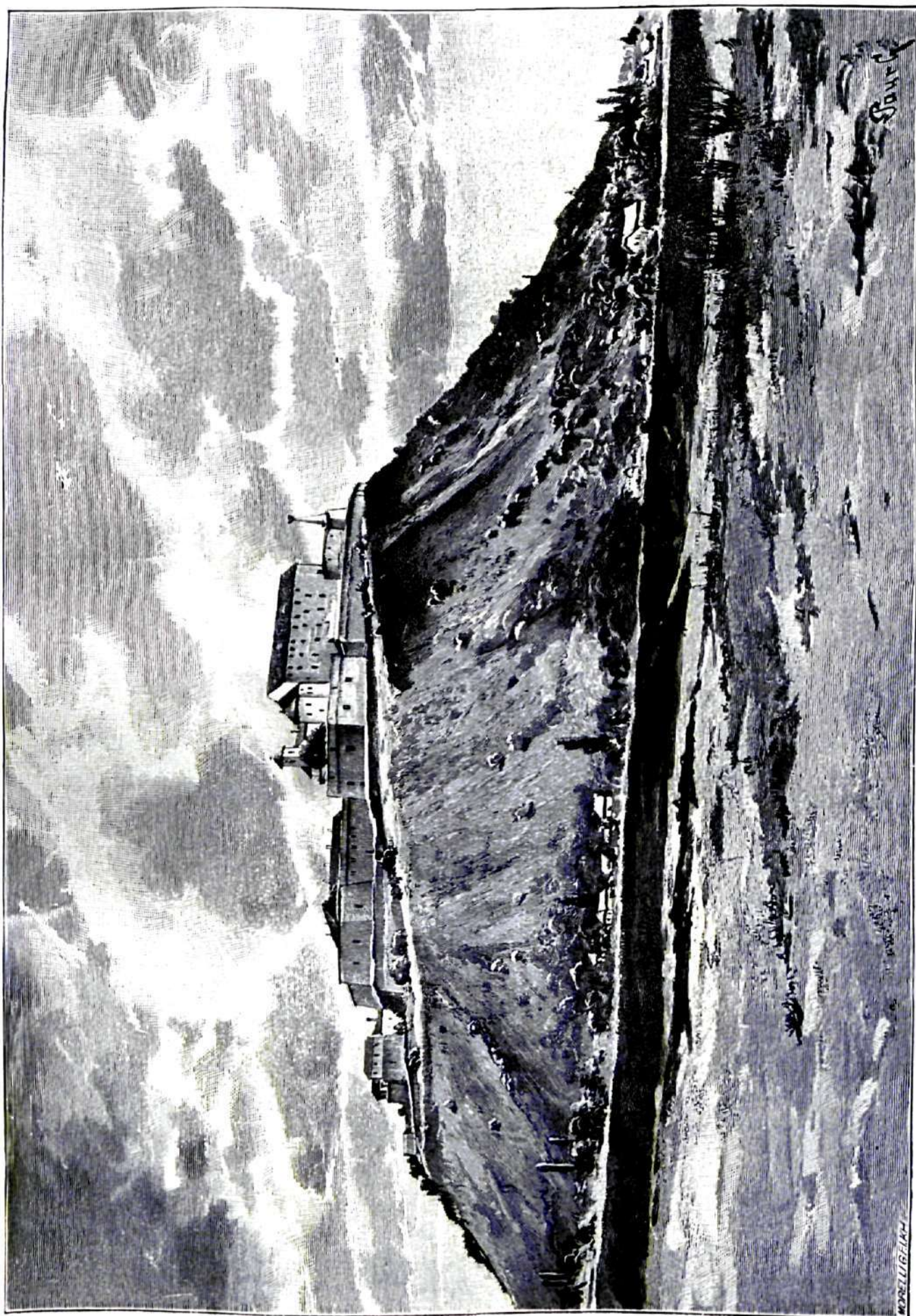
Azonkívül igen elterjedt tánc volt a lengyel tánc és igen előkelő körökben némely idegen táncok, pl. a baxaméta, gagliárda, paspüct (passamezzo, gagliarda, passe-pied) stb.

A táborban a kurucság sipszó és duda mellett mulatott; azért mondja az erdélyi hajdútánc:

„Az emlőjét, a tömlőjét
Ne kíméld az sípját.“

Főuraknál, városokban már szólt a kiveszöfélben levő lant, a hegedű, a virginal (spinette), az akkor magyar pályáját kezdő cimbalom, a hárfá stb. Cigánymuzsika igen elvétve volt már, de még nem ők játszották az első szerepet.

* Szerző minden általa megfejtett dallamra és kutatási eredményeire jogait fenntartja.

Munkács vára

Csak Bereslmem kedves öre
 nem mit somorkodol,
 hogy lo hajeván bind' her:
 vadon mit gondolkodol,
 vagy talán nagy Bereslme:
 néh' is tudálkodol,
 Nem buda hgyod ha még is:
 lened om. k. ad okát

A vásárhelyi daloskönyvből

volt hadi kürtösein és síposain kívül külön zenekara. Nagy alkalmakra Bercsényi Miklós híres zenekarát kérte kölcsön; így 1707-ben a körömi országgyűlésre, amidőn Sinievska lengyel hercegnő tiszteletére nagy bált adtak. Ekkor a banda 33 aranyat kapott, akkoriban fejedelmi honoráriumot. Ugyancsak ez a zenekar muzsikált az ungvári és pataki farsangi bálokon. (Kassán 1706-ban városi muzsikusok.) A banda feje, a primás „Cedron Imre uram“ volt, svájci vagy francia származású és tagjai voltak: Cedron uram, egy címbalmoz, Suffay, táncos, Jankó, orgonista és a „két német“ Hans Michel és Joseph. (Rákóczi-tár VIII. 374.) Egy más helyen a táncos helyett egy „dis kantista“ van említve, valószínűleg énekes volt. A muzsikusoknak külön asztaluk volt, de közel a többihez, hogy mindig kéznél legyenek. A többi főurak eleinte megszólták Bercsényit a muzsikásaiért (l. Forgách Simon tábornok levelét 1705-ből), de egy évre rá, már neki magának is volt két muzsikus. Cedronék ép úgy játszottak divatos idegen nótákat, mint magyar nótát. (Forgách levele paszpüctet (passe-pied) és rajta kuruc táncot említ.) Később a Cedron bandája egészen Rákóczi szolgálatába lépett, mert Körössy György uramnak, Rákóczi kincstartójának feljegyzéseiben ott van 1709-ből: „10 Januariy Cedronnak 6 óra fizetését 6 arany, posztót item arany“. Az 1710-ben rettentően dúló pestis a zenészeket sem kímélte meg, az énekes ép az asztali éneklésnél lett rosszul és nyomban meg is halt. Cedronnak és bandájának aztán nyoma vész.

A hajdútáncokat, a táncnótákat se járták soká, mert már 1708-ban elkezdődött a hanyatlás. A leáldozó nap búcsúzóul int, a költők szerint a haldokló hatyú éneket mond és a lehanyatló kuruc világnak is megvan a maga gyönyörű éneke: a Rákóczi-nóta.

A magyar népnek már szokása, hogy Isten után a hazára, a haza sorsára gondol és a templomok énekéből szövi és fonja a maga búsongó dalát. Zsoltárokból vitte át itt is a könyörgést, a keserves felkiáltást a maga fájdalmára: Hej Rákóczi, Bercsényi!

Magát a szöveges Rákóczi-dalt Káldy három verzióban adja, az első kettőt saját gyűjtéséből, a harmadikat Pálóczi Horváth Ádám kéziratából, amint azt már Bartalus is közölte (Magyar Orpheus 1-ső lap). A szöveg Thaly Kálmán gyűjtésének eredménye, mert a Pálóczi Horváthé alig pár sor. A dal kesergő panasz a Rákóczi-mozgalom lehanyatlásán és keserves feljajdulás a végzetes német uralom ellen. „E dal a kurucvilág leghíresebb maradványa, fájdalomkiáltása az egy szerencsétlenségtől sujtott, balsorstól vert hősi nemzetnek“. (Thaly Kálmán.)

A nótáról és állítólagos cigány szerzőiről sok fantasztikus legenda keringett; a róla való igazságot csak Bartalus közelítette meg, amidőn szokott szűkszavúságával azt mondja: „A Haj! Rákóczi, Bercsényi-féle nóta Kálvin híveitől származik“. Én magam is ezen a nyomon haladtam.

Tény, hogy ezen nótának strukturája, dallamfrázisai világosan egyházi eredetre mutatnak és világos, hogy az ilyen dallamfrázisok, mint a Bezerédy, Vezéri, romlandó

Rákóczi zenekaráról hibásan állították, hogy cigány volt. Id. Ábrányi Kornél — Fáy gróf után — előadja az öreg Czinkáról és Barna Miskáról szóló meséket, holott egy öreg Czinkáról se szólnak semmit a hiteles adatok, Barna Miska is később élt, a XVIII. század közepe táján; Czinka Pannáról (1722—1772. az egyetlen hiteles tudósítást közöltük a „M. Szó“ 1903. évi jún. 25. számában). Jókai („Szeretve mind a vérpadig“) volt az első, aki őt a Rákóczi idejébe helyezte, azután Verő György („Ezer év“) című színművében, valamint Bokor József „Kuruc furfang“-jában, Káldy Gyula sem volt a népies legendáknak pusztítója, Lehoczky pedig még tudományos folyóiratban („Ethnographia“ 1905. évfolyam) is feltálalta őket. A tény pedig az, hogy Rákóczinak nem

Mikes Kelemen tölgyei Zágóban

cserép, voltál olyan szép, fonnyadsz, mint a lép, szegény magyar nép, mikor lesz már ép, mondom az ilyen dallamfrázisok, a maguk igen sajátos melódiájával, dallamhajlásukkal, refrénszerűségekkel, világosan mutatják a protestáns zsoltárt, sőt itt-ott a katolikus népéneket. Csakugyan, azt hiszem, sikerült megtalálnom a Rákóczi-Bercsényi nótá motívumait a kálvinista zsoltárok között, még pedig leginkább a XLVIII. zsoltár 2-ik részében, a CII. zsoltárban és az úgynevezett Simeon énekében (17—7. ének).

X.

U - ram bo - csás - sad el

Hall - gasd meg U - ram! ké - ré - sem!

E - gyö - nyö - rü - sé - ges he - lyen
Ha - lott he - lyez - te - tett szé - pen.

Ami a nótá dallamfejlesztését illeti, nem áll, amit Káldy mond, hogy a Rákóczi-nótának dallama 16 versből álló strofára minden ismétlés nélkül van megkomponálva, mert igenis első látszatra feltűnik, hogy bőven van benne ismétlés; hiszen pl. ez a dallamfrázis „mire jutott állapotod romlandó cserép” ugyanolyan dallamú, mint az utána következő, „mint egy ékes elevenkép voltál olyan szép”.

Bizonyos, hogy a dallam igen szép, s értékéből mit sem von le a zsoltáros eredet és ismétlés.

A mi nótánkat azonban a zsoltáros nyugati dallamtól teljesen megkülönbözteti ragyogón keleti színezete.

A „Hová lettek, hová mentek válogatott vitézi” motívum már szivárványos ragyogással láttatja és búbajos hangzással hallatja a magyar skálát. A halvány templomi virágból égő piros százszorszép lett.

IX.

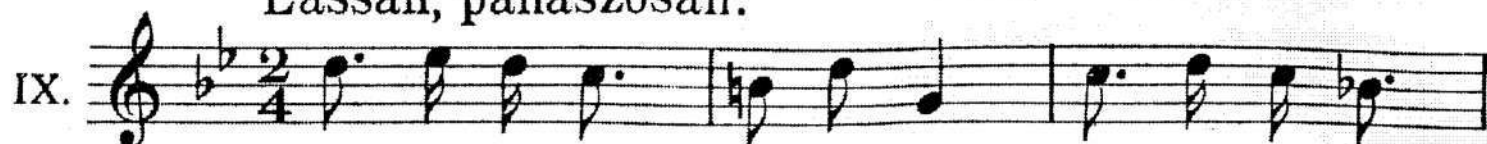
Andante.

Hajh! Rá - kó - czy! Ber - csé - nyil Be - ze - ré -

dil Ma - gyar vi - té - zek ne - mes ve - zé - ri!

Ho - vá let - tek, ho - vá mentek, vá - lo - ga - tott vi - té - zi?

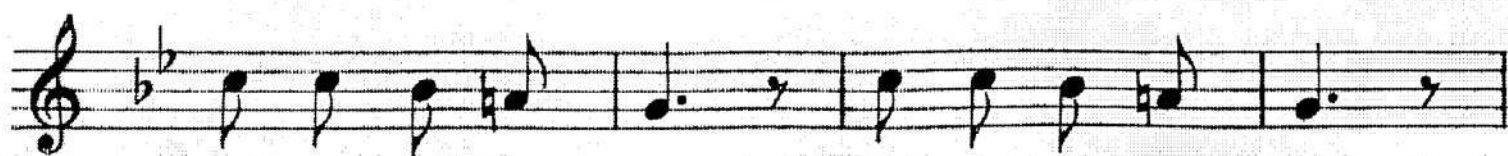
Lassan, panaszosan.

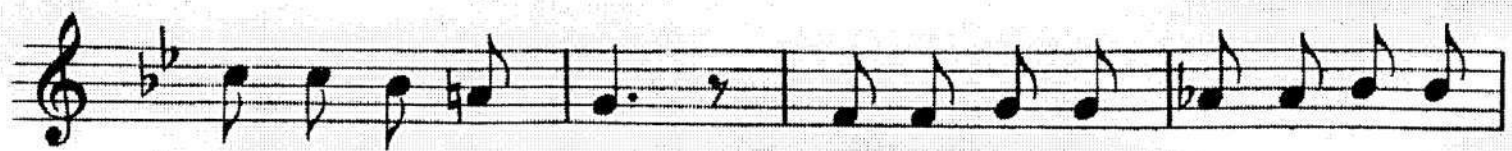
IX. Jaj ré - gi szép ma - gyar nép az · el - len - ség

 té - ged mi - kép szag - gat s tég. Mint egy é - kes
Mi - re ju - tott

 e - le - ven kép vol - tál o - lyan szép.
ál - la - po - tod rom - lan - dó cse - rép.

 Ma - gyar nép De a sas - nak kör - me kö - zött

 foly - nyadsz mint a lép, Sze - gény ma - gyar nép.

 Mi - kor lesz már ép Meg - rom - lot - tál mint a cse - rép

 Jaj hát sze - gény ma - gyar nem - zet Jó - ra mi - kor lép?

De már ekkor lassan-lassan lehanyatlott a kurucok csillaga; Ocskay, Bezerédy árulókká lettek s verpadon bünhődtek, Vak Bottyán meghalt s a két nagy hős és martir Rákóczi meg Bercsényi a lengyel határ felé vonultak. Akkor támadt újra (Balassa Bálint verse új dallammal) a „Darvak nótája“, ez lett a bújdosók éneke.

Zöld erdő árnyékát,
Piros csizmám nyomát
Hóval fődí be a tél,
Hóval fődí be a tél.

Lassan.

XI.

Ő - szi har - mat u - tán nagy hegyek - nek or - mán,
Zöld er - dő har - ma - tát, Pi - ros csiz - mám nyomát

Fuj - dogál a hi - deg szél, fuj - do - gál a hi - deg szél.
Hó - val le - pi bé a tél, Hó - val le - pi bé a tél.

Már csak kevés szavam van és ez már a közelmúlt krónikásáé. Hogy keletkezett a Rákóczi-induló? és hogyan támadtak fel a Rákóczi-nóták.

Majdnem száz évvel ezelőtt 1809-ben, Bihari hatása alatt összeállt egy katonai karmester Scholl Miklós és egy volt katonatiszt Edler von Decret és részben a régi, cigányok hegedűjén még élő nóták motívumaiból megirták regimentjüknek a „Beliebter Marsch für das k. k. Infanterie-Regiment Esterházy etc.“ és kiadták a bécsi Mechettinél. Verbunkos stílű muzsika volt s nem ment még a mai igen gyors ütemben. Nem volt mély hatása, a francia háborúk elmúltával már kezdtek feledni. A negyvenes években támasztotta fel a Magyarországon járó Berlioz, belevevén a „Damnation de Faust“-ba. Azután az ő nyomán kiadta Zopf Antal, átírta Erkel Ferenc is, feldolgozta 15-ik Rhapsodiájában Liszt is; megmaradt nemzeti és méltán világhírű indulónknak.

A régi Rákóczi-nótákat Thaly minden kuruckorbelit felölelő kutatásai közben szinte kutatta (1861—1864); az ő útmutatásai nyomán a dallamokat gyűjtötték Hajdu, Fáy István gróf, id. Ábrányi Kornél, Bartalus, de főleg az azokat Thaly szerinti régi szövegeikre visszaalkalmazó Káldy Gyula, ki kiadványaiban („Kuruc dalok“ 1900.) és fáradhatlanul végzett országos körutaiban népszerűsítette is. Ez a legnagyobb érdeme.

Ma már egy részüket ismeri öreg s fiatal, megtermékenyítették a versköltöket (Endrődi, Szávay, Pósa, Lampérth stb.) és a dalköltöket (Dankó, Lányi E., Mihalovich stb.). A kuruc zene és a kuruc dalok élnek a nemzetben, mintegy Rákócziért és a magyar hősökért folyton égő örök láng, mintegy mindennapi szent misének orgonazugása.

Dr. FABÓ BERTALAN

II. Rákóczi Ferenc mentegombja

Kuruc bújdosók

Festette Reinfuss-Lengyel Ede

A bújdosó kuruc. 1711.

— Thaly Kálmán verse. —

Jó éjszakát immár híres magyaroknak!...
A nagy vitéz sereg — szétszórva kesereg,
Tábori énekek többé nem zengenek.

Nem sír a török-síp Tisza, Bodrog táján,
Bús csend az országban, — puszta némaságban
Ásítanak az ágyúk a munkácsi várban.

Készülöt, felülöt, indulót nem fájnak,
Csak a zordon szelek — zúgnak, süvöltenek;
Táborok hült helyén tüzek kiégtének.

Nem ragyog már a nap zászlók kópiáin,
A fegyver letéve, — a csatáknak vége...
Hideg szél könnyet csal bújdosók szemébe.

Föld be szél harasztal sárga csizmám nyomát,
Zöld erdőknek árnya — köszíklák magánya:
Üldözöim elől rejtsetek homályba!

Lengő darutollam: el ne árulj engem!
Sarkantyúm pengése — pallosom csengése:
Édes szabadságnak ne juttass vesztére!

Hideg Lengyelország én bújdosó tanyám!
Vad Bukovinában, — erdős Moldovában,
Gyakran megfordulok nagy Törökországban,

Labancot kergető jó lovam rég kidölt,
Kardom rozsdát fogott — dolmányom elkopott,
Csattos tigrisbőröm rólam lefoszladott.

Am azért nevedet, gondviselő Isten
Én mindegyre áldom — tudom: meg se bánom;
Lesz még nekem egykor ennél jobb világom!

— Elment az én uram idegen nemzeire;
Maga nemzetéért ment nagy segítségért:
Hogy megalázhassa kevély ellenségét.

Szegény hív kurucok fohászkodva várják,
Kérdezik szellőtől — csillagtól, fellegtől:
Mikor tér vissza már idegen nemzetről?!

Én is fohászkodom: Jövel már én uram!
Nagy rendelt sereggel — szép hadiszerekkel:
Munkácsot, Ungvárat megvíjjuk ezekkel!

Jövel már én uram! uram fejedelmem!
Szünjön bújdosásom — vidúljon világom:
Labancot üzhessenek jó Magyarországon!...

— Szerzé ezt hazáján igen búsultában,
Ledölvén magába' Neszter hús partjára:
Rákóczi Ferencnek bújdosó szolgája.

II. Miklós cár ajándéka
a M. Nemz. Múzeumnak

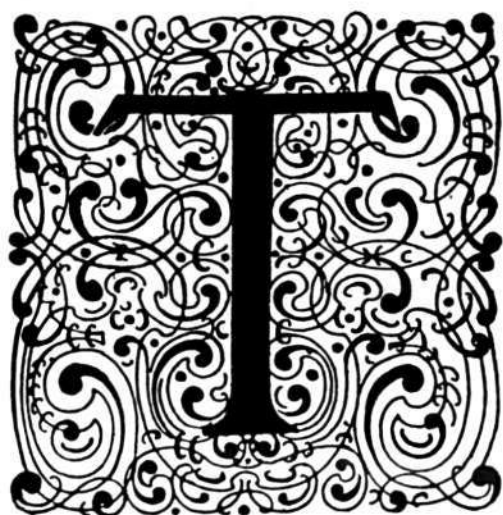
II. Rákóczy György
díszkardja és hüvelye

Lovascsata kurucok és labancok közt

Részlet Rugendas György Fülöp képéről

Thaly Kálmán.

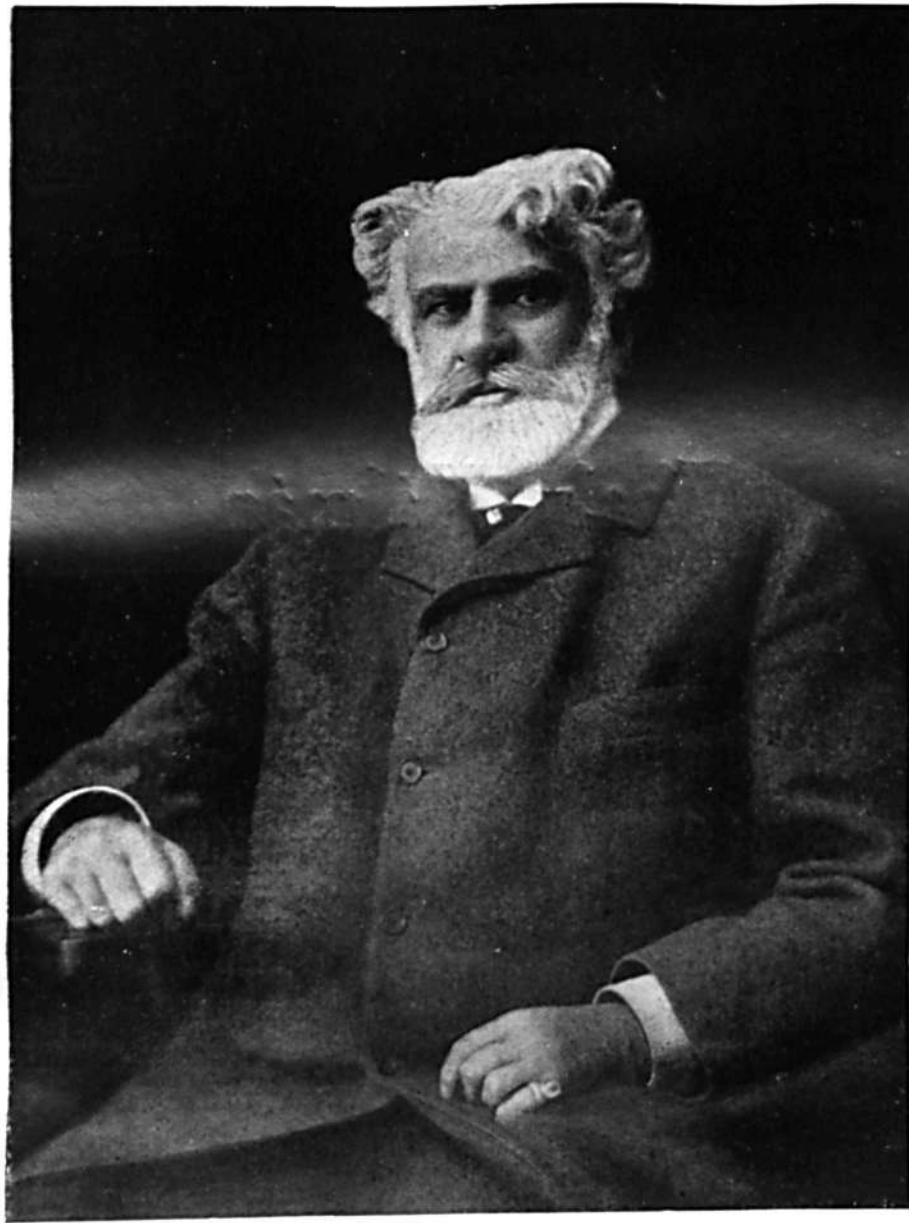

alán azok a legdrágábbak multunk kincsei közt, amelyekben Rákóczi emléke szólal meg. A többi jórészt csak a történelem őrzi, még emezek a népléleknek is kincsei. Történelmi nagyságainkat, nagy királyainkat, vezéreinket, a harcok és munkának hőseit csak a multról való tudomány viszi a köztudatba. De Rákóczi a nép érzésének, tudásának és fantáziájának hőse. Maga Rákóczi is, de az a világ is, amelyet megmozgatott, s az az energia is, amelylyel azt a világot megmozgatta. Maga Rákóczi is, s a kuruc is. A néplélek szinte úgy érzi, mintha csak a Rákóczi-kor óta élne érző életet. Azelőtt az élete tengődés volt. A régibb eszmények, célok, törekvések nem kaptak beléje, de a kuruc-lelkület minden nyilvánulása, lelkesége, keserősége, bizakodása, gyanakvása, elszántsága, kétségbeesése az ő nyilvánulása is. A néplélek a történelemnek azóta részese, amióta

a kuruc a magyar történelemnek hőse. A kuruc-lelkület a magyar nép lelke. A kuruc a mi népünknek nemcsak történelmi emléke, hanem a kifejezése is. Minden erejének, akaratának és hangulatának megtestesítése. S a kuruclelek genezisének nézvének, mindenütt Rákóczi alakját látjuk. Ezért első igazi, eleven életet élő hőse a magyar népnek Rákóczi Ferenc. Ezért tartja multunk kincsei közt Rákóczi emlékét a legdrágábbnak. E kincseknek bányásza is, ötvöse is, kutatója is, gondozója is Thaly Kálmán. Nemcsak történésze ő a Rákóczi-kornak, hanem a tartozéka is. Harmadfél évszázad multán újból éli a nagy kor életét. Átérti a kor minden érzését, részt vesz minden eseményében, együtt van minden hőseivel. Nemcsak tudósa a kor történelmének, nemcsak kutatója a tudománynak, hanem részese a rég letűnt világnak. A Rákóczi-korról írott történelmi munkák vagy emlékművek nem igaziak, ha Thaly Kálmán nem mint a kuruc-kor hőse jelentkezik bennük; mint századok multán közénk termett hőse. Híres magyarok vezéri közt híres magyarok historikusát úgy látom, mint vérüknek vérét, lelküknek lelkét. Történész sok olyan van, aki egy-egy kor adatait kikutatta, de olyan nem igen akad, aki annak a kikutatott kornak egész érzésvilágát, minden gondolkozását nemcsak rekonstruálta, hanem új életre is keltette. Thaly Kálmán ilyen csudatékony historikus. A Rákóczi-kort csudálatos kutató szorgalommal rekonstruálta, s a kurucvilágot újjáélesztette az önnönmaga lelkében. Valamelyes túlzással azt mondhatnám, hogy neki tulajdon-

képpen nem is kellene kutatnia, hogy valamely új adatot megtudjon, hanem csak körül kell tekintenie lelkének abban a világában, amelyben a rég multat újból éli, s meglát mindent, ami azidőtájt megesett.

Valamelyes túlzással! . . . Dehogy sem kutatott Thaly Kálmán, „az ő vezérlő fejedelmének hűséges történetírója“. Hiszen a történelmi kutatások történetének alig van nevezetesebb hőse, mint Thaly Kálmán. Olyan, aki azért, hogy egy kort minden részletében megismerjen, úgy utána járt volna azoknak a részleteknek, mint Thaly Kálmán. Nemcsak levéltárakban kutatott, hanem rejtett levéltárakat fölkeresett. Egy egész életet töltött bennük, elsárgult okmányok, elhalványult irások közt. Okiratokat, leveleket, följegyzéseket, számadásokat vizsgált át egy-egy újabb adatért. Nem járhatott járt utakon. A maga útjait szinte csudás intuícióval fedezte fel, vagy pedig máris elért adatai alapján matematikai pontossággal kiszámította, hogy hol kell újabb adatokat találnia. Néha olyanféle bűbáj vezérelte, mint amilyen a babona

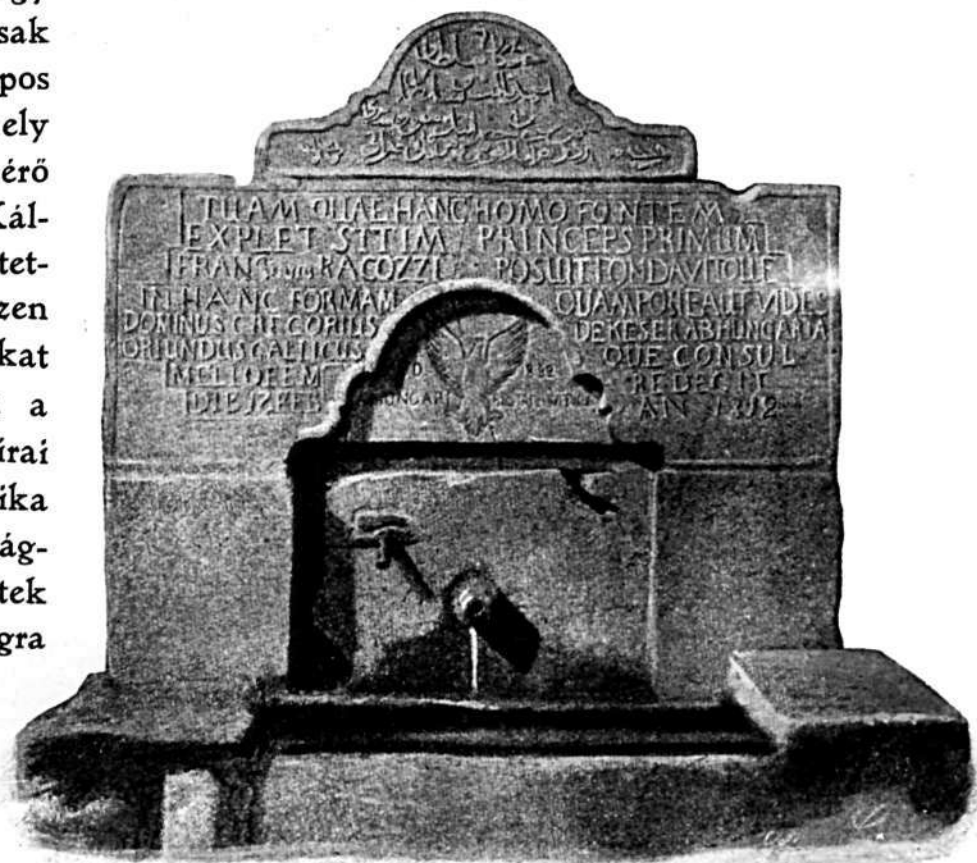

Thaly Kálmán arcképe

szerint a kincskeresőt vezérli, máskor pedig szabatosan megállapított haditerve volt az ismeretlenség szét-dúlására. Thaly Kálmán a történelmi kutatásnak tudósa is, artistája is. Alaposság és sejtelen, tudás és intuíció vitte előre hatalmas kutató útján. A Rákóczi-kor, a kuruc-világ csak mint nagy hangulat élt a nép lelkében: a nép fantáziája kerülgette, a nemzeti érzés sejtelmek szálaival fűződött hozzája, s e szálaikon keresztül erőt szívott a bizakodásra vagy pedig matériát a vigasztaló haraghoz, keserőséghez. Thaly Kálmán munkássága révén ez a nagy, mélyseges hangulat pozitív tudássá lett. Nem nagyot túlzok, ha azt mondom, hogy majdnem minden, amit a Rákóczy-korról tudunk, Thaly Kálmán kutatásainak eredménye. Egyenes vagy közvetett eredménye. Mert a többi kutató is jórészt az ő nyomdokai-ban járt. Az újabb adatok az ő régebbi adatainak gyümölcsei. Minden könyv, minden munka, amely Rákócziról vagy kurucairól szól, a Thaly Kálmán kereste megismerésnek terjesztője. Történelmi és szépirodalmi művek, kuruc-dicsőséget hirdető, bárki is írta őket, a Thaly Kálmán kutatásaiban gyökerez-

nek. Még akkor is, ha a fölfogásuk az övével ellentétes. Még akkor is, ha a dolgokat jobban akarják tudni, mint ő. Thaly Kálmán kutatása a magyar történelmi kutatásnak dicsősége. S a nagy világ történelemtudományában is első hely illet meg olyan tudóst, aki egy kornak minden eseményét, hőseit és népét, érzéseit és gondolatait, ünnepeit és hétköznapijait a homályos sejtelmek és az izgalmas hangulatok közül kikutatta. Aki előbb kibányászta a kincs nemes matériáját és azután finom művészettel a nemes matériából megformálta magát a drága műkincset.

Nem csakis a Rákóczi-kor kutatója Thaly Kálmán. Nem is maradhatott az, aki a kuruc-küzdelmeket nem csak mint történelmi anyagot, hanem mint a nemzet életnyilvánulását vizsgálhatja. Kellott, hogy Thököly Imre, Bocskay István s a nemzeti akarat és nemzeti ellentállás régibb ébresztői is hőseivé legyenek. Forrásmunkáinak egy részében őket ismerteti. A „Történelmi kalászok“ nem csak Rákóczi Ferenc korában termettek s a levéltárakban és irásgyűjteményekben kutatván, Thaly „Bocskay leveleskönyvét“, „Késmárki Thököly Imre naplóját“, „Thököly Imre 1691—92-i leveleskönyvét“ is fölfedezte. De munkássága javarészt mégis csak Rákóczi Ferencnek, vezéreinek s az ő koruk száz nyilvánulásának szentelte. Vajjon ő maga el tudná-e sorolni róluk írt munkáit? Mert nemcsak nagy könyveiben, nemcsak terjedelmes értekezleteiben értékesítette kutatásait. Néha egy-egy helyreigazítása, egy-egy megjegyzése jelent meg, csak néhány sor írás, de mindegyik lelkiismeretes és alapos vizsgálódás eredménye volt. Az a mondás, hogy valamely író egész könyvtárat írt össze, már-már közönséges dicsérő frázissá, konvencionális túlzássá sülyedt, de Thaly Kálmánra alkalmazván, száraz igazsággá lesz. Szinte érthetetlen, hogy Thaly az idővel hogyan birkózott meg. Hiszen e könyveket nemcsak megírni kell, hanem a tartalmukat fáradságosan meg is kell szerezni. Hiszen azoknak a könyveknek írója nemcsak történettudós, hanem lírai költő is, aki verseket ír, politikus, akinek a napi politika intézésében vezető rész jutott, képviselő, aki az országgyűlés legszorgalmasabb tagjai közül való, egyesületek elnöke, társulatok szervező tagja, komoly munkásságra rendelt bizottságok lelke, folyóiratok szerkesztője. Egyetlen állását, méltóságát, hivatalát, tisztjét sem tartja dísznek, valamennyinek a kötelességét vállalta és teljesítette. Csak az olyan munkabírás győzi az ilyen tengermunkát, amelynek a munka fanatizmusa a forrása. Ez a fanatizmus nem sorvaszt, nem pusztítja az idegeket, nem fárasztja az agyvelőt. Ettől a fanatizmustól gyönyörűség a munka,

Magyarok kútja Rodostóban

a lelkiület ifjúságát megóvó gyönyörűség. Ez az ifjúság minden rajongásával, eltökéltségével, szüntelen fölbuzdulásával nyilvánul Thaly Kálmán valamennyi munkájában. Abban a könyvtárban, amelynek köteteit, füzeteit ő írta, vagy ő tette közzé. Íme csak néhánynak a címe: II. Rákóczi Ferenc emlékiratai a magyarországi háborúról; II. Rákóczi Ferenc levéltára; Történelmi naplók; A nagyszombati harc; Bottyán János; Ocskay László; Dunántúli hadjárat 1707-ben; Az 1683-i táborozás történetéhez; II. Rákóczi Ferenc ifjúsága; A székesi gróf Bercsényi-család; Kosztolányi Jávorka Ádám ezredes; Rodostó és a bújdosók sírjai; Rákóczi- emlékek Törökországban; Régi magyar vitézi énekek és elegyes dalok; Ismeretes históriás énekek; Adalékok a Thököly- és Rákóczi-kor irodalomtörténetéhez; Irodalom- és művelődéstörténeti tanulmányok a Rákóczi-korból; Bercsényi házassága. E könyvcímek valamelyes világot vetnek arra a szuverénitásra, amelylyel Thaly Kálmán az egész kuruckor minden emléke s a róluk való egész tudás fölött uralkodik, pedig csak alig sejtetik, hogy egy-egy ilyen egyszerű könyvcím mekkora munkásság beszámolását jelzi. A „Rákóczi-tár“ egymaga egy egész tudóselet munkásságának dicsőségére válna. Naplókat, pátenseket, levelezéseket, okiratokat, törvénycikkeket, emlékiratokat, hadi szabályokat ismertet. Valamennyi megkapón világít bele a Rákóczi-korba. S világukat Thaly Kálmán gyujtotta. Hát a „II. Rákóczi Ferenc levéltára!“ Tíz kötete egy egész világot tár föl a bámuló utókor előtt. S ezt a tíz

kötetet kutatva, keresve, a sejtelemnek, az intuíciónak, de a biztos megállapodottságnak is az útján konokul előretörtetvén, szerezte „az ő vezérlő fejedelmének hűséges történetírója“. Mind ez a sok könyv csak épen gerince a többinek, a kisebb kötetek, a tanulmányok, értekezések rengetegének. És mind e sok munkát írván, anyagukat kikutatván, Thaly Kálmánnak érkezése volt a Századokat szerkeszteni, a Történelmi Társaságot vezetni, az Akadémiában dolgozni, egész sor más tudóstársulat munkájában részt venni. És érkezése, kedve, elszántsága volt politikusnak is lenni. A Rákóczi-kor föléledt lelkével vett részt a politikában. A magyar közélet energiái közt a kuruc-lelkület érvényesítésében buzgólkodott. Mint historikus „vezérlő fejedelmének hűséges történetírója“, mint politikus „Rákóczi Ferencnek bújdosó szolgája“, aki szólítgatja, hiva-hivogatja, hogy térjen már vissza, hadd viduljon világunk, labancot üzhessünk jó Magyarországon!

Ezt a sort Thaly Kálmán egyik verséből idézem, „A bújdosó kuruc“-ból. Hat kötetnyi verse van. A „Bújdosó lélek“ című kötetet ötven évvel ezelőtt adta ki. „Ne bántsd a magyart!“ a címe második kötetének. Majd a Zengő liget, a Kárpáti kürt, a Székely kürt következett. Negyvenöt esztendeje, hogy a „Szabadság hajnalá“-t írta meg. S azóta is kutatás és munka közben a költészetben megpihen. Azért, hogy tanuságot tegyen róla, hogy hogyan éledt új életre az ő lelkében a régi szép, dicsőségében gyönyörű, gyászában is boldogságos kuruc-kor. Mintha a tábort lelkesíteni vagy a bújdosók reménységét éleszteni akarná, olyan az ő költészete. Régi hangulatok föltámadása, régi könyvek csillogása, régi gyász keseregése, régi reménység örökkévalósága az ő kuruc-költése.

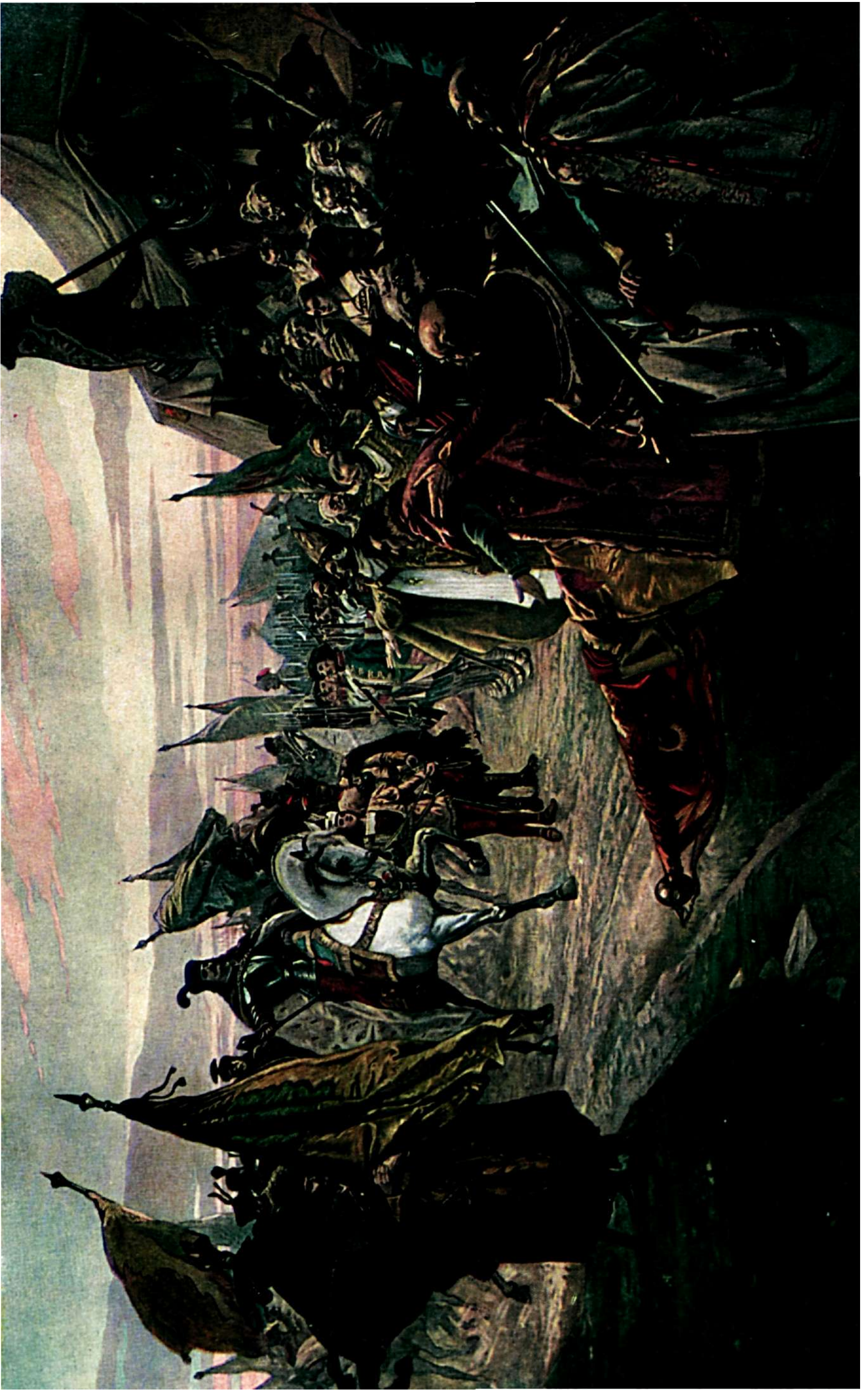
GERŐ ÖDÖN

Kuruc zászlótartó

Marton Alajos tulajdona

Holló Barnabás műve

PN